

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXVII – leto 1981/82 – št. 2-3

Jezik in slovstvo

Letnik XXVII, številka 2-3

Ljubljana, november-december 1981/82

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Breda Pogorelec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 120.- din, polletna 60.- din, posamezna številka 15.- din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 50.- din

Za tujino celoletna naročnina 200.- din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake

in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina druge in tretje številke

Razprave in članki

- 37 *Hermína Jug-Kranjec*, O pomenski in stilni vlogi besednega reda pri oblikovanju sporočilne perspektive povedi
- 42 *Boris Paternu*, Ob Adamičevem pisateljstvu
- 45 *France Bezlaj*, Iz južnoslovanske leksike
- 47 *Janez Rotar*, Jovan Sterija Popović in tedanje srbsko literarno občinstvo
- 57 *Albinca Lipovec*, Karel Hynek Mácha in France Prešeren
- 62 *István Fried*, Jernej Kopitar in madžarska kultura
- 66 *Jurij Rojs*, Razvrstitev frazeologemov iz jugoslovanske družbene prakse v ruskem jeziku

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

- 70 *Miran Hladnik*, Komunistični manifest in slovenska predvojna neumetniška verzifikacija
- 79 *Lojze Krakar*, Zapiski o slovenski književnosti v zadarski reviji »Iskra«
- 82 *Kajetan Gantar*, Rod in domačija Antona Sovreta

Ocene in poročila

- 83 *Marjana Kobe*, Zlata Pirnat-Cognard, Pregled mladinskih književnosti jugoslovanskih narodov (1945-1968)
- 85 *Igor Gedrih*, Pogačnikova študija kot izziv
- 89 *Miran Hladnik*, Dušan Pirjevec, Strukturalna poetika. Kibernetika, komunikacija, informacija
- 91 *Miha Bregant*, Kenotaf neki igri

Zapiski

2-3 Sporočilo ZSD Jugoslavije

2-3/3 Prejeli smo v oceno

Hermina Jug-Kranjec

Filozofska fakulteta, Ljubljana

O POMENSKI IN STILNI VLOGI BESEDNEGA REDA PRI OBLIKOVANJU SPOROČILNE PERSPEKTIVE POVEDI*

Besedni red nastopa v jeziku kot slovnično, pomenskorazlikovalno in stilno sredstvo. Vse tri vloge besednega reda so med seboj povezane in druga od druge odvisne. Združujejo se v osnovno vlogo besednega reda, ki je v oblikovanju razumljive, enopomenske povedi.

Slovnična vloga besednega reda prevladuje v jezikih s tako imenovanim »stalnim« besednim redom, npr. v angleščini. Skladenjska vloga besed in besednih zvez kot neposrednih sestavin povedi je v teh jezikih določena z njihovo besednoredno razmestitvijo v povedi. Pomenskorazlikovalna vloga je omejena predvsem na razlikovanje med slovnično oz. logično pravilno in nepravilno oblikovano povedjo ali pa med pomensko različnima povedma¹. V jezikih, v katerih je skladenjska vloga besed in besednih zvez večinoma določena z oblikoslovnimi sredstvi, je pomenskorazlikovalna vloga besednega reda drugačna. Z njim v okviru členitve po aktualnosti oblikujemo sporočilno perspektivo povedi. Tak jezik je tudi slovenščina. Če torej upoštevamo še stilno vlogo besednega reda, lahko rečemo, da s spremenjenim besednim redom neposrednih sestavin povedi v slovenščini oblikujemo troje vrst povedi:

- a) povedi z drugačno sporočilno perspektivo,
- b) stilno zaznamovane povedi z obrnjeno stavu izhodišča in jedra in
- c) povedi s stilno zaznamovano zgradbo frazne strukture v okviru izhodišča ali jedra.

V tem članku se bomo ukvarjali predvsem s prvima dvema oblikama povedi.

* Analiza konkretnega besedila je obenem tudi preverjanje in dopolnjevanje teoretične informacije o obravnavanih problemih. Ko sem analizirala besedni red v Pregljevem romanu *Bogovec Jernej*, sem v literaturi o besednem redu v slovenščini pogrešala natančnejše kriterije za določanje pomenske opaznosti v povedih z enakimi leksikalnimi sestavinami, a zamenjanim vrstnim redom. Ker brez njih pomenska in stilna analiza besedila – tako umetnostnega kot neumetnostnega – ni mogoča, sem jih poskušala določiti. Pri tem sem se oprla na izsledke češkega in novejšega ruskega jezikoslovja, predvsem na dognanja, do katerih sta v razpravah in knjigi o besednem redu v ruščini prišli sovjetski jezikoslovki O. Krylova in S. Havronina.

¹ Tu mislimo na obvezno razmestitev aktantov v povedi, zgrajeni po skladenjskem vzorcu *osebek – povedek – predmet*. Razmestitev cirkumstantov v povedi je bolj »svobodna« in je z njo mogoče izraziti tudi sporočilno perspektivo. (Primeri: *The chimpanzee ate some bananas. : * Some bananas ate the chimpanzee. – The horse kicked the rider. : The rider kicked the horse. – Yesterday John went to London. : John went to London yesterday.* Prim. Lyons 1975, 78–79 in 226–27. Drugi primer je iz knjige D. Blaganje – I. Konte: *Modern English Grammar*. Lj. 1979.)

Besedni red in sporočilna perspektiva povedi v okviru objektivne členitve po aktualnosti

V slovenščini besedni red zelo redko odloča o skladenjski vrednosti delov povedi, in sicer le v primerih, ko ta ni določena z oblikoslovnimi sredstvi (*Tele gleda žrebe.*).² Če pa v angleški povedi *John loves Mary (John ljubi Mary)* – spremenimo besedni red, se spremeni tudi pomen povedi: *Mary loves John (Mary ljubi Johna)*. Slovenski prevod kaže, da povedi nista sinonimni, saj prva poved, ki govori o Johnovem nagnjenju do Mary, ne vključuje sporočila, da tudi Mary ljubi Johna, in obratno. V slovenščini pa povedi z zamenjanim besednim redom *Janez ljubi Mojco* in *Mojco ljubi Janez* govorita izključno o Janezovem nagnjenju do Mojce, sta torej v tem smislu sinonimni. Nista pa sinonimni glede na sporočilno perspektivo, ki je urejena s členitvijo po aktualnosti. SS 1976 določa ureditev sporočilne perspektive povedi takole: »Razen pri vprašalnih stavkih z vprašalnimi zaimkom najprej povemo manj važni del sporočila (v mnogih primerih se navezuje na že povedano), nato pa važnejši.«³ V povedi *Janez ljubi Mojco* tvori važnejši del sporočila – jedro – predmet *Mojco*, v povedi *Mojco ljubi Janez* pa osebek *Janez*. V slovenščini je torej možnost, da z besednim redom v okviru členitve po aktualnosti posameznim delom povedi pripišemo večji oziroma manjši pomen in tako povedi pomensko modificiramo. Takšno spreminjanje pomena povedi dosežemo v govoru tudi s poudarjanjem. Govoreči s poudarjanjem opozori naslovnika na to, kateri del povedi je pomembnejši.⁴ Piščoči pa opozori naslovnika na pomembni del povedi tako, da uporabi priložnostni besedni red. Stavčni člen oz. člene, ki jih hoče poudariti, umesti v jedro povedi. (Mogoča je seveda tudi rešitev z drugačnim tiskom, vendar je redka.) Pogostnejši od priložnostnega besednega reda je pričakovani besedni red.⁵ O njem govorimo, kadar se v povedi uresniči skladenjska struktura splošnega stavčnega vzorca, temelječega na vzorcu fraznih struktur, predvsem na zgradbi glagolske fraze. V tako oblikovani povedi se členitev po aktualnosti ujema s skladenjsko členitvijo (*Janez ljubi Mojco*).

Tako pričakovani kot priložnostni besedni red sta torej v slovenščini sredstvo, s katerim avtor oblikuje sporočilno perspektivo povedi kot dela nadpovednega besedila. Na to še vedno prevečkrat pozabljamo, kljub Breznikovim opozorilom, da je treba upoštevati »misljeni odstavek«⁶ oz. »govor« in njegovim očitkom jezikoslovcem, ki so se pred njim ukvarjali z besednim redom. Kot »vsem skupn(o) največj(o) napak(o)« jim namreč očita, »da določajo stavo po posameznih, iz konteksta iztrganih stavkih, zato ne morejo podati nobenega zadovoljivega rezultata.«⁷ Če pričakovani in priložnostni besedni red opazujemo v daljšem zaključnem besedilu, vidimo, da je oboja stava stilno nezaznamovana, mogoča tudi v strokovnem in znanstvenem jeziku.⁸

Prvo vprašanje, na katero moramo odgovoriti, je, v kakšnem hierarhičnem razmerju sta skladenjska členitev in členitev po aktualnosti. Primerjajmo ju v povedih, kjer sta pričakovani, predvsem pa priložnostni besedni red določena s sobesedilom.

I. Pozno zvečer je. *Janez piše pismo*. Naslovi ga na ravnatelj šole.

² Prim. SS 1976, 541.

³ Prim. SS 1976, 533.

⁴ Prim. SS 1976, 447–48.

⁵ Navadno se uporabljata poimenovanji priložnostni (okazionalni) in običajni (uzualni) besedni red. Pomenska opozicija lahko pripelje do napačnega sklepanja, da je normalen, tj. stilno nezaznamovan, samo običajni, ne pa tudi priložnostni besedni red. Zato uporabljam izraz pričakovani besedni red.

⁶ Tako poimenuje Breznik zaključeno sporočilo, daljše od povedi (diskurz).

⁷ Prim. Breznik 1908, 259–60.

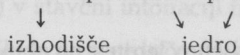
⁸ Stilne nezaznamovanosti glede stave izhodišča in jedra v povedih s priložnostnim besednim redom pa ne smemo mešati s pomensko zaznamovanostjo povedi s posebno sporočilno perspektivo, ki je nujno predmet stilistične raziskave.

II. Sklenili so, da mu napišejo pismo. *Pismo piše Janez*. S težavo se prebije čez uvodne besede.

III. Nima se smisla razburjati zaradi Janezovega poznega odgovora. *Janez pismo piše*. Ko ga bo končal, ga bom sama nesla v nabiralnik.

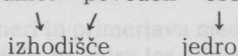
Vse tri povedi imajo iste leksikalne sestavine. Druga in tretja poved sta pomenska modifikacija prve povedi. V vseh treh povedih si izhodišče in jedro sledita v normalnem zaporedju, zapolnjeni pa sta vsakokrat z drugimi stavčnimi členi.

I. osebek – povedek – predmet

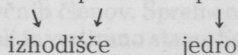
Pričakovani in uresničeni stavčni vzorec se ujemata.

II. predmet – povedek – osebek

Pričakovani in uresničeni stavčni vzorec se ne ujemata.

III. osebek – predmet – povedek

Pričakovani in uresničeni stavčni vzorec se ne ujemata.

Tretji primer dokazuje, da so odnosi členitve po aktualnosti nadrejeni odnosom skladenjske členitve. Predmet, ki je v skladenjski členitvi dopolnilo povedka, je v aktualni členitvi del izhodišča, povedek pa je jedro. Glagolska fraza *pisati pismo* je s tako delitvijo razbita, zato je ne občutimo kot invertirano. Da je *pismo* del izhodišča, je mogoče opaziti tudi v segmentaciji povedi.

Navedeni primeri obenem ponazarjajo trditev, da vsak od štirih glavnih stavčnih členov v povedi ob primernem sobesedilu lahko nastopa kot jedro. Na to opozarja že Toporišič, vendar se njegova trditev in zgled nanašata le na besedilo, tematizirano po vzorcu *jedro 1 = izhodišče 2, jedro 2 = izhodišče 3 itd.*,⁹ ne pa na povedi z istim leksikalnim sestavom, a z različno besednoredno ureditvijo (pri normalnem zaporedju izhodišča in jedra) v različnih sobesedilih.

Priložnostni besedni red pa najdemo tudi v povedih, pri katerih vpliva sobesedila ni mogoče dokazati. Na to je opozorila že Breda Pogorelec: »Podobno učinkujejo tudi posebne rešitve besednega reda. Zvezo s semantiko celotnega dela, v katero uvajajo, kažejo sicer teoretično nemotivirani začetni stavki v besedilih. Čeprav bi na začetku zaradi nemotiviranosti pričakovali vzorec, v katerem je osebkova beseda na prvem mestu, je poved realizirana po možnostih, ki jih omogoča načelo členitve po aktualnosti: osebkova beseda je postavljena na konec, dinamična perspektiva je tako uprta na pomensko jedro povedi. (Krčmar Elija: *Na hrib je stopil tujec.*) Bistvo take figure razlagam z asociativnim nasprotovanjem med realizacijo v povedi in med izhodiščnim univerzalnim vzorcem na sintagmatski ravnini.«¹⁰

Priložnostni besedni red je v taki povedi znanilec posebne, pomensko aktualizirane perspektive povedi v okviru objektivnega besednega reda. Taka na videz nemotivirana sporočilna perspektiva pa nas obenem spomni, da, razen v dvogovoru, kjer enakopravo sodelujeta oba udeleženca, pomensko perspektivo besedila oblikuje avtor sporočila. Ta sicer ves čas ohranja zvezo z naslovnikom, tako da pri uvajanju novega opozarja na že znano, dano, obenem pa izhaja iz sobesedila okoliščin, ki naslovniku niso vedno znane, izbira

⁹ Tam ob cesti je sedel zbor beguncev: nekaj moških, sicer ženske in otroci. Nekateri so imeli svežnje obleke in posteljnine, večina pa ničesar. Krog njih so bili zbrani otroci iz vse vasi. Prim. SS 1976, 533.

¹⁰ Prim. JiS 1974/75, 276.

iz njega dele sporočila in jih razvršča po pomembnosti. To osnovno načelo tematizacije velja še zlasti za umetnostna besedila.

Besedni red v okviru subjektivne členitve po aktualnosti

I. Janez je odpotoval.

II. Odpotoval je Janez.

III. Odpotoval je Janez.

Če v prvi povedi spremenimo besedni red, dobimo glede na različno členitev po aktualnosti lahko poved z drugačno sporočilno perspektivo (drugi primer) oziroma poved z zamnjano stavo izhodišča in jedra (tretji primer).

Oglejmo si razmerje med prvo in drugo povedjo:

Janez je odpotoval.
osebek – povedek
I J

Odpotoval je Janez.
povedek – osebek
I J

V drugi povedi se zaporedje izhodišče – jedro ni spremenilo, spremenila pa se je sestava obeh: osebek, ki je v prvi povedi izhodišče, je postal jedro druge povedi, povedek, ki je v prvi povedi jedro, ima v drugi vlogo izhodišča. Glede na členitev po aktualnosti sta torej obe povedi nezaznamovani, pomensko pa se razlikujeta glede na sporočilno perspektivo. Prva odgovarja na vprašanje *Kaj je z Janezom?* ali *Kje je Janez?*, druga na vprašanje *Kdo je odpotoval?*

Razmerje med prvo in tretjo povedjo pa je drugačno:

Janez je odpotoval.
osebek – povedek
I J

Odpotoval je Janez.
povedek – osebek
J I

Obe povedi se ujemata v naslednjem:

- 1) Leksikalna sestava je enaka.
- 2) Pomensko sta povedi istovetni. Obe odgovarjata na vprašanje *Kje je Janez?* oziroma *Kaj je z Janezom?*
- 3) Sestava izhodišča in jedra se ni spremenila: v obeh povedih je osebek izhodišče, povedek pa jedro.

Povedi se razlikujeta:

- 1) V zaporedju izhodišča in jedra.
- 2) V stavčni intonaciji. V prvi povedi je stavčna intonacija nevtralna, v drugi zaznamovana – jedro ima emfatični poudarek.

Glede na besedni red sta si povedi v razmerju stilno nezaznamovana : stilno zaznamovana.

Razmerje med drugo in tretjo povedjo:

Odpotoval je Janez.
povedek – osebek
I J

Odpotoval je Janez.
povedek – osebek
J I

Povedi se ujemata:

- 1) Leksikalna sestava obeh povedi je enaka.
- 2) Enak je tudi besedni red v obeh povedih.

Povedi se razlikujeta:

- 1) V zaporedju izhodišča in jedra,
- 2) v tem, da pomensko nista istovetni, ter
- 3) v stavčni intonaciji in poudarku.

Glede na besedni red sta torej povedi v razmerju stilno nezaznamovana poved s posebno pomensko perspektivo : stilno zaznamovana poved.

Primeri in primerjava med aktualno in skladenjsko členitvijo kažejo, da tudi inverzija izhodišča in jedra ter stilna zaznamovanost kot njena posledica nastaneta s spremembo reda besed kot sestavnih delov aktualne členitve, ne pa s spremembo reda besed kot stavčnih členov. Spremenjeni besedni red sam po sebi ne zadošča, da bi neki povedi pripisali invertirano stavo. Šele spremenjeni besedni red in emfatični poudarek na jedru kot začetku povedi¹¹ sta znamenje, da gre za zamenjano stavo izhodišča in jedra.¹²

Primerjava med prvo in tretjo povedjo opozarja na to, da sta dve povedi z enako leksikalno sestavo, a z različnim besednim redom v razmerju stilno nezaznamovano : stilno zaznamovano le takrat, kadar sta pomensko istovetni¹³. Ta kriterij nam lahko prihrani marsikatero napačno domnevo glede zamenjane stave izhodišča in jedra v umetnostnih besedilih. Taka stava je namreč v pisanih besedilih dokaj redka,¹⁴ predvsem v proznih, nekoliko pogostoje jo nahajamo v poeziji in dramatik. Zdi se, da je prav emfatični poudarek eden od vzrokov za takšno stanje. Razen z grafičnimi sredstvi (razprti tisk itd.) avtor namreč ne more opozoriti naslovnika, da gre za takšno stavo. Uporabi jo lahko samo takrat, kadar je poved vpeta v sobesedilo, iz katerega je razvidno, da gre za zamenjano stavo izhodišča in jedra, ne pa za poved s posebno sporočilno perspektivo in normalno aktualno členitvijo. V govoru pa nevarnosti zamenjave med tema dvema tipoma povedi ni, zato je taka stava pogostejša. Pogoste pa so v govornem jeziku tudi nemotivirane inverzije izhodišča in jedra, ki spadajo na ravnini členitve po aktualnosti v podobno skupino kot anakolut na skladenjski ravnini. Na to opozarja Toporišič: »Do zelo čudnega besednega reda pa dostikrat pride v prostem govornem jeziku, ker govorečemu, ko začne govoriti, še ni v zavesti celoten skladenjski vzorec, in pač začne govoriti, kar mu najprej pride na misel.«¹⁵ To omenjam ne samo zato, ker je treba ločiti motivirane inverzije v govoru od nemotiviranih, ampak tudi zato, ker jih pisatelji v scenskih prizorih pogosto posnemajo in z njimi stilizirajo dvogovor v smislu prostega govornega jezika.

Tako pri povedih z nezaznamovano kot tudi pri povedih z zamenjano stavo izhodišča in jedra pride do besednorednih inverzij tudi v frazah znotraj izhodišča in jedra. Ker je to področje besednega reda v slovenščini izredno natančno in obširno obdelano¹⁶, ga v tem delu članka nisem omenjala. V drugem delu članka, ki bo na gradivu prikazal besednoredno ureditev skladenjsko bolj razvite slovenske povedi in njeno povezanost z nadpovednim besedilom, jih bom poskušala sproti obravnavati.

¹¹ Prim. SS 1976, 542.

¹² Prim. SR 1967, 253.

¹³ Prim. Krylova-Havronina 1975, 137–43.

¹⁴ Na to posebej opozarja Grammatika sovremennogo russkogo jazyka 1970.

¹⁵ Prim. SS 1976, 542.

¹⁶ Glej opis fraznih struktur in stilno opaznih odmikov od njihove nevtralne zgradbe v SS 1976.

Literatura:

- Adamec, P.: Poriadok slov v sovremennom ruskom jazyke. Praha 1966.
- Breznik, A.: Besedni red v govoru. DS XXI, 1908, 222–30, 258–67.
- Červenka, M.: O tematycznym następstwie. V: Tekst i język. Wrocław itd. 1974, 85–97.
- Daneš, F.: Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu. V: Tekst i język. Wrocław itd. 1974, 23–39.
- Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. (Otv. red. N. Ju. Švedova). Moskva 1970.
- Krylova, O. A. – Havronina, S. A.: Porjadok slov v ruskom jazyke. Moskva 1976.
- Lyons, J.: Einführung in die moderne Linguistik. 4. Auf. München 1975.
- Martemianov, J.: Problem aktualnogo rozczlonkovanija. V.: O spójności tekstu. Wrocław itd. 1971, 21–46.
- Mathesius, V.: O tak zvaném aktualnim členění větěm. SaS 1939, V: O spójności tekstu. Wrocław itd. 1971, 7–19.
- Mistik, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava 1966.
- Pogorelec, B.: Metodologija jezikovnostilistične raziskave Cankarjeve proze. JiS XX, 1974/75, 272–77.
- Toporišič, J.: Slovenski jezik na pločama. Zagreb 1961.
- Toporišič, J.: Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku. SR XV, 1967, 251–74.
- Toporišič, J.: Slovenska slovnica. Maribor 1976.

Boris Paternu

Filozofska fakulteta, Ljubljana

OB ADAMIČEVEM PISATELJEVANJU*

Adamičeva pripovedna proza poleg mnogih zgodovinskih, socioloških, ideoloških in političnih vprašanj, ob katerih je zbran večji del simpozijskih prispevkov, sproža tudi celo vrsto vprašanj, ki sodijo v območje literarne vede, njene teorije, poetike in estetike.

V prvi krog tega območja gotovo sodi vprašanje svojevrstne notranje dvojnosti, lahko bi rekli hibridnosti Adamičeve leposlovne proze. Ko se spustimo v svet njegove literature, se namreč kmalu znajdemo na previsu dveh bistveno različnih pripovednih ustrojev. Branje nas namreč nenehoma vodi sem in tja ob meji dveh močno različnih vrst pripovedi. Gre za prozo, ki se vselej giblje med mislijo in podobo, med dokumentom in fikcijo, med publicistiko in literaturo. Branje, ki se tega ne zaveda, lahko pripelje do precejšnjih zmot. Tako tistega, ki se veseli, da ima v rokah dokument, kot onega, ki je pripravljen samo na srečanje z literaturo kot literaturo. V resnici gre za svojevrstno prepletanje obojega in nenaivno branje bo najbrž poskušalo slediti obema tokovoma znotraj Adamičevega pisanja in ju ujeti v skupnih učinkih.

Pred literarno znanostjo in njenim raziskovanjem se pojav odpira v tejle podobi. Izhajati je najbrž treba iz Adamičeve literarno oblikovalne stremljivosti, ki je v resnici močnejša, kot se zdi na prvi pogled in kot mislijo nekateri, ki je skoraj ne vidijo. Celo pri pisanju spominskih del, na primer *Smeha* v *džungli* ali *Vrnitve* v *rodni kraj* Adamičevega pisanje močno presega kronikalno reprodukcijo stvari. Ugotovimo lahko vrsto prijemov, s katerimi Adamič življenjsko gradivo namešča ali predeluje tako, da izkustveno resničnost premika v območje svobodne literarne fikcije. Postopki, ki vodijo v domišljjsko pretvorbo in so nosilci fikcije, bi se dali ugotoviti na vseh ravlinah njegove pripovedi: od urejanja snovi v zaokroženo zgodbo (z začetkom, vzponi in koncem) mimo portretiranja oseb (se pravi odbiranja in gradnje psiholoških lastnosti) pa tja do komponiranja večjih pripovednih sklopov ali celote (pri čemer lahko najdemo množico novelističnih ali romaneskni

* Diskusijski prispevek na Adamičevem simpoziju, septembra 1981 v Ljubljani.

tlorisov). Sem sodi tudi vsa »minipoetika« njegovega izražanja, od izbire besed in njihovih dodatnih pomenov ali nadpomenov (prispodoba, metafora, simbol) pa tja do gradnje stavkov, ki včasih razločno zapuščajo »normalni« ustroj in z uveljavljajem ritma nad sintakso zastrle v svet poezije. Skratka, v Adamičevem pisanju nenehoma deluje proces literarizacije, pa naj bo to pisanje še tako stvarno in na prvi pogled dokumentarno.

Po drugi strani pa ne kaže prezreti postopkov, ki delujejo v drugo smer in razkrivajo čisto nasproten oblikovalni proces, ki pravzaprav pomeni sestopanje z ravnine literarne fikcije. Razlogov za to je najbrž več, enega izmed glavnih pa bo treba iskati v pisateljevem temeljnem razmerju do življenja. Adamič večkrat izpoveduje svojo globoko in radoživo privrženost življenju, celo njegovim prvinskim, predrazumskim močem; in filozofija smeja, ki jo razglaša, je filozofija življenjske sproščenosti, suverene nevezanosti in osebne svobodnosti. In vendar je Adamič hkrati daleč od tega, da bi pristajal na življenjsko stihijo. Kljub načelnemu vitalizmu jo dojema tako, da v njej vedno odbira vredno od ne vrednega in ob njej gradi ter preverja svoj sestav vrednot. V resnici je kritik in humanist stroge vrste, novodobni moralist in razsvetljenec, bojevito zavzet za svoje ideje napredka in naposled tudi revolucije. Ta njegova napeta mišljenjska in politična zavzetost, katere vsebino je simpozij razkril v dokajšnje širjave, pa je zahtevala preboj k neposrednemu izražanju: preboj iz literarnega v polliterarni ali neliterarni jezik. Tu nekje je najbrž poglobitveni razlog za njegovo nenehno izstopanje iz posrednih ali celo samostojnih oblik lepovednega izražanja, razlog za proces deliterarizacije znotraj literature same. Razločnih znamenj je cela vrsta: to so pisateljevi prehodi v reportažo, esej, kritiko, razpravo, traktat; to je razpadanje kompozicije, prozaizacija stavka in besedja pa še marsikaj. Preverljive znake deliterarizacije bi mogli najti v ustroju Adamičevih »simbolov«, kot jih imenuje sam. To so namreč simboli (npr. znani simbol orla, ki se je zapletel v korenine), ki so zaradi svoje zelo jasne in razumne vsebine docela prevedljivi tudi v racionalni jezik in zato razmeroma daleč od tistih simbolov, ki imajo v sebi tudi del neprevedljive vsebine. Bliže so modernizirani alegoriji ali paraboli kot pravim simbolom. Poleg tega avtor sam pogostoma dešifrira njihovo idejo ali pomen.

Literarna veda bo morala z raziskovalnimi metodami, ki jih ima, natančneje izmeriti to notranjo dramo Adamičevega pisanja. Prve korake vanjo sta na simpoziju opravila Jurak in Petričeva, po svoje in nekoliko bolj pesniško pa tudi Mary Prosen.

Naslednje področje, ki mu bo literarna veda morala posvetiti več pozornosti, zavzema dokaj širok krog komparativističnih vprašanj. Seveda je Adamičeva književnost take vrste, da je njeno glavno poreklo v pisateljevi življenjski izkušnji. Vendar je izza njegovega pisanja tudi precejšnja in dokaj vplivna literarna izkušnja. V glavnem krogu njegovega branja stoje imena znanih odkrivalcev temnih strani ameriške civilizacije, kot so: Upton Sinclair (že pri šestnajstih letih ga je pretresel njegov roman *Džungla*), Theodore Dreiser, Henry Adams, Sinclair Lewis, Francis S. Fitzgerald., Sherwood Anderson, Eugene O'Neil, E. H. Mencken in drugi. Posebno vprašanje je W. Whitman. Z evropske strani je to usmeritev podpiralo branje novejše socialno in humanistično kritične književnosti od Maksima Gorkega do Anatola Francea in Romaina Rollanda. Tudi branja ali prevajanja Ivana Cankarja in Prežihovega Voranca ne kaže prezreti. Vpliv Župančičeve *Dume* je še neraziskan. Kolikor mi je znano, je ameriška literarna zgodovina doslej raziskala le skromen in lažji del te problematike, tako da je praznega prostora mnogo.

V tretji krog raziiskav, ki se jim resna literarna zgodovina prav tako ne bo mogla izogniti, sodijo vprašanja filozofije oz. kulturne filozofije, na kateri temelji Adamičeva literatura. V svojem natisnjem simpozijem referatu sem poskušal zarisati neko začetno in temeljno orientacijo v evropsko duhovno zaledje Adamičeve filozofije.* V njegovem se-

* Nastajanje Adamičevega sestava vrednot ob Ameriki in Jugoslaviji, v zborn. Louis Adamič, Simpozij – Symposium, Ljubljana 1981, s. 85–101.

stavu vrednot ni mogoče prezreti odmevov vsaj treh velikih faz evropskega humanizma: razsvetljenstva z vero in razum, delo, svobodo in človeško srečo v naravni, harmonični meri stvari; romantike, še s podaljški rousseaujevskega, herderjanskega (slovanofilskega) in naposled tolstojanskega iskanja vrednot v prvotni, nagonski, predurbani človeški naravi; nato postromantičnega nietzschejanstva, vendar humaniziranega v predstavo ne le o močni in suvereni, temveč tudi kulturni osebnosti; in naposled novega, socialističnega humanizma. Kot da bi šlo za kratko, naglo obnovo novodobne evropske humanistične izkušnje, kamor se je reševal po izgubi tal sredi moderne ameriške »džungle«.

Končno nas ob Adamiču čaka še krog vprašanj, ki so bolj globinska, teže oprijemljiva in tvegana, vendar zanimiva, posebno še iz literarno tipološkega zornega kota. V Adamičevem pripovedništvu bi se namreč dalo iskati in najbrž tudi najti nekatere globinske lastnosti, ki sodijo v bližino tipoloških lastnosti slovenske književnosti. Na primer: ena izmed najbolj trajnih lastnosti slovenske proze je še zmeraj njena didaktičnost, čeprav v novodobni prozi že od Cankarja naprej doživlja celo vrsto pretvorb, modernizacij in prekrivanj z drugačnimi pripovednimi postopki. Povedano bolj enostavno: neke iz globljega zgodovinskega zaledja še vedno deluje pritisk pridige, najstarejšega in najdlje trajajočega slovenskega proznega »literarnega« modela, pa naj se tega zavedamo ali ne. Tudi na dnu Adamičevega pisanja ne bo težko odkriti tloris literarne didaktike, čeprav posodobljen in izoblikovan v novo vsebino. Najbrž tudi ne bo težko obnoviti vzorec Adamičeve prve, mladostne »literarne« izkušnje, namreč slovenske bralne izkušnje še pred odhodom v Ameriko. Ali pa: inverzija Nietzscheja iz amoralizma v njegovo nasprotje, podobno, kot se je dogajalo pri Župančiču ali Cankarju. Ali pa: filozofija smeha, ki pa ima svoj značilni, padajoči, elegični lok, tako opazen na koncu obeh omenjenih del. Ali pa: ko se Adamič po skoraj dveh desetletjih življenja v Ameriki prvič vrne v domovino in začne pisati o slovenskem svetu, tako rekoč v enem zamahu obnovi vse faze slovenske proze: od Trdinovega folklorističnega do Kersnikovega globinskega opazovanja kmečkega sveta pa mimo cankarjanske tenkočutnosti (materinski prizori) do Vorančevega socializma tragičnega in uporništva. In še marsikaj. Vem, tvegana tipanja v Adamičevo duhovno dno, toda zanimiva in smiselna.

France Bezlaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZ JUŽNOSLOVANSKE LEKSIKE

I

SLN. IN SBH. *lukati* »OPAZOVATI«

Za kritično preverjanje neke etimologije ni dovolj ponovno preveriti glasoslovni razvoj besede in, kar je včasih mnogo zahtevnejše, upravičenost pomenskih razlik v posameznih jezikih. Podoživeti je treba tudi miselnost dobe, ko je etimologija nastajala. Ko so se izoblikovale prve zakonitosti primerjalnega jezikoslovja, so skušali vseppek celotno leksiko modernih jezikov rekonstruirati na skupni indoevropski prajezik. Mladogramatiki so s svojimi strogimi merili obrzdali začetno zagnanost. Sledilo je raziskovanje razvoja jezikov in čeprav se za pomenoslovje ni posrečilo izoblikovati splošno veljavnih pravil, je pri etimologiziranju igralo vedno večjo vlogo. Obenem je naraščalo zanimanje za leksiko, ki je po drugačni poti zašla v jezik. Postopoma so si izoblikovali svojo teoretično podlago tudi imenoslovje, zakonitosti substitucij in pojavi ekspresivnosti.

Prvi v Evropi, ki je sam prehodil to pot in na številnih področjih prehitel razvoj, je bil Franc Miklošič. Že med nastajanjem Boppovega fundamentalnega dela je opozarjal na pomen slovanskih jezikov za indoevropsko komparativistiko. Njegov prvi poizkus etimološkega slovarja »Radices linguae slovenicae« je eno najzgodnejših del te vrste. Kdor zna brati med vrsticami, je neštetokrat presenečen, kako dognana in izbrušena so njegova stališča štirideset let kasneje v »Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen«. Še danes, po sto letih, najdemo v njegovem slovarju manj domnev, ki ne vzdrže kritike, kakor v kateremkoli novejšem delu te vrste. Zelo kratkovidni so tisti leksikologi, ki se jim ne zdi več potrebno poleg vse novejše literature upoštevati tudi Miklošiča.

Naj za primer navedem slovensko in srbohrvaško kajkavsko besedno družino *lukati* »gledati, prežati, opazovati«, perfektivno *polukati*, derivirano *nalukavati* »špionirati«. V slovenskih slovarjih najdemo tudi izvedenke *lúkovec* »špijon«, izpričano tudi kot priimek, *lúkanje* »oprezanje«, *lukálo* »daljnogled«, v 18. st. *lukouza* »Sternwarte« (Gutsmann) in pritegniti je treba tudi toponim *Lukovica*, ki se v najstarejših virih imenuje *Glogovica*. Po legi tega kraja lahko sklepamo, da je bilo nekakšno stražišče pred cestnimi roparji kakor *Ravbarkomanda* pri Postojni.

Ne poznam nobene druge iz romanskih ali germanskih jezikov izposojene osnove, ki bi se tako vključila v jezik. Saj deloma razvijejo tudi širšo besedno družino. Toda že razmerje med sln. *voščiti* »želeti, gratulirati« iz stvn. *wunska* »wünschen«, kar je lahko dovršno ali nedovršno, poleg samo nedovršenega *privoščiti*, sbh. *priuštiti*, zgovorno priča, da se celo najstarejše izposojenke več ne prilagode vsem domačim jezikovnim zakonom. Že zato se ne morem pridružiti Bernekerju, SEW I 742, ki pravi o sln. *lúkati*, da ga je mogoče bolje razložiti iz nvn. *lugen* »videti, opazovati«, koroško nemško *luagen* »oprezati«. To Bernekerjevo mnenje sprejema tudi Striedter-Temps, Deutsche Lehnwörter in Slovenischen 172 in dodaja še stvn. *luogen* z enakim pomenom. Skok, ERHS II 328 pa navaja samo *lúkati*, *lúkām* (hrv. kajk., Zagreb) in to izvaja iz ssaš. *lōkon* »gledati«, za primer pa pritegne it. *luchenare* »skrivaj opazovati« iz langobardskega *lōhhon*.

Miklošič, EW 175 je to družino oddvojil od drugih slovanskih homonimnih osnov *luk-*, za katere danes ne dvomimo, da jih je treba vse izvajati iz ide. *+leuk-*, *+louk-*, *+luk-* »svetiti« z različnim, še ne povsem zadovoljivo osvetljenim pomenskim razvojem. Pritegnil je zraven csl. *prělukovati* s suponiranim pomenom »zalezovati, prežati« iz nekega neznanega vira, ker tega glagola še ne navaja njegov petindvajset let starejši Lex. Pal. Pomensko blizu se mu zdi r. *prilučiti* »privabiti«, p. *luczac* »ujeti« in rumunsko *năluci* »imeti privede« poleg *năluc*, *nălucă* »privid, prikazen«. Vse to se pomensko ujema z litavskim *lăukti* »pričakovati«, st. prus. *laukīt* »iskati« in z drugačno prevojno stopnjo lit. intensivum *lūkēti*, letonško *lūkuôt* »gledati«, *nūlūkuôt* »ozirati se, opazovati, poiskati«.

Druge pomenske skupine, med katerimi je posebno pozornost posvetil sln. *lučiti*, *lučati* »metati v določen cilj« s točnim ekvivalentom v ukr. *lučyty* »ciljati, zadeti«, br. *lucacz*, p. *kamieniem luczy*, č. *lučeni hromu* »udarec strele«, r. *lukaty*, je združil pod posebnim geslom z opombo, da jih verjetno ni treba ločiti od tipa *polučiti* »dobiti, sprejeti«, csl. *sľučiti se* »zgoditi, pripetiti se«. Slovenci smo si iz drugih slov. jezikov izposodili samo *slučaj* z dokaj prilagojenim pomenom, ki točno odgovarja n. *Zufall* in r. *stichija*. Domače je samo *lučaj* »met, približna dolžinska mera«.

Berneker je vse slovenske pomenske skupine združil pod skupnim izhodiščem in kar težko je verjeti, da je izločil samo sln. *lukati*, ki je vendar najbližje pomenom v baltskih jezikih. Danes poznamo že toliko slovensko-baltskih paralel, ki jih drugi slov. jeziki bodisi sploh ne poznajo, ali pa zasledimo le sem in tja nekaj osamljenih drobcev, da nas *lukati* ne preseneča. Poleg tega je dokaj verjetno, da se je v slovenščini ohranila tudi dolga *-ū-*jevska prevojna stopnja iz te osnove v tpn. *Zlatoličje*, od 12. st. v virih *Goldendorf*. V okolici Ptuja so še v zgodnjem srednjem veku iskali zlato, naj za primer navedem ca 1204 *dā diu Greian in die Trā mit golde ein wazzer, rinnet* (Von Eschenbach, Parzival). Ime *Zlatoličje* ne moremo razložiti drugače kakor iz *+zoltolyčje* (*selo*) k *+zoltolyk* »iskalec zlata«.

S tem seveda še ni do kraja razčiščeno vprašanje, ali se ide. *+leuk-*, »svetiti« ne pojavlja pri Slovanih tudi v nazalirani obliki *+lonk-*, kakor mislijo nekateri avtorji, ali pa imamo pri tej izredno razvejani družini homonimov opraviti z besednim križanjem z drugo osnovo *+leq-*, *+loq-* »kriviti«. Skok, ERHS II 324 je analizi tega kompleksa v srbohrvaščini posvetil obsežen traktat, vendar za vse slov. jezike stanje še ni dokončno rešeno.

II

SLN. *legat*, SBH. *leganj* »CAPRIMULGUS«

Med še ne zadovoljivo pojasnjenimi besedami naj navedem še sln. *legāt* (m.) »Caprimulgus europaeus«; lokalno je ime preneseno tudi na drugega ptiča »*Merops apiaster*«. Razen tega je izpričan tudi pomen *legāt* (m.) »troblja, Sprachrohr«; pogosten je tudi priimek *Legat*. Razen tega se v slovanskih narečjih pojavlja tudi dubleta *légen* (m.), g. *legéna* »Caprimulgus« (Šempas), *legán* (dolenjsko), v priimkih *Legen*, *Legenj*, *Legan*, *Legin*. Morda spada k isti osnovi tudi priimek *Legiša*. Na srbohrvaškem ozemlju so izpričane oblike *lěganj* (m.), g. *lěgnja* »Caprimulgus« (Split, Dubrovnik), *legalj*, *jegar* (Nin), *legin*, *leglin*, *legnar*. Lokalni pomeni *lěganj* (m.), g. *lěgnja* »*Scolopax rusticola*« (Požarevac). Vendar v srbohrvaščini ni znan pomen »troblja, pastirski rog«. Pozornost zasluži etnografski podatek: *legat je neki ptič, ki poje, kakor kravji pastir trobi* (Pajk, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev) ali *legat kriči kakor mačka prede* (Gjurašin, Ptice I 326). Slovenska ljudska primera je tudi *dete vpije kakor legat*.

Oba avtorja, ki sta doslej pisala o poreklu tega imena, Koštiál, Življenje in svet XVII 184, 304 in Skok, ERHS II 285 sta izhajala iz osnove *+legh-*, sln. *leči*, *ležem*. To velja nedvomno

za sln. sinonim *ležetrûdnik* »Caprimulgus« (Ribnica). Vendar se vsiljuje paralela med sln. *legat* in poljsko *ligawka* »vrsta trobente«, češko dial. *lihavka* »isto«, kar puščata nerazloženo tako Machek, ESJČ² 322 kakor Sławski, SEJP IV 252. Domnevati smemo, da gre za »tremolo« v glasu in da je to ista osnova **leig-* »zibati, tresti« kakor v poljskem *ligawka*, *ligawica* »močvirje«; poleg tega pomeni letonsko *līguôt* poleg »zibati« tudi »vriskati«. Cerkvenslov. *likъ* »ples« je sicer izposojeno iz gotskega *laiks* »ples«, tudi stvn. *leih*, *leich* »igra, melodija, petje«. Avtohtono slovansko pa je iz te osnove češko *lihati* »gibati«, poljsko *ligać* »brcati, ritati«. Berneker, SEW I 706 in podrobno tudi Fraenkel, LEW 330 domnevata, da je poleg osnove **leig-* že indoevropsko eksistirala tudi nazalizirana oblika **leng-*, prim. staroindijsko *lānghati*, *lāngháyati* »skače«, litavsko *langúoti* »majati«, letonsko *leñgāt* »gugati, zibati«, irsko *lingit* »skače«, stvn. *lungar* »hitro«, rusko *ljagáts* »brcati, ritati«, *ljaguška* »žaba«, *ljága* »bedro«. Iz *leig-* je litavsko *laigyti* »brezglavo tekati«, staro indijsko *rējatē* »skače, drgeče« itd. Po nepotrebnem zavrača Vasmer, REW II 80 ozko medsebojno povezanost obeh oblik. Seveda je mogoče, da gre za zgodnji sovpad dveh različnih osnov, ki sta si bili pomensko blizu (tako Fraenkel, LEW 330 in Frisk, GEW I 488).

Pri južnoslov. *legat* in *leganj* moramo izhajati iz **lēg-*, imenovan bodisi po glasu ali po značilnem gibanju.

V severnoslovanskih jezikih je poleg kalka po gr. *αἰγοθήλας*, lat. *caprimulgus*, slov. *kozodojъ* (slovensko *kozomolzec*) najbolj razširjeno ime rusko *lilók*, *lelják*, poljsko, češko in slovaško *lelek*. Enako tudi litavsko *lėlỹs*, *lalỹs*, letonsko *lēlis* »Caprimulgus«. To je nedvomno izvedeno iz neke onomatopeje, prim. sbh. *lelijati* »zibati se«, *lelekati* »tožiti, žalostno se oglašati«. Južnoslovansko je ime prenešeno na netopirja, sln. *lilek* (tudi priimek *Lilek*), sbh. *liljak*, *ljiljak*, tudi csl. *liljakъ* »netopir«. Od drugih sinonimov za »Caprimulgus« naj navedem še sln. *podhujka*, kar je Caf rekonstruiral v **poddojka*.

Janez Rotar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

JOVAN STERIJA POPOVIĆ IN TEDANJE SRBSKO LITERARNO OBČINSTVO

Pri raziskovanju razmerja med pisateljem, njegovim delom in bralcem, pri spremljanju recepcije in percepcije besedne umetnine navadno posegamo po delih iz tega, dosti manj pa iz minulega stoletja. Nekateri pisatelji so s svojim delom in odzivanjem literarnega občinstva posebej ponazorilni. Lahko bi dejali, da naravnost narekujejo in podpirajo razvoj tega pristopa k besedni umetnini in k raziskovanju njenega življenja. Med take pisatelje sodi tudi Jovan Sterija Popović, in sicer kot prvi v srbski književnosti prejšnjega stoletja. Z zastavljenega zrelišča je Popović s svojim delom sploh najbolj zanimiv in vsestransko ponazorilen.

Za romantike kot ustvarjalce vrhunskih literarnih umetnin prve polovice minulega stoletja je mogoče trdit, da vsaj pri pisanju pesmi, pa tudi dram in proze, niso kaj dosti mislili na bralca, niso se nanj obračali ne retorično ne bralno usmerjevalno. Lastno izpovedovanje in individualno umetniško oblikovanje je bilo pesniku romantizma glavna potreba in cilj. Prešeren na več mestih načenja vprašanje umetniškega ustvarjanja in literarnega občinstva, seveda nemnožičnega! V VII. gazeli izrecno izjavlja, da so njegove pesmi njegova osebna stvar in izpoved in da ne kani upoštevati teh, ki bi želeli balade ali sonete,

in ne tistih, ki si žele ód po Pindarovem zgledu. Znano je, da književnost romantizma in še zlasti poezija ni pisana predvsem zaradi literarnega občinstva in zanj. Nastaja izrazito kot nuja, kot izpoved pesnikov notranje osebnosti. S tem pa še zdaleč ni rečeno, da ta umetnost tedaj ali kasneje ne bi imela literarne publike! Ravno nasprotno, imajo jo trajno in posebej zahtevno.

Razsvetljenski, pragmatično naravnani in motivirani pisatelji preteklega stoletja in tudi kasnejših literarnih obdobj vse do danes so bolj ali manj izrazito in tudi programsko naravnano upoštevali bralca. Ustvarjali so in ustvarjajo književnost za bralca. Ta literarno razvojni pojav pa se iz obdobja v obdobje kaže drugače. Njegova narava je odvisna od razvitosti splošne književne publike, od intelektualne in od družbene zaznamovanosti bralcev, enako močno ali še izraziteje pa tudi od prevladujoče oziroma aktualizirane pragmatične težnje in namena.

V Popovičevem primeru lahko govorimo o obojestranski svojevrstnosti in kompleksnosti, torej literarnega občinstva na posebni stopnji razvoja in v posebnih družbenih in zgodovinskih okoliščinah, v katerih tedaj živi in deluje srbska knjiga; hkrati pa tudi Popoviču kot močni, samosvoji osebnosti z izrazitimi razsvetljenskimi težnjami. Zaveda se, da piše književna dela za svojevrstnega srbskega bralca, čigar značaj naj s svojimi deli spreminja v družbenomoralnem pogledu, razvija pa tudi njegovo umevanje branja in vrednotenja besedne umetnine. Ravno slednje je posebej zanimivo, saj v naših književnostih tistega časa česa podobnega ni zaslediti.

Popovič svojega literarnega poslanstva gotovo že od začetka ni razumel kot »izabranik sveštenih Muza« – če si pomagamo z metaforo mladega Vojislava Ilića iz pol stoletja kasneje – ampak je ponovno in ponovno izjavljal, da je njegova naloga pisati koristne knjige. Pri tem je zelo kritično ocenjeval takratno srbsko literarno občinstvo, ki je bilo podobno literarnemu občinstvu v razvitejših evropskih okoljih v 18. stol., ko je tu nastopila »revolucija branja«. Razširjanje šostva je širilo socialne sloje književnega občinstva, njihov okus pa je narekoval nastanek novih žanrov v epski prozi, posebno tako imenovani trivialni, torej zabavni roman. »Kvantifikacija in diferenciacija književnega tržišča je v drugi polovici 18. stol. posledica strukturalnih zahtev tako tržišča kakor tudi posameznih krogov možnih kupcev in kajpak vzajemnega odnosa med enim in drugimi«, pravi Jochen Schulte-Sasse v raziskavi Literarischer Markt und ästhetische Denkform. Analysen und Thesen zur Geschichte ihres Zusammenhanges.¹

Srbsko literarno občinstvo se je jelo razvijati v taki smeri ravno v začetku 19. stol. in brez dolgotrajnejše meščanske razredne in meščanske kulturne tradicije je nihalo med zapoznelim baročnim fevdalnim obnašanjem in med meščanskim modnim svetovljanstvom. S takim občinstvom se tedaj sooča Popovič in ga hoče vzgajati družbeno, moralno in narodno, približati ga hoče koristni razsvetljenski knjigi, razvijati njegovo umevanje branja in ga odvrčati od sentimentalističnih romanov in podobnih pripovedi. Zavedal se je, da je to težak, nehvaležen in pogosto tudi brezploden posel: »Navlastito što kod Srbalja, kao kod svakog drugog Božijeg naroda takovih čitača ima, koji knjige samo zato otvaraju da vide, koji su prenumeranti.«² S temi besedami se namreč konča Popovičev nedokončni humoristični *Roman bez romana*, napisan 1832, objavljen 1838. Vsebuje izredno bogato in mikavno gradivo o vlogi knjige pri tedanjem srbskem občinstvu in tudi o Popovičevi pisateljski naravi.

Prav tako se je Popovič tudi zavedal, da je njegovo lastno literarno delo kakor delo drugih pisateljev odvisno od razpoloženja in narave književnega občinstva. V predgovoru Ro-

¹ Zeitschrift für Literatur und Linguistik, II/1972, 6.

² Jovan Sterija Popović, Celokupna dela, I-V. Narodna prosveta Beograd (1931), ur. Uroš Džonić; V, 104. V nadaljnjih navedkih sta zvezek in stran po tej izdaji.

manu bez romana se šegavo priporoča »naklonosti i čitatelja i čitateljica, to će reće, moleći ih, da moje knjige rado i mnogo kupuju« (V,8). Še bolj pa je mogoče spoznavati iz samih del, kako je Popović ves čas imel pred sabo posamezne skupine tedanjega srbskega literarnega bralstva, želeč jih vzgajati. Za to je skoraj vedno uporabljal tudi predgovore in pripise, posredno pa je to dosegal z naravo samih del. Čeravno večji del njegovih tekstov predstavljajo komedije, so tudi te vplivale na srbskega bralca, saj sodijo med Popovičeve knjige za bralca.

Branje je bilo prevladujoča oblika sprejemanja Popovičevih del. To so poudarjali že pisci nekrologov leta 1856. »Ima li Srbina koji čitati zna pa da nije čitao Kir-Janju, il da ga bar nije slušao čitati!« piše kasnejši romanopisec Jakov Ignjatović.³

Da ta Ignjatovičeva opomba ni le priložnostna, priča podobna misel v spisu Jovana Subotića iz istega leta. Subotić opozarja, da je srbsko literarno občinstvo sprejelo Popoviča že za življenja in da se je zavedalo njegove vzgojne vloge. »Tvrđica ili, kako ga je sam čitajući svet po glavnom licu prozvao, Kir Janja učinio je spisatelja obštim ljubimcem naroda. Kir Janja napravi čitavu prijatnu bunu u čitateljima, i dva velika izdanja za života izdati, to je bilo u našem književnom svetu čitav trijumf. Pesnik je dakle naš dva takova trijumfa doživio.«⁴ Kakor je znano, je že zgodovinska drama *Svetislav i Mileva*, torej prva Popovičeva knjiga doživela leta 1827 takojšnje ponovitev izdaje.⁵ In ko Dimitrije Vučenov sodi, da je »svoje komedije pisao Sterija bez prave sopstvene predstave o njihovom izvodenju na pozornici,«⁶ s tem potrjuje misel, da je Popović v prvi vrsti pisal za bralca.

Iz zgornjih navedkov je tudi mogoče sklepati, da je srbsko literarno občinstvo živelo ob Popovičevem vzpostavljanju stikov z njim in pod njihovim vplivom ter da je zato mogoče govoriti o vzajemnem, trajnem in tudi dokaj trdnem razmerju.

Najpogostnejša oblika obračanja k bralcu je v takratni srbski književnosti prav gotovo retorično apostrofiranje. Korenine ima v humanistični izobrazbi pisateljev, v retoriki kot veščini in seveda v baročno manierističnih, manj pa v klasicističnih oblikah in možnostih pisateljevega izstopanja iz epskega okvira. Prav tako pa se tudi navezuje na oblike družabnega obnašanja v tedanji »visoki družbi« meščanskega in častniškega okolja. Verbalne oblike uglajenosti sprejema mlado srbsko meščanstvo naglo, hlastajoče in nekritično in jih v svojih razrednih težnjah prenaša v vsakdanje življenje in občevanje. Jalice pravi v komediji *Laža i paralaža*: »Govoriti po modi, unterhaltenovati se, štelovati se i znati, šta je bonton, to se sve iz romana uči.« (I, 22).

Ravno ženske so imele pri tem zelo močno vlogo, kakor so tudi med bralnim občinstvom predstavljale najmočnejšo skupino. »Ženske so v teh desetletjih postale glavni potrošnik leposlovja, to dejstvo pa je neposredno povezano z gospodarsko krepitvijo meščanstva. Od pripadnikov nižjih slojev so zanimanje za knjigo prevzeli samo tisti, ki so bili v neposrednem stiku s fevdalci in meščanstvom ali pa so bili tod služabniki: lakaji, sobarice, frizerji, lovci, vrtnarji, vojaki, vajenci – skratka nižje meščanstvo, ki je v prejšnjem rodu bilo še na vasi, sedaj pa se je vključevalo v malomeščanstvo. Hitro je poprijemalo meščanske življenjske navade, meščansko težnjo po dobičku in meščanski pogled na svet.«⁷

³ Jovan Sterija Popović. Izbor i redakcija Vaso Milinčević. Beograd 1965, 48.

⁴ Jovan Subotić: Slovo Jovanu Steriji Popoviću. – Serbskij letopis 1856, II/XXX, knj. 94, 3.

⁵ Prim.: Janez Rotar: Upoštevanje bralca pri oblikovanju srbske književnosti konec 18. in v začetku 19. stoletju. – Obdobja 2. Romantika. Ljubljana, 1981, 319–333.

⁶ Dimitrije Vučenov: Komediograf Sterija. – J. S. Popović, ur. V. Milinčević, str. 139.

⁷ Bernhard Wittmann: Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts. Köln-Wien 1973. Prim. tudi: Rolf Engelsing: Der Bürger als Leser, Stuttgart 1974; Rolf Schenda: Volk ohne Buch, Frankfurt/Main, 1970.

Kritično odzivanje na te manire, na takšno obnašanje in na hlastanje po modi se pri Popoviću pojavlja zelo pogosto, in sicer večinoma v karikaturni obliki. V tem pogledu prednjačita komediji *Laža i paralaža* in *Pokondirena tikva*. Križanje fevdalnih in baročnih oblik ter mlajših meščanskih oblik družabnega občevanja je v malomestnih okoljih vojvodinskih palank povezano s hlastajočim zadovoljevanjem potreb mladega meščanstva in obrtništva po modi, noblesi, zabavi in ugledu. Zato je nujno rojevalo različne hibridne sadove na jezikovni in družabni ravni. Šibko izobraženo meščansko okolje je zlasti prek svojih zdolgočasenih in pogosto brezdelnih žensk izdajalo in tudi negovalo jarogosposke težnje in je tedaj pri zdravomislečem opazovalcu budilo kritično odzivanje. V Predsloviyu komediji *Pokondirena tikva* piše Popović leta 1830: »Ja znam, moja visokopočitajema gospože, da bih pet puti više prenumeranata imao, da sam objavljenje na kakav vseobšti bal izdao, nego na Pokondirenu Tikvu, ali što ću: kad me je stroga sudbina na knjigopisanje opredelila« (I, 146).

Popovićeve družbeno kritična in drubženo moralna odzivanja vsebinsko označujejo velik del njegovega neposrednega upoštevanja in obravnavanja književnega občinstva. Zajeta so v nastopih in v nazorih posameznih likov in tako na svojevrsten način izpovedujejo pisateljevo misel. Popović se tedaj kritično in negativno odziva na družbene značilnosti mladega meščanstva, ki mu zameri hlastanje po modi in zgledovanje po tujem svetu, zameri mu jezikovno sprenevanje in druge plodove subkulture. Njeno nasprotje je domače življenje, njegova delavnost in zdravi razum. Jezikovna sprevrženost meščanskega okolja nastaja zaradi nesamokritičnega in površnega sprejemanja in privzemanja tujih besed in fraz. Nastajajo jezikovni barbarizmi in nesporazumi spričo neustrezne rabe tujih izrazov, kar pa ni slabo samo zavoljo pačenja jezika, ampak tudi zaradi odtujevanja srbstvu. S papirnatim visokim slogom slavjanoserbskega izražanja se po Popovićevi sodbi meščanstvo odtujaše srbstvu: Dvogovor med Markom in Alekso v *Laži i paralaži* je dovolj poveden:

»Marko: Zašto vas ne razumem, a ja sam jamačno Srbin . . .

Aleksa: No iz toga ne sleduje da ja Serbin nisam, poneže sam ja vježestva priobreo, vkus izobrazio, čuvstva otončao« (I, 28).

Kakor je večplastno Popovićevo odzivanje na jezikovne pojave med mladim srbskim meščanstvom v Vojvodini, tako je v te opazke na tak ali drugačen način zajeto tudi marsikaj od tistega, kar je pisatelj »u svetu video i čuo«. Popovićeve razgibani temperament se vselej uveljavlja tako, da hkrati zajame več različnih sporočil oziroma da se večplastno odziva na posamezne pojave. Skoraj vedno je namreč zajeta tudi njegova literarnonazorska misel. Tako na Aleksovo jezikovno-estetsko modrovanje navezuje še sodbo o tedanji srbski književnosti, ko pravi: »Ovo je jezik slavenoserbskij, to jest serbskij, no po pravilima uglađen, kojim su se najveći duhovi, kao Stojković, Vidaković, Vujić in proči u knjigama služili« (I, 28). Jasno je, da je povednost tega stavka in subjektivni smisel izjave treba pojmovati na imenovalcu, kakršnega predstavlja Aleksa, karikaturni lik površnega hlastavca v tedanjem družbenem uveljavljanju.

Sterija Popović se skoraj v vsaki komediji kritično odziva na družbene slabosti in razvade prek posameznega lika, npr. Jelice, Alekse, Feme, Sare in Ružičića, ki so nosilci tipičnih slabosti. Njim nasproti postavlja zdrave, srbsko misleče, govoreče in čustvujoče posameznike. Pač pa ne ravna tako v humorističnem Romanu bez romana, kjer šiba slabosti in razvade meščanskega srbskega okolja. Vendar se tu njegova misel ne navezuje na posamezne pojave družbenega in družabnega življenja, marveč v prvi vrsti na književnost, ki jo pozna tedanji srbski bralec. To so večinoma sentimentalistične prozne pripovedi domačih in tujih piscev. Če se je prek komedij uveljavljalo predvsem družbeno kritično in narodno moralizatorsko stališče Jovana Sterija Popovića, je v Romanu bez romana v ospredju nje-

gov kritični odnos do književnosti v vsakem trenutku tudi narodnorazsvetljskega in kulturnega značaja.

Odzivanje na literarne pojave in na naravo literarnega občinstva se napoveduje že v Laži i paralazi leta 1830. V Romanu bez romana se dve leti kasneje razširi kot prevladujoča vsebina vseh pisateljevih apostrofiranj bralca. A tudi sama snov Romana je literarno-programske in literarnonazorske narave, ob čemer se podobno kot pisatelj s svojimi izstopi oglašja tudi bralec oziroma bralka in izreka svoje nazore in odzivanja. Tako je mogoče govoriti o dejavnem vzajemnem odnosu med pisateljem in bralcem prek literarnega dela in zaradi njega.

V Romanu bez romana je Popović izoblikoval in na svojevrsten način ponudil bralcu svojo podobo in oceno sentimentalistične in sploh zabavne (trivialne) književnosti.⁸ Iz Laže i paralaze in zlasti iz Romana bez romana je mogoče sestaviti nekakšno »poetiko«⁹ sentimentalističnega romana. Gotovo je to poudarjeno karikaturna podoba take poetike, saj jo oblikujejo humorna, ironična in celo groteskna oponašanja in posnemanja vsega tistega, kar se ob Popovičevem kritičnem branju Vidakovića, Stojkovića, Vujića in drugih oblikuje v nekak Sterijin metatekst. Popović je umel na izviren način zajeti hkrati tudi vse mogoče oblike odzivanja na to zabavno literaturo ob branju povprečne srbske bralke, navajajoč njena pričakovanja, njene želje, sočustvovanja in trpljenja. Hkrati na svojevrsten način upošteva vse njene zahteve, da se tudi v Romanu bez romana pojavljajo in uresničujejo tiste konvencije, ki so v bralkini vrednostni lestvici in v njeni recepciji tako zelo pomembne, sicer pa značilne za takratno trivialno literaturo. Seveda Popoviću temperament ne dopušča, da se ne bi tudi sam enakovredno in še močnejše oglašal in odzival. In tako imamo pred sabo delo, kjer se na svojevrsten način oblikuje soodnos pisatelj – delo – bralec. V njem se ob »poetiki«⁹ sentimentalističnega romana soočanje povzpne do prave evforije v odzivanju tako bralca kot pisatelja, zahvaljujoč se spretnosti, s katero Popović vključuje v ta sloj posamezne sobesednike in oponente, in pa seveda zahvaljujoč se karikaturnemu, satiričnemu in celo grotesknemu podajanju.

Povednost tako nastalega besedila in vseh neposrednih Popovičevih apostrofiranj je večplastna. Obrača se k literarnemu občinstvu in ga dramatično iz zamejene in samozadovoljne zasvojenosti in privrženosti šabloniziranim zabavnim romanom. Sooča se z nazori in literarnimi deli tedanjih srbskih in tujih proznih piscev, z njihovo vsebinsko in jezikovno nenaravnostjo, s psihološko nesprejemljivostjo, s psihološko neprepričljivostjo, kar zadeva ravnanje posameznih oseb, torej z njihovo neživljenjskostjo.

Izvirno Popovičevo pletenje dvogovora in disputa z bralcem in posebej z »gospo Preličko«⁹ kot predstavnico določene skupine tedanjega literarnega občinstva oživlja to dvojno in dvosmerno delovanje. Pri tem se oblikujeta pisateljev pogled na književnost in pa podoba in fiziognomija tedanje srbske literarne publike. Oprt na karikaturni postopek oblikuje kontroverzno svojemu literarnemu nazoru, in sicer z Romanom bez romana, z nekakšno donkihotsko igro, kakor besedilo po pravici imenuje srbska slovstvena zgodovina.⁹ Popovičevo besedilo nudi za takšno označevanje dovolj osnove, tudi z njegovim navajanjem Cervantesovega dela, zlasti pa s Popovičevim posnemanjem temeljne metode, torej igre z literarnonazorskimi in percepcijskimi razsežnostmi.

Popović torej želi vplivati na srbskega bralca, ga vzgajati in ga spodbujati, da bi se drugače odzival na sentimentalistične pripovedi. V svojem postopku odkriva posamezna temeljna vprašanja literarnega ustvarjanja sploh, hkrati pa pojasnjuje posamezne osnovne postop-

⁸ O »trivialni«⁹ književnosti je pri nas izčrpno razpravljajal Zdenko Škreb: Trivialna književnost. Umjetnost riječi XVII/1973, 135–141.

⁹ Jovan Deretić: Srpska književnost (III). – Književna istorija, X/38, 1978, 249. Jovan Deretić studiozno obravnava začetke srbskega romana 19. st. v knjigi Vidaković i rani srpski roman, MS 1980.

ke v metodi literarnega pripovedovanja in poročanja. Karikaturni odnos ne zmanjšuje in ne zamegljuje namenov pisateljevega oblikovanja. Z njim želi le še bolj podčrtati svojo težnjo, biti še bolj določno poveden.

Popović zlasti želi opozoriti bralca na to, da je lahko pripovedovanje ali poročanje subjektivno stilizirano. Bralec ni bil vajen drugačnega načina poročanja ali pripovedovanja. Poznal je le tistega iz Vidakovičevih, Stojkovičevih in drugih pripovedi, ki so bili nekako izrazito objektivistični. Sam Popović pa rad uporablja humorno ali ironično stilno subjektivizacijo poročanja. V Predislovju Pokondirene tikve je leta 1830 zapisal tele značilne besede: »A smejati se bez vas, bilo bi od mene grubijanstvo; moram i vas, kao što vi kažete, unterhaltovati, i tako interhaltujući i vas, i pripovedajući i što sam koje gde čuo i video« (I, 147–148).

Znano Horacovo načelo »dulce et utile« torej pojasnjuje Popović na metaforični način, hkrati pa se vseskozi zaveda tudi njegove pragmatične namere, tako literarne kot kulturne in narodne. Na začetku Romana bez romana pravi v Predgovoru: »Moje delo ništa drugo u sebi nema, nego što Latin kaže »sales et facetiae«, Nemac Witz und Laune . . .« (V, 5). Nato v Predgovoru še nekajkrat v baročno manieristični obliki variira in v eksplikativni metodi (»quod erat demonstrandum«) približuje Horacovo vprašanje in načelo: »Ridentem dicere verum quid vetat?« (V, 7).

Tudi metodo komediografskega podajanja in pripovedovanja Popović pojasnjuje večkrat in pri tem ne misli toliko na življenje dela prek gledališke igre kolikor prek branja. V predgovoru komedije *Tvrđica* izrazito poudarja: »Pan Metron Ariston – Umetnost je polezna!« (I, 79) Zlasti aksiomatično ponavlja to misel v kritičnem zapisu *Apologija o »Zloj ženi«*, kjer piše: »(Komediija) je škola gdi učitelj gleda da đaci narav poboljšaju, ne motreći kakova sredstva za to uzima« (V, 195). Ko opozarja na sredstva, kajpak misli na subjektivno stilizacijo, na humorni ali karikaturni postopek. V Laži i paralaži v dvogovoru med Jelico in Markom zahteva poučno in koristno knjigo (drugi prizor prvega dejanja), ponovno pa srečamo to programsko misel v predgovoru Pokondirene tikve, kjer piše, »da je uvek bolje čitati kakvu poleznu knjigu, nego na bal ići« (I,147).

Kakor metodi poročanja ali pripovedovanja posveča Popović svojo pozornost tudi zgodbi in njeni vlogi pri bralčevem razumevanju besedne umetnine. Opozarja na parabolične razsežnosti zgodbe in na alegorezo posameznih likov in njihovih dejanj. Če ume pojasnjevati posamezne pripovedne pristope in oblike subjektivne stilizacije, se v razlagah zgodbe in alegoreze ne izkaže z nazornostjo. Sklicuje se na posamezne literarne avtoritete, zlasti na Horaca, Cervantesa, Rabenerja in na epsko narodno pesem. V Romanu bez romana skuša pomen zgodbe in njeno paraboliko razložiti z obsežnimi zastranitvami, npr. z vključitvijo anekdote – uganke, variira anekdotu o vršačko-bečejski ženitvi in doti, vpleta Romanov donkihotski boj z opicami; z Jucino zgodbo pa še enkrat končno skuša pojasniti alegorezo (V,37). S ponavljajočo se frazo »quod erat demonstrandum« humorno poudarja moč in vrednost parabole in alegoreze, pri čemer pa se na specifičen način oglašava pisatelj lastni dvom v veljavo tega postopka in zavrača njegovo prepogostno rabo.

Vprašanje je vendarle, koliko so bralci ob preprostejšem in razvidnejšem humornem ali karikaturnem postopku in posmehovanju slabostim sentimentalistične proze zmogli sprejemati oziroma odkrivati to plast Romana bez romana, ki je pravzaprav literarnoteorične narave. Sterijev poskus je vsekakor pomemben in namen danes razviden. Pomemben je za raziskovanje Popovičevih nazorov in njegovega obzorja. Sterija je bil glede oddaljevanja od znanih načinov pripovedovanja in poročanja tudi sam previden. Njegova sosedica »gospoža Prelička, komšinica« ga opominja, da bodo njegova »šegačenja i dosetljivost« (V,43) ostala brez uspeha, če bo še naprej hodil po samosvoji poti.

Iz Popovičevega obračanja k literarnemu občinstvu in iz njegovega razčlenjevanja posameznih literarnih značilnosti domačih in tujih del se kot najpogostnejša oglašava njegova

zahteva, naj bo delo življenjsko resnično, torej psihološko prepričljivo. Kaj konkretno pomeni Popoviću psihološka prepričljivost, vidimo iz spisa Apologija o »Zloj ženi,« torej iz replike na kritiko njegove komedije. Apologija ni humorno stilizirana in njeno sporočilo je mogoče jemati neposredno: »Ovak sam ja pri početku moga pisanja o Sultani mislio, i ja ne znam jesam li kakav stepen psihologičeski preskočio, ili prirodu ljudi krivo izneo« (V, 194).

Nasproti »poetiki« sentimentalističnega romana, kakor jo je mogoče sestaviti iz Sterijevega opazovanja teh del in iz odzivanja bralcev nanje, je Popovićeva zahteva po psihološki prepričljivosti in življenjski spontaniteti v estetskem pogledu zagotovo najbolj univerzalna. Njegovo nepopustljivo zasmehovanje »romantičeske knjige«, torej sentimentalnega romana izvira prav od tod. Življenjska spontaniteta in šablonizirana pripovedna dela sta dva tuja in nasprotujoča si svetova. Popović ponovno izjavlja, da »knjiga nije čizma pa da se mora po kalupu praviti (. . .) Znam i to da ništa nije lakše praviti nego roman kako moja komšinica zahteva« (V, 43–44).

Psihosloška prepričljivost in prirodnost dogajanja ne preneseta metode, kakršna je značilna za sentimentalistično prozo. V Apologiji o »Zloj ženi« piše leta 1839 Popović tudi tole: »Po zakonima psihologije, čovek, što je više razdražitelan (irritabilis), to je većma kako na gnjev, tako i na plač sklonjej. Uzmimo samo sanguinički temperament za primer. Ovakovi će čovek oči drugom iskopati (. . .) Na protiv pak, flegmatik niti može na zlo nit' na dobro biti brz, jer njegova lenjiva čuvstva njega ni malo ne razdražuju« (V, 192). Pisatelj je svoje znanje o človeški nravi razširjal očitno tudi z branjem strokovnih del.

Iz spisa je videti, da je Popović repliko napisal v želji, da bi s tem delo približal književnemu občinstvu; kajti recenzija »toliko laskavih izraženija sproču mene i moje knjige nosi, da ja ni najmanje uzroka nemam na istu recenziju tužiti se. No budući da ista recenzija neka primječanija u sebi soderžava, koja s mojim mnenijama nikako neće da se slože, zato sam naumio najviše toga radi da bi srbski čitajući publikum priliku imao o jednom predmetu više mnenija dostati, a sotim vkus i krug mišljenija razprostraniti – na ista primječanija moje misli soobštiti« (V, 191). V dispoziciji nekega drugega spisa, v repliki *Još nešto na nešto u kritiki i na nešto kritike* iz leta 1839, kot »položjenje«, torej kot tezo zapiše misel: »Kritike više pomažu čitateljima nego onomu protiv koga se piše« (V, 202).

V zgodbeni plasti sentimentalističnih, skoraj brez izjeme »ljubezenskih« romanov pripada »ljubovi« posebno pomembna vloga. Od nje je bila odvisna dramatična napetost, stopnjevala je bralčeve želje in pričakovanja. Popovićeve rezoner Mišić takole pravi v Tvrđici: »No poznato je, da se tek takva ljubov kao znatna počituje i u tri česti romana izdaje, gde je brakosočetanje na kakav god način pripečeno bilo. Što je više ovakovih prečaga, vi znate, to je prijatniji roman« (I, 125).

Da tega stereotipa v sentimentalistični prozi ne gre podcenjevati, če hoče pisatelj upoštevati želje in navade bralnega občinstva, priča tudi »komšinica Prelička«, ki mefistofelski vztrajno opozarja pisatelja: »G. sočinitelj, vi baš sasvim hoćete da ste osobiti čovek i da se od drugih razlikujete. Ja nisam još roman vid'la bez ljubovi. Kod vas pak osamnaesti je tabak (. . .) a o ljubovi ni mukajet. Uzmite dakle i vi stari kalup, ako mislite da nam se dopadnete«. (V, 43).

Razumljivo je, da se je Popović živahno in razborito odzival na to okoliščino, na to stran neživljenjske narave zabavnega romana. In pri tem je prihajala do veljave njegova zdrava življenjskost. Prav z molierovsko sproščenostjo jame bralcu razgaljati pravo bistvo »ljubovi«. Najprej se to pojavi v Laži i paralaži, kjer ironično prikazuje Jeličino razlikovanje med ljubeznijo med preprostimi ljudmi, paori, in pa tistim, kar naj bi bilo v visoki družbi »ljubov«. Ob hlastajočem branju viteških romanov se v Jelici izoblikuje tale nazor o ljubezni: »Ah, tattice, vi još ne znate šta je ljubov? Drugo je prosto i paorski ljubiti, a drugo

je ljubiti bečki i po knjiški. Ono je ljubov, ljubezni tatice, kad se koji kralj u kakvu princezu zaljubi!» (I, 23).

Naravnost napadalen je Popović v romanu bez romana, kjer želi bralca razbremeniti licemerja in izrabi tako rekoč vsako priložnost, da bi pokazal na telesno bistvo ljubezni, npr. tedaj, ko agova hči obišče Romana v ječi: »Otide nadziralatelju tamnice (. . .) i od njega zaište da je kod novog sužnika samu pusti. Samu kod mladog momka – to bi moglo kod nas sumnju podiči« (V, 48). Tudi že poprej v opisovanju srečanja Šandorja in Roksande z afektiranim zamolkom pravzaprav daje bralcu namig, da si eidetično zamišlja prizor izrazito čutne narave.

Podobne drastične prijeme lahko odkrivamo tudi v Popovičevem soočanju s stereotipnim upodabljanjem posameznih junakov in junakinj v zabavnih romanih. Namesto da bi bila vilinsko lepa, je agova hči v Romanu pravo nasprotje: »Ona je bila pomalena, ali zdrava i telesna devojka, jer od devetnaeste godine onamo nije manje od dva rifa pantlike za pojas uzimala. Mider kao gadnu i vrednosnu stvar preziraše, i smejaše se, kad se koja frajlica pred njom sa svojim suptilnim strukom ponosila. Na leđi je imala teret kao neko polovače veliki, i da bi se ovoj težini ravnovesije učinilo, tako je velike prsi imala da bi za model vinskoj Kraljevica Marka mešini bez svake sumnje služiti mogle. Kosu je imala žarko crvenu, da je pri najvećoj pomrčini bez ikakove svetlosti večerati mogla« (V, 47).

Prav gotovo moramo govoriti o hiperbolizirani antiherojinji ali antiljubljenki, sadu svojevrstnega Popovičevega karikaturnega odzivanja na breztelesne ženske like sentimentalističnih romanov. A implicirana je vsaj še ena Popovičeva kritična misel in težnja: soočiti se z rastočim licemerjem v meščanski družbi. O tem govori tale pisatelj vložek: »Zašto ne bi i takove cenzure na svetu bilo koja bi i u smotrenija odela, kose, hoda, komplimentata, očiju namigivanja, pod ruku vođenja i pravljenja kura, i pr. i pr. pazila« (V, 48).

Tudi iz tega primera je mogoče presojati, kako Popović ni opuščal prav nobene priložnosti, da bi izrekel svojo družbeno kritično misel oziroma kako nobena njegova pripomba ne ostaja enoplastna v svoji povednosti. Vselej pa je naslovljena tako bralcem kakor tudi pisateljem in ocenjevalcem del. S slednjimi se je ob vprašanju domišljije soočal bolj kot z bralci. Kljub racionalni naravi je Popović vendarle dopuščal domišljiji večji delež, kakor bi se na prvi pogled moglo sklepati. Pojavlja naj se pri premagovanju prepek, a tudi v bolj sproščenem predstavljanju življenja samega. Vendar pri tem ne gre zanemarjati splošnega načela o vzročnosti in posledičnosti. V Romanu bez romana takole poudarja načelo vzročnosti in logičnosti: »Pređe nego što dalje čudesa ovoga viteza vidimo, po zapovesti Horacijevoj, koga mnogi pohvaljuju, mala čest čitaju, a još manja razumeju, trebalo bi mojim čitateljima pokazati od kud ove palate u tako usamljenoj šumi, ko je nju zidao i navelastito kakva lica u njoj obitavaju« (V, 38). Popoviću je tuja literarnost, kakršna nastaja po klasicističnih vzorcih. Tuje so mu tudi drugotne prvine, kakor so pesniške krajine, šablonizirani zunanji opisi oseb in podobno. Kakor je vse to naslovljeno na bralca, da bi umel bolj samostojno sprejemati leposlovno delo, je ob številnih opombah in ob številnih karikaturnih postopkih v pisateljevi zavesti tudi takratni pisec takšnih del. Pri upodabljanju Romana namreč kar naravnost pravi: »Što se pak moga iroja tiče za opravdanje javiti imam, da bi proces od sviju romandžija na sebe navukao, kad bih od njihovog načina odstupio« (V, 26).

V svojih pogovorih z bralci, v dialogih z njimi Popović namenja svoje misli tudi srbskim piscem. Kakor razvija »vkus i krug mišljenja« književnega občinstva, skuša na različne načine dosegati podoben namen v srbski književnosti sploh. V Romanu bez romana ironično našteva posamezne tipe srbskih piscev in jim priporoča, »da svaki sočinitelj, ili prevoditelj, ili podražatelj, ili makar pismokradac delo svoje barem pet godina u rukopisu drži i svake godine svoj rukopis najmanje četiri puta pročita« (V, 18). Ob tem se sklicuje na lastno ravnanje, ki je razvidno iz objav, na primer samega Romana bez romana, Po-

kondirene tikve ali Svetislava i Mileve. To zgodovinsko dramo je Popović po dvajsetih letih predelal in v predgovoru je leta 1848 zapisal: »Dva su pak uzroka što prerađeno ovo pozorije na svet izdajem: prvo da bi se i po drugim mestima kao narodno i poznato (...) moglo predstaviti, a drugo da bi se mladi naši spisatelji naučili primerom mojim, kako je polezna stvar književne sastavke svoje više godina u rokopusu držati.« Da bi bil prepričljiviji, sramežljivo dodaja še samopotrđilno izjavo: »Izdaniju ovom ne pridavam nikakve osobite lepote, ali to mogu slobodno kazati, da preimućstvo nad prvim zaslužuje.«

Kakor smo že doslej videli, pripada posameznim likom v Popovićeveih komedijah pomembna vloga tudi glede soodnosa pisatelj – bralec. D. Vučenov poudarja, da je »za najveći deo Sterijinih komedija karakterističan moralizatorski stav, koji je sadržan već u postavljaju likova, određivanju njihove fizionomije u komediji i način i pravac kojim Sterija vodi radnju komedije njenom završetku.«¹⁰

Pri vsem tem ima jezik posebno vlogo. Popović je glede jezika v književnosti pogosto kar naravnost izražal kritične misli. Jezikovne slabosti, predvsem »visoki slog« mladega meščanstva, je smešil prek posameznih likov: Aleksa, Feme, Ružičića in drugih. Seveda pa jezik ni le izraz avtentičnosti in prirodnosti, ampak je predvsem mišljenjska in tudi s tem estetska kategorija. To misel izraža na svoj način Mišić v 7. prizoru 2. dejanja Tvrdice, ko pravi: »Vi vidite, gospodična, da ja ljubov moju k vami dosta prosto i bez upotrebljenija tekstova iz romana izražavam. No s tim mislim da što je jezik prostiji, to su čuvstva prirodniija« (I, 125).

Komedija Laža i paralaža svoje sporočilo bralcu in gledalcu očitno navravnavava z vlogo in značajem posameznih oseb. Tudi v njej je vprašanje jezikovne prirodnosti, njegova estetska vloga očitno poudarjena. Zdravi Markov razum se upira Jeličinemu jezikovnemu sprenevedanju, te slabosti pa vplivno širijo ravno »rumani«:

»Jelica: O, tatice, vi ne znate kakvu hasnu romani daju.

Marko: Kakvu hasnu? Da se čepiš kao lutka; kad govoriš, da se i sama ne razumeš (...) Više da te nisam video s tim knjigama!« (I, 72–73).

Prevajanje, »posrbe« tujih del so prav tako pripomogle k jezikovnim zagatam. Kvarile so zdravi naravni občutek za jezik, kjer je ta občutek še obstajal, poglobljale pa so jezikovno spakovanje pri »načitanih« bralkah in bralcih. Jelica zdi huje za francoskimi romani in pravi: »Kakvih romana oni imaju. Evo, i ovaj je s francuskoq iberzecovan, pa da se sakriju svi nemački rumani pred njim (...) Pak kakove bih još nesrećne princeze i heldove našla: kako se zaljubili bili, kako su stradali, kako su se ubijali – ah, i šta ne bih čitala, kad bih znala francuski« (I, 21). Popović tu mogoče misli na francoski roman Bernardina de Saint-Pierrea (1737–1814) *Paul et Virginie* (1788). Pisatelj v njem izpoveduje rousseauovski nazor o sreči naravnega in častnega življenja, pogosto opisujoč krajino na pesniški način. Prvi nemški prevod je izšel leta 1795¹¹, srbski pa precej kasneje.¹² V tedanjem srbskem pripovedništvu je zagotovo čutiti vzporednosti s Saint-Pierreom, manj pri Stojkoviću, izraziteje pa pri Milovanu Vidakoviću. Sterija se odklonilno odziva na ta, četudi poetični sentimentalizem, ki od francoskega romanopisca kot neavtentičen vdira v srbsko književnost. Odklanja ga kot nenaravnega, kakor odklanja vse drugo, kar je nenaravno in proti merilom zdravega razuma.

¹⁰ Dimitrije Vučenov: Komedioqraf Sterija, n. d., str. 126.

¹¹ Janez Trdina je v spominih na dijaške dni predstavil to priljubljeno dijaško berilo kot »rajski biser francoske književnosti, ki je omečil še vsakega bralca in mu iztisnil iz očes vsaj nekoliko kapljic, posvećenih manom nesrećnih zaročencev. O, s kakšno slastjo sem dihal tropični zrak njune domovine, kako radostno ju spremljal po lokah in gozdih, po morju tja in nazaj in nazadnje v globočino!« – Janez Trdina: Spomini I. Zbrano delo I, ur. Janez Logar. Ljubljana 1946, 136.

¹² Srbskim bralcem je roman dolgo ostajal v zavesti, saj je doslej zadnja izdaja iz leta 1955; prvi hrvaški prevod je iz leta 1877 in ga je pripravil Avgust Šenoa (Beletr. knjiž. Matice Hrvatske, št. 1).

S tega zreljšča odklanja kot nenaravne tudi poskuse notranje družbene diferenciacije med Srbi v Vojvodini. V Popovičevih komedijah je izražen neki naravni demokratizem. Značilno je, da v njegovih komedijah ni posmehovanja preprostemu človeku, pač pa se kaže razsvetljsko demokratično upoštevanje prav preprostega človeka. Marko u Laži i paralaži pravi tudi tole: »Ja se rado ne mešam s onim pred kim stojim gologlav« (I, 26). Na koncu te komedije pisatelj v Markova usta postavlja besede z značilnim poantnim podarkom: »A vi, gospodo baroni, šta li ste, uklonite se od nas smesta, jer smo mi ljudi prosti: ne umemo da vas čestvujemo, pa vas možemo po našoj prostoti i u gvožđe okovati« (I, 72). Seveda je to pomemben miselni sloj v oblikovanju soodnosa med pisateljem in bralcem oziroma gledalcem. Značilno dopolnjuje celovito Popovičevo oblikovanje sredstev in načinov, s katerimi upošteva tedanjega srbskega bralca in ga hoče vzgajati.

Basnotvorne prvine v oblikovanju likov, zlasti v soočanju njihovega mišljenja in delovanja, pa tudi v razpletu posameznih komedij se v Popovičevem delu pojavljajo prav gotovo zaradi pisateljeve volje, da bi z bralcem vzpostavljajal tesnejši stik in da bi mu nudil tiste možnosti literarnega izražanja, ki jih ta pozna že iz ustne besedne umetnosti. Mogoče je povzeti, da je Popovičevemu apostrofiranju, pogosto pa tudi posmehovanju tedanjemu srbskemu bralcu botrovala bolj vzgojna vnema kot pa avtoritativna ali celo negativna kritična misel. Hkrati bi se tudi vprašali, ali mogoče v tedanji srbski književnosti ni najti možnosti, da bi se korektivno, še s kake druge strani dalo osvetliti razmerje srbskega literarnega občinstva do knjige, zlasti do zabavnih sentimentalističnih pripovedi. Takšen korektiv bi mogla dati tedanja literarna publicistika. Ta pa se je bolj ukvarjala s klasicističnimi razglabljanji in s popisovanjem srbske narodne preteklosti, kakor je razvidno iz Srbskih letopisov v času Magaraševičevega urednikovanja, torej do sredine tridesetih let. O sprotni žetvi je večinoma prinašala le pohvalna priporočila in pohvalne recenzije. Tako Popović z njimi ni mogel biti zadovoljen, kakor se vidi iz spisa Apologija o »Zloj ženi«. Popovičevo podobo razmer v srbski književnosti in narave srbskega literarnega občinstva je torej treba sprejeti kot resnično, pri čemer se je kakopak treba zavedati njegovega karikaturnega postopka, subjektivne stilizacije.

Takšno ravnanje v uporabljanju srbskega književnega občinstva in posameznih skupin bralcev se pri Popoviću ohranja tudi v kasnejših letih. V Predisloviju kasneje objavljene Pokondirene tikve izroča bralki delo kot »tako zovomo veselo pozorište (. . .) za vašu, ako soizvolite čitati, kako polzu, tako i zabavu«. ¹³ Pogostnost in šegavost njegovega neposrednega obračanja k bralcem bodisi prek predgovorov in prek samega literarnega besedila pa kasneje vendarele poenjuje. ¹⁴ To ni povezano le z umirjanjem njegovega temperamenta, ampak je bolj nasledek spremenjenih literarnih okoliščin. Priljubljenost Vidakovičevih in drugih zabavnih besedil je jenjavala, književno občinstvo se je z desetletji razvijalo. Pojavljati bi se morala bolj kakovostna knjiga za bralca, ta pa je prišla šele, ko so pisci preraščali vidakovičevske oblikovalne značilnosti in možnosti. Popović si je za to prizadeval svojevrstno in vztrajno, z različnimi literarnimi sredstvi. Po pravici je mogoče trditi, da si je prizadeval uspešno tako pri bralcih kot pri ustvarjalcih. Pri tem pa je treba poudariti, da so tudi kasnejši pisatelji nadaljevali s takim delom in povzemali Sterijevo skrb za razvoj literarnega občinstva. To ne velja le za Jakova Ignjatovića in za Bogoboja Atanackovića, ampak še precej kasneje tudi za Jašo Tomića. V njegovi komediji *Razvod* je mogoče zaslediti eno zadnjih popovičevskih epizod, povezanih s hlastanjem bralk po romantičnih sentimentalističnih ljubezenskih zgodbah. Sestra v komediji *Razvod* namreč vzdihuje: »Kakav bi samo roman to bio!«

¹³ Predislovije Pokondirene tikve, 1830. – Pokondirena tikva. U Novom Sadu, 1838, str. 11.

¹⁴ Predislovija, predgovore in podobne pripise in uvode imajo naslednja dela: Laža i paralaža, obe izdaji Tvrdice, Pokondirena tikva (iz 1830 in dopis 1837), Zla žena, Sudba jednog razuma in Roman bez romana.

KAREL HYNEK MÁCHA IN FRANCE PREŠEREN

Z izrazi hvaležnosti dr. Otonu Berkopcu ob 75-letnici njegove delavne življenja, ki je bilo posvečeno kulturnim stikom med Čehi in Slovenci

V soočanju obeh pesnikov se želimo ustaviti ob tistem podatku iz življenjepisa Máche in Prešerna, ki je izpričan in dokumentiran v biografiji obeh: ob njunem srečanju v Ljubljani 29. avgusta 1834. Podatek bi nedvomno šel v pozabo, če bi ga K. H. Mácha ne zabeležil telegrafsko, neposredno in odkritosrčno v svojem dnevniku, ki ga machoslovna literatura imenuje kar Dnevnik s poti v Italijo. Tudi prešernoslovje¹ obravnava ob povzavah češke in slovenske romantike Mácho in Prešerna v življenjepisnih ovkirih. Máchovo pešpot v Italijo osvetli v uvodu svoje publikacije v zvezi s prikazom kulturnih stikov med Čehi in Slovenci tudi Dušan Moravec,² kajti zdelo se mu je primerno nanizati vsaj nekaj Máchovih vtisov, predvsem tiste, ki zadevajo na kramljanje o literaturi, seveda poleg beležk o veseljačenju v družbi s Prešernom in njegovimi znanci.

Problem Mácha – Prešeren ni odpiral vprašanj v smislu vplivanja ali zgledovanja, kakor je v navadi v primerjalnih raziskavah te vrste. Máchovi življenjepisci naletijo na to vprašanje takrat, kadar obravnavajo njegove dnevniške zapiske. Brž ko želijo izpolniti življenjsko ozadje K. H. Máche, ga morajo pojasniti tako, da obrazložijo imena osebnosti iz Máchovega dnevnika.³ Máchovo ime se v zvezi s Prešernom pojavi tudi v korespondenci med našim pesnikom in F. L. Čelakovskim, kjer je v nemško pisanem Prešernovem pismu, datiranem 21. avgusta 1836, omenjeno Máchovo ime trikrat. Prešeren na srečanje pred dvema letoma ni pozabil in zato tudi Máchi pošilja izvod svoje pesnitve »Krst pri Savici«.

Da literarnozgodovinske raziskave niso šle v smeri odkrivanja odvisnosti med Prešernovo in Máchovo poezijo, bo seveda več vzrokov: prvi bo v dejstvu, da se je Máchova življenjska pot sklenila veliko prej, umrl je 5. novembra 1836 in potemtakem ni utegnil svojih impresij o Ljubljani literarno upodobiti. Drugi razlog bi bil morda v naravnosti dosedanje literarne vede, ki je primerjalne študije opirala na izpričana zgodovinska dejstva, v katerih bi bilo delo obeh pesnikov kakorkoli postavljeno v medsebojno zvezo. Literarna zgodovina pri Máchi in Prešernu kaj takega ne ugotavlja, kajti logika njunega pesniškega ustvarjanja podobnosti te vrste ni omogočala. Primerjave med obema pesnikoma bi bile mogoče v izhodiščih literarne tipologije, pri čemer bi bilo upoštevati različne determinante, ki temeljijo v strukturi njunega pesniškega dela.

Češki literarni zgodovinar Viktor Kudělka je pri obeh pesniških osebnostih opažal podobnosti⁴ v njuni usodi in predvsem podobnosti v usodi njunega pesniškega dela. Napišemo lahko tretji razlog, zakaj do stičišč z Máchovo poezijo ni prišlo vsaj še za časa Prešernovega življenja. Máchova izrazito subjektivistična lirika se ni prilegala času prve po-

¹ France Kidrič, PREŠEREN 1800–1838, Ljubljana 1938, str. 272.

² Dušan Moravec, *Vezi med češko in slovensko dramo*, Ljubljana 1963, str. 18.

³ Jan Thon, *Karla Hynka Máchy cesta do Itálie*, V Praze 1910; Karel Hynek Mácha – Literární zápisníky, deníky, dopisy, Praha 1972.

⁴ Viktor Kudělka, *Živý odkaz mrtvého básníka – uvodná študija k českému prevodu Prešernove poezije*; France Prešeren, *Můj sen šel po hladině*, Praha 1978, str. 26.

lovice 19. stoletja, ko je v češki književnosti prevladovala narodnostna ideja, ki naj bi po-
glabljala prerodni proces. Umetniško najbolj dozorela pesnitev »Maj«, ki je izšla proti
koncu aprila 1836 in v kvalitete katere je bil Mácha sam prepričan, je izzvenela v nera-
zumevanje in nesoglašanje z byronističnim junakom ne le pri starejši generaciji, temveč
tudi pri mlajših, Máchovih vrstnikih, npr. v kritiki J. K. Tyla (1808–1856). V Tylovi oceni
sicer nahajamo trditve o Máchovi pesniški nadarjenosti, hkrati pa se pesniku očita, da
»zvoki njegove harfe zvenijo v našem času ne češko ... pri nas je treba bolj kot kjerkoli
drugje, da bi nastajajoča poezija dobila narodni značaj.«⁵ Kar zadeva Tyla, znanega češ-
kega pisatelja in dramatika, mu Máchovi življenjepisci pripisujejo določeno mero ljubo-
sumnosti in tekmovalnosti v odnosu do dve leti mlajšega Máche. Pesnitvi »Maj« okoli-
ščine niso bile naklonjene, kar bo po svoje vplivalo na odmevnost Máchove poezije dru-
god, zunaj čeških dežel, torej tudi v naši Ljubljani.

Skupnosti oziroma razločke med Mácho in Prešernom bi bilo videti, če bi njuno delo opa-
zovali znotraj narodnih literatur. Vstop obeh pesnikov v položaj domače književnosti bi
mogli imenovati z izrazom iz machoslovne literature⁶, tj. z označitvijo »rojstvo pesnika«,
pri čemer je dodati, da ima genialnost. K. H. Máche in F. Prešerna glede na kontekst do-
mače literarne situacije različne razsežnosti in seveda drugačne poudarke.

Mácha je v skladu s svojim deziluzionističnim pogledom na svet in v navzkrižju z raz-
vojem češke narodne skupnosti v prvi polovici 19. stoletja ustvarjal sistem pesniških
predstav in simbolov, ki se s svojo večpomenskostjo prevešajo v naš čas ter velja v češki
literaturi za utemeljitelja moderne poezije.⁷ Máchoslovna literatura izpričuje, da je češki
pesnik sprejemal motive domače literarne sredine in fabulativne modele evropske ro-
mantike, vendar jih je denotiral izrazito individualno in cepil z vprašanji svojega notra-
njega sveta. Máchov razbojnik iz pesnitve »Maj« – *grozni kralj gozdov*⁸ – je transponiran
in filozofa in izenačen s pesnikom, ki išče smisla v ničevem svetu »mask«, kjer se ideali
sprevrtačajo v svoje nasprotje in »kjer je nesmrtnost le majski sen«. Romantična antiteza
med sanjami in stvarnostjo izzveni v grozo bivanja. Rešitve ne najde Mácha v življenj-
skem potrjevanju, temveč zunaj človeka, v lepoti narave in zemlje. Narava »se giblje
živa« in je samostojen lirski subjekt; pesnik jo je prestregel z metaforami in zvočno orkest-
racijo, kar máchoslovci štejejo poleg miselnega bogastva k tistemu potencialu, ki je pre-
rodil in še tvorno razgibava češko poezijo. V »Maju« je realiziral Mácha tudi nove pro-
zodijske možnosti češkega jezika, utemeljil je novočeški jambski verz.

Drugače gre opredeljevati pesniško dejanje F. Prešerna v kontekstu slovenske književ-
nosti. Medtem ko je Mácha idejno in izrazno preraščal romantične modele, je slovenski
pesnik v različnih vzpodbudah evropske romantike artistično presajal v pesniško neraz-
vit slovenski jezik italijanske, španske in orientalske oblike ter jih napolnil z najbolj oseb-
no bolečino, s problemi svojega naroda in domovine.

V generacijskem pogledu bi bil Prešernu bliže F. L. Čelakovský. Prešerna in Mácho bi
lahko postavili v podobno antinomijo, kot jo ugotavlja Jan Mukařovský⁹ med Mácho in
K. J. Erbenom (1811–1870): gre za nasprotje dveh tipov lirike – Máchove »mladeniške«
in Prešernove »moško zrele« poezije. Tu in verjetno ne samo tu pa bodo razločki, ki po-
segajo v jedro njunega življenjskega nazora o svetu in človeku. Prešeren namreč premosti
boleči razkol med idealom in resničnostjo ter pristaja na uporno vztrajanje,¹⁰ pa četudi

⁵ Karel Jansky, KAREL HYNEK MÁCHA, *Život uchvatitele krásy*, Praha 1953, str. 267.

⁶ Torso a tajemství Máchova díla, Praha 1938.

⁷ Josef Hrabák, *Národní obrození, Průvodce po dějinách české literatury*, Praha 1976, str. 145–222.

⁸ Karel Hynek Mácha, *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*, Praha 1973.

⁹ Citat iz prevoda Dušana Ludvika – MÁCHA, Ljubljana 1970.

¹⁰ Jan Mukařovský, *Cestami poetiky a estetiky*, Praha 1971, str. 205.

¹¹ Boris Paternu, *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, I. del 1976, II. del 1977.

brez »goljufivega upa«. V najbolj osebni izrazni plasti svoje izpovedi sta Prešeren in Mácha krenila v enako smer: če pri Prešernu šteje Boris Paternu oksimoron za njegov najbolj osebni izrazni način (*sovražna sreča, temna zarja, goljufivi up*), velja to v enaki meri za češkega pesnika, ki v pesnitvi »Maj« kar niza sklope nasprotujočih si pojmov (*večerni maj, strgane strune vzdik, labodov mrtvih spev, ljubice mrtve čuti*) in ti so pravzaprav idejni nosilci pesnitve.

Če bi primerjali Mácho in Prešerna v luči zanimanja za ljudsko slovstvo, bi opazili tole podobnost: posnemanje folklorne je na obrobju njunega pesniškega snovanja. F. Prešeren, kot središčna ustvarjalna osebnost v okviru slovenske romantike, je bil temu pojavu vendar veliko bolj odprt kot češki pesnik, kar je verjetno povezano z delitvijo literarnih vlog znotraj češke situacije. Za prvega začetnika v posnemanju ljudskih pesmi velja v češki književnosti Václav Hanka (1834–1891), medtem ko F. L. Čelakovský posveti svoje pesnenje prevajanju slovanskih ljudskih pesmi in posnemanju domače ljudske lirike. Pesnik Čelakovský je glavni predstavnik t. i. »poezije odmevov« (češ. izraz: »ohlasová poezie«, »ohlas« – »odmev« ljudske pesmi) in si je ustvaril pravo šolo v 30-ih letih prejšnjega stoletja. Med mnogimi mladimi posnemovalci folklorne najdemo v revialnem tisku tudi Mácho. Njegovi posnetki češke ljudske lirike so izrazito machovsko obarvani. Če bi iskali ustreznih tip malih drobnih lirskih biserov v slovenski literaturi, bi jih našli v poeziji Simona Jenka, npr. v njegovih Obrazih. Ni naključje v razvoju češkega pesništva, da se je naslednja pesniška generacija, rojena v istih letih kot naš Simon Jenko, zbrala pod okriljem Máchove umetnosti v reviji »Maj« – omenimo vsaj dve osebnosti iz tega kroga: Jana Neruda (1834–1891) in Vitězslava Hála (1835–1879). Češkim sodobnikom Simona Jenka je bil Mácha blizu, ker je imel največ poguma v boju proti konvencijam in predstavam o značaju in funkciji t. i. narodne poezije. Máchovim naslednikom so vzor pesniki Mlade Nemčije, poezija H. Heineja in romantika G. G. Byrona, torej pesniška umetnost, s katero povezuje slovenska literarna zgodovina delo Simona Jenka.

V našem prispevku smo poleg kratkih in nekako mimogrede izrečenih karakteristik želeli osvetliti srečanje med Mácho in Prešernom, kakor so ga na osnovi Máchovih beležk in tudi že na podlagi Kidričeve monografije o Prešernu rekonstruirali češki avtorji, hkrati pa posredovati slovenskemu bralcu avtentične Máchove vtise. Oglejmo si najprej odlomke iz knjige Karla Janskega,¹¹ iz literarnozgodovinsko pisane biografije, v kateri so bolj ali manj prisotne tudi leposlovnne prvine. Poglavlje, iz katerega so prevedeni odlomki, je Janský naslovil Pot v Italijo.

Potovanje, kot smo omenili že prej, je bilo ena od Hynkovih strasti. Izpustil ni niti ene priložnosti, ob vsakih še tako kratkih počitnicah je šel kam v naravo in si ogledoval obzidja starih gradov, se vznemirjal ob divjini prizorov, opazoval podeželske ljudi in cigane, letanje ptic, igro oblakov, barvne odtenke, občutljivo oko pesnika je zmoglo ujeti in prestreči najnežnejše detajle, ki jih drugi niso opazili, kot je videti iz kratkih, včasih žal kar preveč kratkih beležk z njegovih poti. Pogosto so ti zapiski, zlasti v dnevniku s poti v Italijo, le v obliki gesla, skoraj telegrafski in današnjemu bralcu, še tako posvečenemu v te reči, največkrat težko razumljivi, z njimi si je hotel oživiti le spomin, vendar pa kakor že pelje ta svet, ni izključeno, da bi po nekaj letih tudi sam ne mogel več marsikaterega mesta pojasniti.

Potovanje je bilo torej takrat splošno priljubljeno, vsak kolikor napreden študent je štel za svojo dolžnost potovati po domovini, pa tudi pisanje dnevnikov je bilo čisto vsakdanje in aktualno ne le na Češkem, kot vidimo iz mnogih prispevkov v časopisju in iz takratne korespondence, temveč tudi na Nemškem, kljub temu pa je mogoče, da je tisto veliko hrepenenje po neutrudnem potovanju in enormni turistični dosežki pri Hynku bilo podedovano od njegovega očega Antonina, ki je kot mlinarski fant prepotoval gotovo lep kos sveta. Tudi Máchov brat Michal, zvest obrti svojega očeta, je vandral po Češkem kot mlinarski pomočnik, vendar pa še zdaleč ni imel tako razvitega čuta za dojetje naravnih lepot kot Hynek, ki mu je dajal nasvete in ga bodril v pismu, da bi bil opazoval okolico. (...)

¹¹ Glej n. d. v opombi 5.

O počitnicah leta 1834 se je odločil, da se odpravi na dolgo pot vse do severne Italije, ki je takrat spadala še pod Avstrijo, v Benetke in od tam preko Ljubljane in Štajerskega Gradca na Dunaj. Za družabnika si je izbral štiri leta mlajšega Antonina Strobacha (1814–1856), ki je bil z njim pešačil po Češkem že prej. Strobach je izhajal, kakor nekateri drugi Hynkovi prijatelji, iz mlinarske družine, precej premožne, študiral je filozofijo dve leti za Mácho in se prav tistega leta pripravljval na študij prava. Kasneje je bil to boter Máchovemu sinu Ludvičku, l. 1848 znan praški župan, predsednik v vladnem parlamentu in izvrsten pravnik. Že od leta 1829 se je učil laško in to znanje je čudovito pomagalo obema turistoma v severni Italiji.

Hynkova finančna sredstva so bila, seve, skromna in tudi Strobach je potoval ob kar neverjetno pičlem denarju. Na več kot šesttedensko potovanje, torej že po obsegu zelo drugačno od prejšnjih poti po Češkem, se oba nista kaj preveč pripravljala, o tem vsaj nimamo nikakršnih poročil, razen enega samega, da je pobudo za pot dal Mácha sam. Odprava je zahtevala velike telesne napore, v časih 50 do 60 kilometrov prehojene poti na dan, tako da je morala vzbuditi pozornost pri vseh njenih prijateljih.

Dne 2. avgusta si je dal narediti potni list na praškem magistratu, v katerem je zabeleženo, da je Ignac Mácha študent 2. letnika prava, 23-leten, velike postave, podolgovatega obraza, modrih oči, velikih ust, srednjega nosu, rjavih las, posebnih znamenj nima. Namen potovanja: *Ferienreise nach Mailand und Venedig*, potni list veljaven za dva meseca.

Na potepanjih po Češkem je nosil Mácha sivo obleko in popotno torbo, kakor samega seba popisuje v Marinki (v II. poglavju), medtem ko je na prvo daljno pot v tujino dal nase svojo »čudno obleko«, v kateri je, kot pravi Strobach, zgledal »militersko« in povsod zbujal nenavadno pozornost: svetlosiv plašč z rdečo podlogo in zlatimi gumbi, visoke jahalne čevlje z ostrogami in rdečo čepico. Nič čudnega torej, če so v Čeških Budějovicah »vsi proti njemu odpirali oči in usta«, kot je zapisal v pismu domov. Plašč je na poti nosil zvitega s torbo. (...)

29. avgusta sta že bila v Ljubljani in srečala Máchovega znanca Neumanna. Oglasila sta se na policiji – tam so bili sami Čehi, komisar Suchánek in kanclist Ratoliska. Nato sta obiskala pesnika dr. Franceta Prešerna (1800–1849), ki je bil takrat koncipient pri dr. Crobatu, našla sta si sobo pri Črnem orlu v predmestju Gradišče in se sešla s Prešernom in Braunerjem v kavarni. Popoldne so šli na rake. Proti večeru sta prišla še dr. Crobac in dr. Toman, bili so torej skupaj sami juristi. Jedli so ščuko, ocvrtega krapa, pili nekaj vrst dragega vina v zapečatenih steklenicah in Mácha je pojedel štiri velike rake. Prevajali so Kollárja, govorili o prof. Vodniku in Kopitarju, takrat dunajskemu cenzorju, ki ga je Prešeren v enem svojih nemških sonetov imenoval zlega sinu, ki pod zapahi drži v ječi lepotic, kranjsko literaturo. (citati iz Prešernovega soneta ...)

Peli so, pili na zdravje Slovanov, se burno razživel, poljubljali, dr. Toman je tolkel s pestjo po mizi, kričali, oči so se jim bliskale že ob misli na Nemce. Nazadnje se je pilo sladko, zelo opojno vino soave, ki je bilo vzrok neljubih posledic. Nekako so primotovili domov. Mácho je peljal Crobac. Prešeren in Toman sta ga začela lomiti in delati hrup v njuni sobi, potegnili sta postelje skupaj in se hotela obmetavati s stoli; Mácha ju je ozmerjal s svinjo. Vino je začelo neblago vplivati tudi na želodec spremljevalcev. Naslednji dan sta imela kaj delati pri pospravljanju sobe in čiščenju obleke, nista mogla dobiti zajtrka, kajti »oštir se je tresel vse do jutra« in prepovedal, da se jima kaj postreže. Približno opoldne sta odrinila iz Orla. Srečala sta se še s slovenskim pesnikom Miho Kastelcem (1798–1868): »Niso naju hoteli pustiti. Bunda, Čehinja. Da naju bodo pospremili tja do mejne črte, da bi ostala na kosilu, da sva razburila punce. Plašč. Morala sva obljubiti. Iskali sobo, luknja. Šla sva iz Ljubljane.« Na obrobju mesta sta legla, opazovala sončni zahod in modre gore. »Konec sveta« si je tam zapisal Hynek in vzdihnil ob misli na bogovsko prekrokano noč. Spametovala ga je šele dobra juha in mleko.

Potem sta se napotila proti Celju, Slov. Bistrici in Vildonu v Štajerski Gradec ...

Poskusimo prevesti še Máchov originalni zapis z dne 29. in 30. avgusta, zavedajoč se večpomensnosti pri umevanju njegovih telegrafskih beležk, popolnoma razumljivih le pesniku samemu. Pri prevodu posameznih gesel upoštevamo opombe¹² urednikov Máchovega zbranega dela.

¹² Máchovo besedilo je vzeto iz 3. zvezka njegovih zbranih spisov (l. 1972), ki so jih uredili Karel Janský, Karel Dvořák in František Skřeček. Glej tudi opombo št. 3.

29. Šla sva zarana. Krasna pokrajina. Najlepša na poti v okolici Ljubljane. Drugi Dunajčan. Prvo mleko. Ljubljanski grad. Neumanna sva srečala. Moravci so se oglašali. Gozdnič pred mestom. Šla sva na policijo. Sami Čehi. Knjige kupovala. Gospod profesor. Šla sva h g. dokt. Prešernu. Gospod doktor Krobath. Povabilo. Dobila sva knjige. Kupila sva. Iskala sobo. Nazaräer. Črni orel, Nro 5. Kaffeehaus pred Theatrom. Promenada. Na deski piše: »Zur Bequemlichkeit der Spazierenden wird ersucht das Begrüßen durch Abnehmen des Hutes zu beseitigen.« Gospod Prešeren in gospod Brauner prišla v kavarno po naju. Dragaa kava za 20 kr. Šli smo na rake. Potem pili vino in jedli kruh. Nato je prišel gospod doktor Krobath in gospod doktor Toman. Tako smo bili sami juristi. Jedla se je ščuka. Potem so prišli na vrsto velikanski raki dvakrat. 4 sem moral pojesti. Potem ocvrti krap. Prevajal se je Kollár. Nato je prišlo drago vino v zapečatenih steklenicah. Govorilo se je o profesorju Vodniku. Kako so sekali špeh. Plačali so vnaprej. Potem o Kopitarju. Prešernov sonet nanj. ABC-Krieg. Nato se je govorilo o Koroški. O Slaviji. Pustili smo Slovane živeti. Potem se je pelo. Gospod Toman je bil fidel. Poljub. Gospod Prešeren je skakal. Kje jih imate, Nemci. Potem še več: Že dolgo nismo pili ga itd. Gospod Toman je tolkel po mizi in ga večkrat srknil in kričali so z nama: Čas je že itd. S a v e. In oči so se bliskale. Poln glas. Povabilo za drugi dan na tajno mesto. Šli smo scat. Strobach je ležal na čelu. Peljali so naju domov. Mene gospod doktor Krobath. Motovilil sem. Kako smo prišli domov, ne vem. Gospod Prešeren in Toman sta potegnila skupaj postelje. Neznanski hrup. Pre[p]ir]. Hoteli so metati stole. Zmerjal s svinjo itd. Bolezen se v tem. Ni vedel, da me je grozno [pokoz]lal. Tarnanje. Spominek. Note k sonetu. Zapeljevanja se je bala.

30. Red v sobi. Spravljanje v red. Pucanje. Čakala sva srajco. Šel po zajtrk. Drugič. Nič naj bi ne dobila. Schustergesellen. Gospa predsednica. Oštir se je tresel vse do jutra. Dobila sva zajtrk. Šel sem iskat gospoda oskrbnika von Lilienberg. Policaj. Gospod oskrbnik me je klical. Dobil sem formular. Odrinila sva iz Orla. Šla sva se poslovit. Kastelic. Niso naju hoteli pustiti. Bunda. Čehinja. Da naju pospremijo tja do mejne črte, da naj bi ostala na kosilu, da sva razburila punce. Plašč. Morala sva obljubiti. Iskali sobo. Luknja. Šla sva iz Ljubljane. Srečala sva Nemca. Čakajoč ga sva ležala. Sončni zahod. Modre gore. Prevoje. Konec sveta. Prenočišče. Dobra juha. Mleko.

Máchov tekst odpira razpravljanje v različne smeri, toda vsaka od teh bi bila gotovo interpretacija. Ustrezno in polno zaporedje dogodkov bi mogel upodobiti le Mácha sam. Poleg drugih ima njegov zapis literarnozgodovinsko vrednost: v Ljubljani se je zbrala literarno misleča družba, vneta za umetnost in slovanstvo. (Matije Čopa ni bilo med njimi; po trditvi Franceta Kidriča ga takrat ni bilo v Ljubljani.) Diskutirali so o književnosti, o takratnem Prešernovem ustvarjanju, kar je Mácho prav gotovo zanimalo, saj si je l. 1833 ob izidu Šafaříkove študije »*Pregled najnovejše literature ilirskih Slovanov po letu 1833*« za beležil v svoj Zapisnik¹³ naslednje: »*Šafaříkova Literatura* ... itd. (v Časopisu češkega muzeja 1833–1) ni zgodovina literature, pač pa življenjepis več pesnikov, ki jim s tem postavlja spomenik; kajti ničesar ne izvemo o literaturi imenovanega naroda; kaj nam pomaga njih literarno življenje; človek pride in zaide, nihče ne ve od kod in kam; ni važno, da je tukaj bil, pač pa to, kaj je tu ustvaril.« P. J. Šafařík je namreč l. 1833 poročal o literarni tvornosti Hrvatov, Slovencev in Srbov. Kar se tiče slovenske književnosti, spregovori Šafařík o njej brez očitkov, hvali Prešerna in pesnike, združene okoli Kranjske Čbelice, opozarja na pravopisne boje in pomanjkljivosti v zvezi z razvojem posameznih področij leposlovja. Pravoslavne Srbe in katoliške Ilire (tj. katoliške Srbe) ocenjuje z bolj strogimi merili kot kajkavske Hrvate in Slovence, kajti slednji so delali v manj ugodnih razmerah. Vrednost tega *pregleda* vidijo poznavalci¹⁴ Šafaříkovega dela v celoviti označitvi posameznih literatur »ilirskih Slovanov« in v točnih življenjepisih predstavnikov; prav to zadnje je v Šafaříkovi študiji Mácho motilo.

Še preden se je K. H. Mácha osebno seznanil s Prešernom, je torej vedel o našem pesniku kar precej: poleg Šafaříkovega poročila je prav gotovo prebral ugodno oceno Prešernovih pesmi, ki jo je Čelakovský objavil l. 1832 prav tako v Časopisu češkega muzeja. V roman-tiku Máchi pa je Prešeren spoznal vsaj malo tiste nenavadnosti in izjemnosti, o kateri govorijo Máchovi sodobniki.

¹³ Karel Hynek Mácha – Literární zápisky, deniky, dopisy, Praha 1972, str. 83.

¹⁴ Karel Paul, Pavel Josef Šafařík, Život a dílo, Praha 1961

István Fried

Budimpešta

JERNEJ KOPITAR IN MADŽARSKA KULTURA

Kopitarjevo¹ široko zanimanje seve ni moglo prezreti tudi madžarske kulture, v njej pa madžarskega jezikoslovja in slovstva z njunimi vprašanji. Njegovi članki in njegovo dopisovanje dokazujejo, da je pazljivo spremljal delovanje madžarskih znanstvenikov, pesnikov, zgodovinarjev in jezikoslovcev ter ni redko v kaki glosi ali v pismu - ki je imelo vrednost razprave ali polemičnega članka - izrazil svojega soglasja ali nasprotnega mnenja.

Tega ne dokazuje samo njegovo dopisovanje s K. G. Rummyem,² marveč tudi številna mesta v njegovih pismih J. Dobrovskemu³ pričajo o tem, da Kopitarju ni bilo vseeno, kako mislijo na Madžarskem o vprašanih, ki zanimajo tudi njega. In sicer tembolj, ker so ta vprašanja bila povečini skupna. Saj so se Kopitarjeva »avstroslavistična«⁴ zamisel, njegova karantansko-panonska teorija⁵ in njegovo splošno slavistično delovanje s številnimi mesti dotikali z izrecno madžarskimi znanstvenimi (in ne le znanstvenimi) vprašanji. Tudi v madžarskem znanstvenem življenju so na začetku XIX. stoletja prišli na dnevni red slovenske izposojenke v madžarščini in predvsem v zvezi s tem tudi slovansko-madžarski jezikovni stiki; madžarsko stališče je nasplošno nasprotovalo Kopitarjevemu slovanskemu ali avstroslovanskemu gledanju.⁶ Zavoljo tega je Kopitar ocenjeval madžarske uspehe glede na to, koliko so mu nasprotovali ali dopolnjevali njegove nazore.

Opozoriti moramo še na neki dejavnik. Misleci madžarskega razsvetljenstva, so od 70-ih let XVIII. stoletja dalje vse določneje označevali tisti idejni sistem, ki je dosegel svoj vrh v izoblikovanju madžarskega narodnega kulturnega programa.⁷ Seveda je bil ta program utemeljen v razsvetljenstvu, toda nesporno je imel narodni značaj. V tem programu niso nastopali le navidez tako daljni cilji, kot ostvaritev Madžarske akademije znanosti ali ureditev knjižnega jezika, ki bi ustrezal vsem sodobnim zahtevam (očiščen narečno-pokrajinskih prvin)⁸ ali pa gojenje gledališča v madžarščini - ampak tudi nasploh jezika, izoblikovanje izrazja posameznih znanosti (pravo, matematika itn.). V zadnjih letih vladanja Jožefa II. se je pojavila tudi zahteva, da postane madžarščina uradni jezik, v nasprotju z jezikovnim ukazom Jožefa II., ki je postavil nemščino za uradni jezik na Madžarskem. Čeprav je za vlade Leopolda II., nato pa Franca I. v bistvu prišlo do kompromisa med dinastijo in madžarskim plemstvom, je madžarsko narodno gibanje živelo naprej, kvečjemu se je spremenila njegova oblika. Tako zahteve kulturnega in jezikovnega programa niso prišle z dnevnega reda.

S temi zahtevami je povezan tedaj še daleč ne nepomemben pojav pomadžarjevanja. Posebno na državnem zboru 1790-91⁹ so izražali mnenja o pomadžarjevanju. Le-ta so po

¹ Jože Pogačnik: Jernej Kopitar. Znameniti Slovenci. Ljubljana 1977., Isti, Bartholomäus Kopitar. Leben und Werk. München 1978. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen. Bd. XV.

² Kopitars Briefwechsel mit Karl Georg Rummy. Hrsg. von Fritz Valjavec. München 1942.

³ Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar. Hrsg. von Vatroslav Jagić. Berlin 1885.

⁴ Eduard Winter: Romantismus, Restauration und Frühliberalismus in österreichischen Vormärz. Wien 1968, 67-70.

⁵ Jože Pogačnik: Von der Dekoration zur Narration. Zur Entstehungsgeschichte der slowenischen Literatur. München 1977, 104-118.

⁶ Fried István: A magyarországi szlavisztika kezdeteihez. Helikon Világirodalmi Figyelő 10, 1964, 295-301.

⁷ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest 1980, 562-671.

⁸ Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest 1929., Heinrich Becker: Zwei Sprachanschlüsse. Leipzig 1948.

⁹ Marczali Henrik: Az 1790-91-diki országgyűlés. Budapest 1907. I-II. kötet. Tudi: Arató Endre: A magyar »nemzeti« ideológia jellemző vonásai a 18. században. In: Nemzetiség a feudalizmus korában. Kiadta: Spira György-Szücs Jenő. Budapest 1972, 130-181.

1795 – ko je madžarsko narodno gibanje bilo potisnjeno v defenzivo od dunajskega absolutizma – za čas utihnilo in najboljši med madžarskim plemstvom ter z njimi povezani izobraženci, ki so v zaporih Kufsteina in Speilberga razmišljali o vprašanih madžarskega jezika, so kvečjemu tehtali nekatera pretiravanja.

Ti izobraženci so se udeležili madžarskega jakobinskega gibanja in zato prišli v ječo, približno tedaj, ko je Kopitar hodil v šole. Prvo desetletje XIX. stoletja pa je bilo zopet polno borbe med dunajskim dvorom in madžarskim narodnim gibanjem. Dunajski dvor se nič ni brigal – predvsem zavoljo francoske nevarnosti za časa Napoleona – za madžarske pravice in za njih posebni položaj v državi, zagotovljen v »kronanjski prisegi«. Zahteval je vedno več vojakov, živeža in denarja. Madžarsko plemstvo se ni nagibalo k mogočemu francoskemu zavezništvu, tudi Napoleonov poziv Madžarom ni vzbudil pomembnega odmeva v tej družbi.¹⁰ Najboljši med plemstvom, ki so bili v 1780-ih letih razsvetljeni reformatorji, kakor tudi iz ječ osvobojeni in nanovo odrasli izobraženci, pa so se borili delno za uresničevanje razsvetljenskih misli, delno pa – neločljivo z le-temi – za uresničenje narodnih ciljev.

To vedno močnejše gibanje, ki bi ga mogli označiti delno kot narodno, delno kot proti absolutizmu usmerjeno, je hotel dunajski dvor onemogočiti.¹¹ To gibanje seve ni bilo enotno, saj je bil v njem udeležen tako jakobinsko čuteči, nato pa bonapartistični gospodarstvenik Gergely Berzeviczy, kot opozicijski plemič József Vay, ki se je uveljavil v organizaciji šolstva in v besednih spopadih v državnem zboru, kakor tudi pesnik in prenovitelj knjižnega jezika, prevajavec Goetheja, Herderja in Shakespearja, Ferenc Kazinczy, pa tudi tedaj še k bonapartizmu nagnjeni, pozneje romantično nacionalistični zgodovinar István Horvát. Dunajski dvor je želel udeležence tega neorganiziranega gibanja delno pridobiti kot skrivne zaupnike, delno pa je uporabljal grožnje proti njim. Toda našel je tudi tretji način. Z izzivalnim namenom je razpisal natečaj o tem, ali je madžarski jezik primeren, da postane uradni jezik v državi.¹² Dvor je pričakoval od natečaja, da se bodo njegovi udeleženci zavzeli za latinščino ali nemščino in to dokazovali, obenem pa je dvor želel tudi, da bi se prebujajoča slovanska samozavest obrnila proti Madžarom. Saj je mogoče – so menili na Dunaju – slovanske aspiracije vselej izigrati z madžarskimi prizadevanji, kakor je dokazal 1790. temešvarski srbski kongres. Ta politika po geslu: deli in vladaj, je vzpodbujala dunajske dejavnike, da so v ocenjevalni odbor za omenjeni natečaj naprosili tudi dva slavista: J. Dobrovskega in J. Kopitarja. Tako je Kopitar delno prišel v neposredno bližino madžarskih jezikovnih prizadevanj, delno pa je utegnil dobiti dober pregled o tem, ali grozi nevarnost njegovim avstroslovanskim zamislim od madžarske strani. Samo bežno pripomnimo, da njegovega iz razsvetljenstva izviraajočega kriticizma, njegovega slovstvenega naziranja, priznavajočega klasicistično estetiko in njegove tendence, ki se je zavzemala za nemško-slovansko sožitje, niso ostro kritizirali na madžarski strani, marveč slovensko romantično gibanje (Prešeren in Matija Čop), nato pa ga je zavračal češki slavizem, usmerjen proti njemu. Njegovo veliko delo, Glagolita Clozianus, pa je bilo deležno enega najlepših priznanj od madžarskega romantičnega nacionalista, zgodovinarja Istvána Horváta, ki se je boril proti Slovanom.¹³

Če se povrnemo v 1810-ta leta, vidimo, da se je bil Kopitar – preden je bil temeljito ocenil dela natečaja – dodobra seznanil z nekaterimi vprašanji madžarskega jezikoslovja. Na straneh Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung je sam načel vprašanje slovanskih izposo-

¹⁰ Kosáry Domokos: *Napoleon és Magyarország*. Budapest 1977.

¹¹ Wertheimer Ede: *Az 1807-diki magyar országgyűlés*. Századok 30, 1896, 293–309, 394–412.

¹² Natečaj je bil najprej objavljen v imenu knjigarne Cotta v Allgemeine Literaturzeitung v Tübingenu. Njegovo besedilo je pozneje objavila Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung in peštanski Hazai Tudósítások. Glej več v Heinrich Gusztáv: *Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről*. Budapest 1916.

¹³ Horvát István: *Glagolita Clozianus*. Tudományos Gyűjtemény 20, 1836. 12. füzet, 116–118.

jenk v madžarščini,¹⁴ kot urednik in aktivni sodelavec je mogel v dunajskih listih (Vaterländische Blätter, Neue Annalen itn.) brati mnoge vesti, ocene in članke s področja madžarskega slovstva in madžarskih znanosti.¹⁵ To je omogočalo tudi dejstvo, da je na Dunaju živel in imel s Kopitarjem sorazmerno ozke stike Johann Christian Engel,¹⁶ latinski in nemški publicirajoči zgodovinar, ki je bi v Göttingenu Schlözerjev učenec, pozneje pa postal Schlözerjev oponent. In čeprav sta tako Dobrovský kot Kopitar ugovarjala pravilnosti marsikatero Engelove trditve, sta vendar obe strani videli koristi teh stikov. Kopitar se je vsekakor temeljiteje poučil o madžarskem stališču. In čeprav je bil Engel bolj kritičen do srednjeveških virov, kot so bili njegovi predniki, ter temeljiteje raziskoval stike med Madžari in sosednimi narodi, njegovo zgodovinarsko delovanje prav s slavističnega vidika ni v vsakem pogledu neoporečno. Prezrimo za zdaj, da je Kopitarja njegovo enostransko slavistično gledanje večkrat zavedlo v ocenjevanju madžarske zgodovine in madžarskega jezikovnega razvoja v pristranske in manj stvarne izjave.

Dela, ki so prispela na omenjeni natečaj, je prejel tudi Kopitar.¹⁷ Enaindvajset se jih je udeležilo natečaja. Od teh jih je pet brez pridržka predlagalo madžarščino za uradni jezik, štirje pa so se zavzemali za ohranitev nemškega ali latinskega jezika, to je s pridržkom. Dvanajst se jih je izjavilo proti madžarščini, in sicer osem za ohranitev latinščine, trije so se zavzeli za uvedbo nemščine, eden od udeležencev pa se ni mogel odločiti med nemščino in latinščino. Zanimivo, da je Johann Fejes, ki je bil iz vrst plemičev še z zavestjo – »Hungarusa«, s slovaško-nemškim-madžarskim jezikom, predlagal latinščino; enako Samuel Bredeczky, lvovski duhovnik, ki si je pridobil ime z zbirko študij topografskega značaja. Madžarščino je z nekimi pogoji predlagal Johann Genersich, nemški piščiči licejski profesor v Kežmárku, in navdušeno se je poganjal za madžarščino Gábor Döbren-tei, poznejši tajnik Madžarske akademije znanosti, kakor tudi – najbolj na višini – Ferenc Kazinczy.

Posebno zanimivo je, da je Kopitar med branjem spisov, ki so bili vposlani pod gesli, z nezmotno zanesljivostjo uganil Kazinczyjevo avtorstvo in se z njegovim spisom ukvarja najboljšeje: »Für das Ungrische, und noch dazu aus dem Ungrischen übersetzt!« – piše Kopitar razburjeno. »Wenn wir uns nicht sehr irren, so ist der Dichter Kazinczy der Verfasser; diese Schrift ist die erträglichste dieser Partei, weil sie schimmernd und doch im Ganzen ziemlich bescheiden ist.«¹⁸ Nadalje dolgo polemizira s Kazinczyjem. Odgovarja na vsa mesta, kjer se Kazinczy polemično upira absolutističnim in protimadžarskim prizadevanjem dunajskega dvora. Brez pripombe pa je pustil Kopitar Kazinczyjev slovstvenozgodovinski pregled ter oris madžarskega slovstva svoje dobe.

Kazinczyjev izredno zanimivi, v duhu klasicistične estetike podani oris je utegnil biti tudi za nepoznavavce privlačen. Toda prav Kopitar ni bil nepoznavavec. In dejstvo, da niti ene pripombe ni postavil k nenarodnopolitičnemu, marveč literarnemu delu, opravičuje tudi tiste, ki prisojajo Kopitarju oceno grških pesmi Lászlója Ungvárnémethija Tótha, pesnika posebneža v dobi madžarskega neoklasicizma.¹⁹ V tej oceni seznanja Kopitar z življenjem mladega umrlega pesnika, ki je pesnil v grščini in madžarščini ter ga označuje: »Kenner des griechischen Geschmacks. / ... / ein begünstigter Liebling der griechischen Museu und Grazien«. Nadaljuje pa: »Nach Kazinczy in Tóvisek és Virágok (Dörnen und Blumen) hat noch kein magyarischer Dichter so gelungene Epigramme im griechischen

¹⁴ Fried: op. cit. Gl. 6. opombo., Barth. Kopitars Kleinere Schriften. Wien 1857, 146–147, 147–148, 153, 155, 165–159, 162–166, 174, 181.

¹⁵ Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs 1929.

¹⁶ Ludwig von Thallóczy: Johann Christian Engel und seine Correspondenz. 1770–1814. München-Leipzig 1915.

¹⁷ Heinrich: op. cit. 178–184: Gutachtlicher Bericht über die Beantwortung der Preisfrage in betreff der ungarischen Sprache von Kopitar.

¹⁸ Op. cit. 183.

¹⁹ Jerneja Kopitarja Spisov II. del. Uredil: Rajko Nahtigal. Ljubljana 1944, 400–405.

Geiste geschrieben als Tóth László«. Omemba Kazinczyja in dejstvo, da v oceni navaja Kazinczyja v madžarščini in nemščini ter imenuje njegove epigrame ponovno *trefflich*, dokazuje, da simpatija, ki veje iz ocene, ni naključna. Toda tudi spodnji odlomek priča o tisti nazorski sorodnosti, ki je v estetiki zbližala Kopitarja in Kazinczyja, njun klasicizem: »Mit recht wünscht Hr. Tóth, dass diejenigen magyarischen Dichter, die sich nicht zu den Oden und anderen erhabenen Dichtungsgattungen erheben können oder wollen, mehr auf Romanzen und Balladen, die sich von ungrischen Schönen, in Begleitung der Guitarre gesungen, lieblich hören lassen würden, als auf Lieder über abgedroschenen Themen, z. B. auf den Wein, die Tabakspfeife u.s.w. verlegen möchten.«

In da je Kopitar spoznal vrednote tudi tedaj, če se je srečal z nasprotnim naziranjem, o tem priča del njegovega pisma: »Den Salagius habe ich auch bei der ersten Durchblätterung, ungeachtet seines sichtbaren Madjarismus, bewundert.«²⁰ Z zgodovinarskim delovanjem Istvána Szalágyija se je Kopitar soočil tudi ob izdaji Glagolita Clozianusa in omenjeni njegov madžarski ocenjevavec, István Horvát, je poudaril prav to, da je Kopitar ponovno objavil spis tistega salzburškega Anonimusa, ki ga je že izdal Szalágyi v *De statu Ecclesiae Pannonicae*. Toda Kopitar je ta spis primerjal tudi z drugimi rokopisi in je tako popravil tudi madžarske domneve, kar poudarja madžarski zgodovinar,²¹ ki ga je Kopitar drugod opravičeno grajal.²²

Kopitar pa je pomagal tudi, da je madžarska antologija (*Poetry of the Magyars*) navdušenega, toda pesniško ne preveč nadarjenega angleškega prevajavca, Johna Bowringa, prišla na Madžarsko. Kopitar je dobil namreč do rok objavljeno antologijo ter jo postal György Károlyu Rummyju, ki je z Bowringom sodeloval, ter Gáborju Döbrenteiju²³. In čeprav je Kopitar tolikokrat grajal Engela, je njegovo *Geschichte Ungarns* priporočal kot študijsko branje ruskemu učenjaku-popotniku P. I. Köppenu.²⁴

S temi nekaterimi podatki smo skušali orisati stike med Kopitarjem in madžarsko kulturo. Delno smo spoznali njegovo stalno zanimanje, delno pa njegovo stalno skrb, ali ne žali kak članek, del kake knjige, kaka ocena, kako etimološko ugibanje namišljenih ali resničnih slovanskih koristi. Vse to pa je Kopitar podredil svoji avstroslovanski zamisli, ki je bila nasprotni pol madžarskim prizadevanjem. Madžarska prizadevanja so imela namen, priboriti si jezikovno in politično samostojnost znotraj monarhije. O madžarskih odzivih na Kopitarjevo delovanje imamo manj podatkov, ker so se tudi ta raziskovanja šele pravkar pričela.

Popolna izdaja Kopitarjeve korespondence bo zagotovo odkrila tudi nove madžarske stike. Tudi doslej smo vedeli, da se je György Károly Rummy med leti 1817 in 1847 v madžarskem tisku večkrat skliceval na Kopitarjevo delovanje.²⁵ Ni pa še docela jasno in nedvomno, koliko in kakšno mesto zavzema madžarska kultura v Kopitarjevem zanimanju. Popolna osvetlitev njegovega življenjskega dela bo odgovorila tudi na to vprašanje.²⁶

²⁰ Jagić: op. cit. 85.

²¹ Gl. 13. opombo.

²² »In Ungern scheint die Kritik Rückschritte zu machen. Vide Dankovszky (sic!), Horvát, etc.« Jagić: op. cit. 597.

²³ Op. cit. 59.

²⁴ Op. cit. 684.

²⁵ Fried István: Rummy Károly György, a kulturközvetítő. *Filológiai Közöny* 9, 1963, 204–218.

²⁶ Kopitar si je dopisoval tudi z grofom Jánosom Mailáthom. Kot pesnika prevajavca in zgodovinarja znanega grofa dvoje pisem Kopitarju poznamo iz 1820. leta. Glej Kolos István: *Gróf Mailáth János 1786–1855*. Budapest 1938, 165–166.

RAZVRSTITEV FRAZEOLOGEMOV IZ JUGOSLOVANSKE DRUŽBENE PRAKSE V RUSKEM JEZIKU

Frazeologija je v slovenskem jezikoslovju še precej neraziskana. Prva tehtnejša študija je izšla komaj leta 1974 izpod peresa prof. Jožeta Toporišiča¹. Nasprotno pa ima raziskovanje frazeoloških pojavov v ruski slavistiki dolgoletno tradicijo. V. V. Vinogradov v poglavju »Osnovnye tipy frazeologičeskix edinic v russkom jazyke«² analizira, kako so se vprašanja frazeologije lotevali nekateri vidnejši ruski jezikoslovci pred njim. Med prvimi omenja A. A. Šahmatova in njegovo knjigo »Sintaksis russkogo jazyka«, v kateri A. A. Šahmatov posveča veliko pozornost nerazdeljivim besednim zvezam. V omenjeni knjigi navaja besedno zvezo *počtovaja bumaga*, kjer imata obe besedi svoj nominalni pomen in jo vzporeja z besednimi zvezami *počtovyj jaščik*, *počtovoje otdelenie*, *piščaja bumaga*, *belaja bumaga*, v katerih je prišlo do »narušenija razdel'nosti«, tj. do okrnitve razstavljalivosti. V besedni zvezi *železnaja doroga* lahko tvorimo pridevnik *železnodorožnyj*, v kateri je *železno* – nesklonljiv del sestavljenih besed. Sprašuje se, ali lahko imamo pridevnik *železnaja* v besedni zvezi *železnaja doroga* za prilastek ali pa lahko imamo podobne besedne zveze za nedeljive enote po svojem pomenu, čeprav se slovnično dajo deliti. Šahmatov sklepa, da vodi semantična nedeljivost (nerazložimost') besedne skupine k oslabitvi ali celo izgubi njene slovnične razčlenjenosti (rasčlennenosti); hkrati s semantičnim premikom smisla (pereosmysleniem) nedeljive besedne skupine so zajete tudi njene slovnične pretvorbe.

V. V. Vinogradov loči tri tipe frazeoloških enot (frazeologičeskij oborot, J. Toporišič – frazeologem): frazeologičeskie sraščenija, frazeologičeskie edinstva in frazeologičeskie sočetanija. Podobno razdelitev imamo tudi pri profesorjih N. M. Šanskem,³ ki pa doda še novo frazeološko enoto, tj. frazeologičeskoe vyraženie, in J. Toporišiču. Ruskim poimevanjem bi ustrezala slovenska, kot jih je predlagal J. Toporišič: zraslek, sklop, skup in sestava.

Bistveno vprašanje frazeologije je struktura frazeologema. Prof. A. Menac pravi: »Struktura frazeologizama u pravilu je veoma čvrsta. Oni se reproduciraju u unaprijed određenom, gotovom obliku, tj. ne formiraju se svaki put iznova spontanym slaganjem pojedinih riječi kao što se formiraju slobodne veze riječi«⁴. Nič manj pa v frazeologiji ni pomembno, katere »jezikovne enote« vanjo sodijo. N. M. Šanski pojmuje vsebinski obseg frazeologemov zelo široko, tako npr. prišteva med frazeološko gradivo sestavljene termine in primikajoče k njim besedne zveze (npr.: *dvorec pionerov*, *atomnaja energija*), različne opisne frazeologeme (*oderžat' pobedu*, *ščurit' glaza*), sestavljene veznike, členice, predloge, pregovore, reke, knjižne citate, krilatice, modalne, medmetne in druge izraze. Podobno delijo frazeološko gradivo A. Menac, M. I. Iljaš⁵, F. K. Gužva⁶, A. M. Bordovič⁷, A. M. Zem-

¹ Jože Toporišič, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, Jezik in slovstvo 1973/74, št. 8.

² V. V. Vinogradov, Russkij jazyk (grammatičeskoe učenie o slove), Izd. -2, Moskva 1972.

³ N. M. Šanskij, Leksikologija savremenno go russkogo jazyka, Moskva 1972.

⁴ Antica Menac, O strukturi frazeologizma, Jezik, Zagreb 1970/71, št. 1, str. 1.

⁵ Leksika i frazeologija savremenno go russkogo literaturno go jazyka, Zagreb 1971.

⁶ F. K. Gužva, Sovremennij russkij literaturnyj jazyk, Kiev 1978.

⁷ Bordovič A. M., Russkij jazyk, Minsk 1977.

ski, S. E. Krjučkov, M. V. Svetlaev,⁸ N. S. Valgina, D. È. Rozental', M. I. Fomina, V. V. Capukevič⁹ in mnogi drugi.

Zanimivo je, da Akademijina slovnica¹⁰ ne loči frazeologemov po semantičnih enotah in tipih, loči pa, kot akademik A. A. Šahmatov, »nedeljive« frazeologeme, sicer pa opravi z vprašanjem frazeologije z levo roko. Zdi se, da je umestno opozoriti na dva sodobna ruska frazeologa, ki se na frazeološko tradicijo dosti ne opirata. To sta M. M. Kopylenko in A. I. Molotkov. M. M. Kopylenko določa frazeologijo kot znanost o »zvezah leksemov«. Leksem mu pomeni »zvukovuju oboločku slova«¹¹; A. I. Molotkov¹² pa frazeologem določa po treh kriterijih: 1. vsak frazeologem ima leksikalni pomen; 2. leksikalni pomen pri vsakem frazeologemu je njegov stalni znak in 3. »... izraz, ki ima za enega od svojih znakov leksikalni pomen kot njegov stalni znak, a njegov genetični vir – ustrezno z njim besedno zvezo kot prototip frazeologema – je frazeologem... V meje frazeologema sodijo vse komponente, ki ga tvorijo, toda niso istovetne (kot pojem) njegovi komponentni sestavi«.¹³

V svoji analizi frazeologemov iz jugoslovanske družbene prakse v ruskem jeziku se bom omejil na frazeološke sestave, o katerih pravi J. Toporišič: »Pri sestavah je pomen frazeologema enak vsoti pomenov posameznih njegovih sestavin, tj. besed. Od prostih (nestalnih) besednih zvez se sestave ločijo samo po tem, da jih ne delamo sproti v govoru, ampak jih jemljemo – kakor sploh vse frazeologeme – že gotove iz spomina (pomnilnika)«¹⁴. Da bo stvar še bolj jasna, naj navedem še mnenje N. M. Šanskega o »frazeologičeskix vyraženijax« – sestavah, ki so »... ustaljeni v svoji sestavi in rabi frazeologemi, ki niso samo samantično razčlenjeni (shrv. členenie – raščlanjvanje¹⁵, slov. členit' – razčlenjevati¹⁶), ampak so sestavljeni v celoti iz besed s prostim (svobodnym) pomenom. Od frazeologičeskix sočtetanij, (skupov) se ločijo po tem, da v njih ni besed s frazeološko vezanim pomenom. Besede, ki jih sestavljajo, ne morejo imeti sinonimičnih zamenjav, kakršne so možne za besede z neprostim pomenom v skupini frazeoloških skupov. Glede na značaj povezave besed, ki jih sestavljajo, in glede na splošen pomen, se sestave po ničemer ne razlikujejo od prostih besednih zvez... tvorijo se kot že izoblikovane enote s stalno sestavo in pomenom«.¹⁷

Na frazeološke sestave sem se omejil zato, ker so le-te najbolj pogoste frazeološke enote v poslovnem jeziku, specifični funkcijski zvrsti jezika za izražanje pojmov iz življenja naše družbene prakse in ki so s stilističnega vidika nevtralne.

Že bežen pogled na vrste frazeologemov v ruskih prevodnih tekstih o naši družbeni stvarnosti nam pokaže, da je treba ločevati tiste, ki se rabijo v ruskem jeziku, in tudi v drugih jezikih, ne da bi imeli pri tem lastnosti leksikalne rabe izraznega sistema kakršnegakoli jezika, ki bi skušal izražati pojme iz jugoslovanskega samoupravnega življenja. To prvo plast frazeologemov bi poimenoval *mednarodno*. Semkaj prištevam sestave za poimenovanje naslovov, ki imajo model samostalnik plus roditelk samostalnika tako v slovenskem kot ruskem jeziku, npr.: *Ustavna lista Združenih narodov – Ustav Organizacij Ob'edinennyx nacij; Varnostni svet – Sovet Bezopasnosti; SÈV – Sovet èkonomičeskoj Vzaimopomošči*. Pri tem lahko zapišemo, da je ta tip frazeologema z roditelnikom pogostejši

⁸ A. M. Zemskij, S. E. Krjučkov, M. V. Svetlaev, Russkij jazyk, Moskva 1950.

⁹ N. S. Valgina, D. È. Rozental', M. I. Fomina, V. V. Capukevič, Sovremennyj russkij jazyk, Moskva 1971.

¹⁰ Grammatika russkogo jazyka. AN SSSR, Moskva 1954.

¹¹ Voprosy frazeologii, Taškent 1965.

¹² A. I. Molotkov, Osnovy frazeologii russkogo jazyka, Leningrad 1977, str. 21, 22.

¹³ A. I. Molotkov, omenjeno delo, str. 10.

¹⁴ J. Toporišič, omenjeno delo, str. 275.

¹⁵ Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969.

¹⁶ Franc Jakopin, Rusko-slovenski šolski slovar, Ljubljana 1965.

¹⁷ N. M. Šanski, omenjeno delo, str. 203, 204.

v ruščini kot slovenščini. Nekatere sestave z atributivnimi komponentami v slovenščini imajo takšen prevod tudi v ruščini, npr.: *Evropska gospodarska skupnost – Evropejskoe ekonomičeskoe soobščestvo; Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi – Soveščanie o bezopasnosti i sotrudničestvu v Evrope* idr.

V središču naše obravnave je drugi tematski krog frazeologemov, ki bi ga lahko poimeovali »jugoslavizmi«. Pod tem izrazom pojmujejo besede in frazeologeme, nastale na osnovi razvoja naše družbene prakse in ki vdirajo v sistem ruskega knjižnega jezika preko najrazličnejših prevodov in o katerih že smemo trditi, da se uporabljajo v ruskih izvirnih tekstih.

Omejili se bomo na dve frazeološki vrsti: na frazeološki samostalniki in frazeološki glagoli, prav na koncu bomo obdelali tudi nekaj prostih slovenskih glagolov, pogosto rabljenih v jeziku za izražanje samoupravnih odnosov, glagolov, ki lahko postanejo frazeologemi, odvisno pač od tega, s katero smiselno (frazeološko) komponento jih uporabljamo. Pri analizi leksikalnega in frazeološkega gradiva smo se posluževali tekstov, podanih pod opombo 20.²⁰

Vzemimo besedo *samoupravljanje* in z njo povezanih nekaj frazeologemov. Samoupravljanje zveni po rusko *samoupravlenie*. Beseda je zapisana v pomembnejših slovarjih ruskega jezika. Slovar S. I. Ožegova¹⁸ razlaga: »1. Pravo na vnutrennee upravljenje svojimi, mestnimi silami. *Studenčeskoe samoupravlenie. S. gorodov. 2. Pravo rešat' dela vnutrennego upravljenja po sobstvennym zakonom v predelax nacional'no-territorial'noj edinicy, avtonomija.*«

Slovar D. N. Ušakova¹⁹ daje tudi dve razlagi, le nekoliko bolj obširno. Besedilo *samoupravljalec* smo zasledili v treh različnih besednih zvezah: *trudjaščijsja, organizovannyj na načalax samoupravlenija; učastnik samoupravlenija in stroitel' samoupravlenija. Samoupravno sporazumevanje* dobi v ruščini štiri komponente: *vzaimosoglasovanie na osnovax samoupravlenija*. Vzporedno še obstajata dva variantna frazeologema: *samoupravlenčeskoe vzaimosoglasovanie in soglasovanie na osnovax samoupravlenija*. Za samoupravni sporazum nahajamo pet različnih besednih zvez – štiri opisne in en dobeseden prevod: 1. *samoupravlenčeskoe soglašenje; 2. soglašenje, zaključennoe na osnovax samoupravlenija; 3. osnovannoe na samoupravlenii soglašenje; 4. dogovor na osnovax samoupravlenija* in 5. *soglašenje na osnovax samoupravlenija*. Samoupravne pravice so prevedene v treh oblikah: 1. *prava v sfere samoupravlenija; 2. samoupravlenčeskie prava* in 3. *prava, vytekajuščie iz samoupravlenija*. Slovenska besedna zveza, ki ima drugo komponento skupnost, je prevedena: *samoupravna skupnost – samoupravljaemaja asociacija; krajevna skupnost – mestnoe sodružestvo; mestna skupnost – gorodskoe sodružestvo; delovna skupnost – trudovoe sodružestvo* ali *trudovoe ob'edinenie*, medtem ko sama beseda *skupnost* ima prevod: *soobščestvo, obščnost', sodružestvo in ob'edinenie. Verska skupnost je religioznoe ob'edinenie; skupnost interesov pa obščnost' interesov. Delavsko samoupravljanje* ima nevarianten prevod – *rabočee samoupravlenie; samoupravni odnosi* že imajo različice: *samoupravlenčeskie otnošenija in otnošenija, osnovannye /bazirujuščie na samoupravlenii. Samoupravna organizacija* ima trojni prilastek: *samoupravljaemaja/samoupravljajuščajasja/samoupravlenčeskaja organizacija* in še obliko *organizacija samoupravlenija*.

¹⁸ S. I. Ožegov, Slovar' ruskogo jazyka, Moskva 1973.

¹⁹ Tolkovij slovar' ruskogo jazyka pod redakcij D. N. Ušakova, t. IV, Moskva 1940.

²⁰ Konstitucija SFRJU, Sekretariat Informacionnoj služby Sojuznoj Skupščini, Beograd 1974; Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije, Beograd 1974; revija Jugoslavija (v ruskem prevodu), Beograd 1977; Ekonomičeskij obzor, Beograd 1977; Socialističeskaja mysl' i praktika, Belgrad 1978; Ozimskie soglašenija, Belgrad 1977; Desjatyj s'ezd Sojuza komunistov Jugoslavii, Beograd 1975; Jure Bilić, Revoljucija i politika, Beograd 1976; Édvard Kardelj, Nacija i međunarodnye otnošenija, Beograd 1976; Stane Dolanc, Sojuz komunistov Jugoslavii v sisteme samoupravlenija, Beograd 1975; Programma Sojuza komunistov Jugoslavii, Beograd 1977; Vladimir Bakarić, Teoretičeskie osnovy obščestvennogo vosproizvodstva pri socializme, Beograd 1975 idr.

Občina je zastopana z dvema izrazoma: *obščina/kommuna*, od teh dveh besed sta tvorjena tudi pridevnika *obščinnij* in *kommunal'nyj*, *občan* pa je *graždanin*. *Skupščina občine* je *skupščina obščiny*; *občinski upravni organi* so *obščinnye organy upravljennija*. Poglejmo besedne zveze, v katerih je komponenta *delavec*, *delavski*, *delo* in *deloven*. *Delavec* je v ruščini *rabočij*, *rabotnik* in *trudjaščijsja*. *Organizacija združenega dela* ima dobesečen prevod: *organizacija ob'edinennogo truda*, prav tako temeljna *organizacija združenega dela* – osnovnaja *organizacija ob'edinennogo truda*, enako velja za sestavljeno *organizacijo združenega dela* – *složnaja organizacija ob'edinennogo truda*; *pravica do minulega dela* – *pravica na prošlyj trud*; *združeni delavci* – *ob'edinennye rabočie*; *svobodna menjava dela* – *svobodnyj obmen truda*; *odtujitev proizvodnih sredstev od delavcev* – *otčuzdenie sredstv proizvodstva ot rabočix*; *osvoboditev dela* – *osvoboždenie truda*. Dobesedni prevodi so tudi naslednje besedne zveze: *načelo delitve po delu* – *princip raspredelenija po trudu*; *javnost dela* – *glasnost' raboty*; *dopolnilno delo* – *dopolnitelnyj trud*; *delovna skupnost* – *trudovoe ob'edinenie*; *kollektivno/skupno delo* – *kollektivnyj trud*; *združeno delo* – *sovmestnyj trud/ob'edinennyj trud*; *lastno delo* – *sobstvennyj trud*; *celotno preteklo in sedanje delo* – *sovokupnyj prošlyj in živoyj trud*; *tekoče/živo delo* – *živoyj trud* itd.

Delavska kontrola ima tri opisne inačice: 1. *rabočij kontrol'*, 2. *rabočij kontrol'*, *osnovannyj na samoupravlenii* in 3. *vytekajuščij iz samoupravljennija rabočij kontrol'*; opisni je tudi polstavčni frazeologem *delavci v združenem delu* – *rabočie, priobščennye k ob'edinennomu trudu*.

Na kratko navedimo še nekaj opisnih sestav: *samoupravne funkcije* – *funkcii v sfere samoupravljennija*; *samoupravni dekmokratizem* – *demokratizm, osnovannyj na samoupravlenii*; *nosilec samoupravnih funkcij* – *nositel'/vladelec funkcij v sfere samoupravljennija*; *samoupravno povezovanje in združevanje* – *ob'edinenie i intergracija na baze samoupravljennija* idr. V večini primerov gre za dobesečne pokomponentne prevode, tj. slovenska komponenta je prevedena z ustreznostjo. V tistih primerih, ko gre za specifični »jugoslavizem« ali pa za tujko pa le-ta ostaneta, npr.: *delegatski sitem* – *delegatskaja sistema*; *SZDL* – *Socialističeskij sojuz trudovogo naroda Jugoslaviji*; *Zvezni izvršni svet* – *Sojuznoe Ispolnitel'noe Veče*; *Zvezna skupščina* – *Sojuznaja Skupščina*; *Zbor narodov* – *Veče nacional'nostej*.

Iz navedenega gradiva lahko povzemamo, da se različni prevajalci ne zavedajo, kdaj imajo opravka s stalnimi besednimi zvezami in kdaj ne. Pri večini frazeoloških variant gre za konstrukcijo samostalniškega frazeologema z levim prilastkom in nefrazeološkim delom strukture (frazeološki samostalniki z odvisnim stavkom). Značilnost je tudi, da ima marsikatera slovenska, srbohrvaška frazeološka podstava več inačic v ruskem jeziku. Na isti strani ustavnega teksta srečamo npr.: *delovna skupnost* kot *trudovoe sodružestvo* in *trudovoe ob'edinenie* (177). Prav gotovo ne bi smeli uporabljati za skupnost kateri koli sinonim (npr.: *sojuz*, *sodružestvo*, *associacija*, *ob'edinenie* idr.). Prevajalci bi se morali držati ustaljenih terminov, tako pa vnašajo v sistem ruskega knjižnega jezika sicer razumljive pojmovne zveze, vendar s stališča rabe preveč nihajoče. Zavedam se, da naš burni družbeni razvoj besede nenehno rojeva, toda leksikologi bi morali besede in besedne zveze temeljiteje obdelati in s svojimi izsledki usmerjati zahtevno prevajalsko delo. Težko bo tujec, ki bere ruski tekst, razumel npr. za kakšen tip skupnosti gre. Kot napačen prevod navajam tudi iz ustavnega teksta sestavo *sodišče združenega dela* – *sud ob'edinennogo truda* (215) in *arbitraž ob'edinennogo truda* (171). Pravniški jezik tukaj strogo loči pojmovni obseg – tudi nam ne bi smelo biti vseeno, ali bomo prevajali frazeologem *združeni proizvajalci* kot *associrovannye rabočie* ali kot *ob'edinennye rabočie*, oba izraza sta na isti strani ustavnega teksta (16). Tudi beseda *zbor* se prevaja kot *veče* in *sobranie*. Jasno je, da je *Zbor republik in pokrajin*: *Veče republik i kraev*, pri *zboru volilcev* pa bi vendarle bilo bolje rabiti izraz *sobranie* (*sobranie vyborščikov*, a ne *veče vyborščikov/izbiratelej*).

Pri frazeoloških glagolih je pogost pojav ujemanje slovenskega in ruskega glagola, nemalekkrat pa ima slovenski nefrazeološki glagol ustrezno frazeološko besedno zvezo v rus-

kem jeziku. Za prvo ugotovitev navedimo primere: *imeti pravico do dela – obladat' pravom truda; opravljati dejavnost – osuščestvľjat' dejatelj'nost'*; *določiti z zakonom – predusmotret' v zakone; sporazumno določati – soglasovanno opredeljat'*; *izvoliti za delegata – izbrat'v delegaty* idr. Drugi trditvi ustrezajo naslednji primeri: *obdavčevati – oblagat' nalogom; nadzorovati – osuščestvľjat' (obščestvennyj) nazdor* idr. Lahko zaključimo, da prevladuje v ruskih prevodih prvi tip. Zanimivi so tudi primeri, ko je več slovenskih ali ruskih sinonimov izraženo le z enim leksemom v slovenskem ali ruskem jeziku: *delati – rabotat'/trudit'sja; določati/ugotavľjati/odrejati/definirati – opredeljat'*; *določati/potrjevati kandidata – utverdzat' kandidata*. Tudi pri frazeološkem glagolu so značilne večkomponentne besedne zveze v ruskem jeziku, če le-te vzporejamo s slovenščino: *neposredno sodelovati – prinimat' prjamoe učastie; zastopati stališče – otstaivat' točku zrenija* – ali pa so primeri, ko imamo v slovenščini več komponent, v ruščini pa je en sam glagol: *zaposiliti(koga) / dati delo (komu) – trudoustroit' idr.*

Lep primer sinonimičnega nizanja ene komponente frazeološkega glagola je naslednja slovenska besedna zveza, ko slovenskemu glagolu ustrezajo kar trije ruski pred samostalniško podstavo v im. in desnim samostalniškim prilastkom brez predloga v roditeljski: *verificirati mandat – zasvidetel'stvovat'/udostoverit'/podtverdit' podlinnost' mandata*.

Zdi se, da je umestno omeniti tudi nekaj prostih slovenskih glagolov, pogosto rabljenih v jeziku samoupravne prakse, ki pa lahko postanejo del frazeologema, odvisno pač od tega, s katero smiselno komponento jih uporabljamo, npr.: *dogovarjati se – dogovorit'sja (o čem); izvirati iz dela – vytekat' iz truda; odtujevati – otčuzdat' (čto, kogo/čto); obravnavati/presojati/pretehtavati/pretresati – obsuzdat' (čto); obveščati – informirovat'/ovedomľjat'/postavit' v izvestnost'; prispevati k čemu/bití vzrok – sposobstvovat' (komu–čemu v čem); razrešiti – osvobodit' ot dolžnosti; sporazumevati se – dogovarivat'sja (o čem)/soglasovyvat'sja (s čem)*. Zadnji glagol se v prevodu nepravilno rabi glede na vid, ker glagol *soglasovat'sja* nima vidske opozicije.

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

KOMUNISTIČNI MANIFEST IN SLOVENSKA PREDVOJNA NEUMETNIŠKA VERZIFIKACIJA

Za slovensko revolucionarno verzifikacijo, ki je nastajala ob marksistično usmerjenem delavskem gibanju, je značilno izredno jasno, enotno in ponavljajoče se idejno sporočilo, ki se na kratko glasi: *delavski razred, vrzi kapitalistični družbeni red!* Zaledje tega sporočila je najti v glavnem v Marx-Engelsovem Manifestu komunistične partije, ki je bil od vsega marksističnega tiska najprej in najlaže dostopen teoretično večinoma nepodkovanemu delavskemu pesniku.¹ Manifest je bil delavskim verzifikatorjem v veliki meri idejna podlaga. Za več pesmi je lahko dokazati, da so verzificirana obnova popularnih mest tega besedila. Naloga sestavka je to odvisnost dokumentirati, pokazati, katera mesta Manifesta so imela najpomembnejšo vlogo, jih tematsko razvrstiti in pregledati njihov izraz.

¹ J. Munda, Prevodi Marxa in Engelsa v slovenščino, Knjižnica 11, Ljubljana 1967.

Prvi slovenski prevod Manifesta je iz leta 1902 (Karl Linhart v Rdečem praporju), sledili so 1908., 1911., 1919., 1920., 1921., 1926., 1934. Prvo naslednje marksistično delo (Engels, Marx in balkansko vprašanje) je izšlo šele po treh izdajah Manifesta leta 1913. Marksistične misli v delavski poeziji niso spodbudile samo te izdaje; idejno podobo so pesmi lahko zajemale iz številnih citatov iz Manifesta, ki so jih vrinili uredniki delavskih časopisov, da bi z njimi napolnili stran.

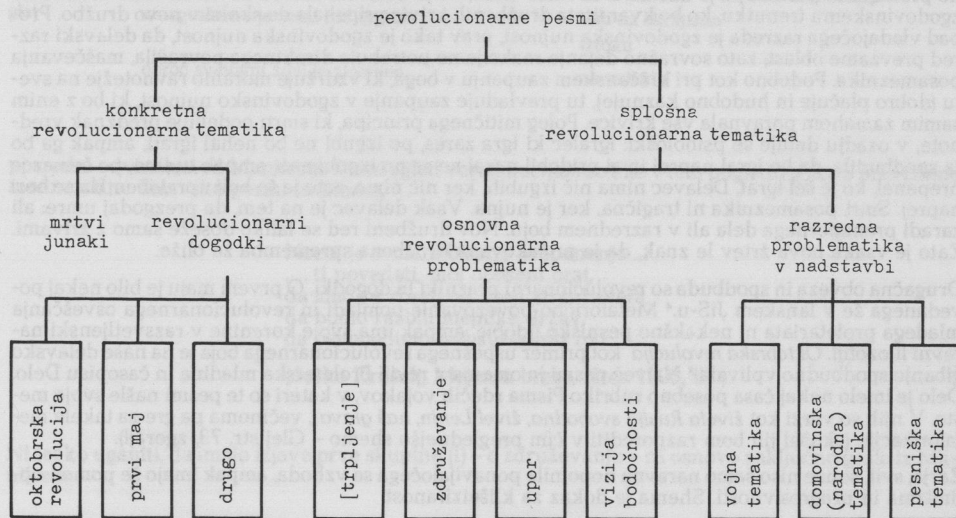
Analiza od zunaj preverja literarna (leposlovna) besedila. Metoda, ki bi bila v primeru estetsko vredne literature vredna graje, se mi zdi tu upravičena, ker gre z izjemo redkih primerov za estetsko nedoraslo verzifikacijo in ker se ta verzifikacija sama opredeljuje kot družbo spreminjevalno početje, ne pa kot nekaj avtonomnega. Pesmi s pesniško tematiko vlogo poezije v revolucionarnem gibanju jasno določajo:

Kujte kladiva, poj, vedro čelo,
pesem proletarsko v novi svet,
dan nastaja in nam kaže sled
v svobodno obljubljeni deželo.

(Franič, Naša pesem, Svoboda (S) 1919, str. 12.)

Še jasneje zahteva družbeno angažiranost od poezije marksistična literarna publicistika ali literarna kritika socialnega realizma. Zahteve po progresivni tendenci (graditeljstvu) in kolektivizmu so znane,² zato jih ni treba obnavljati. Bolj kot liriki se je težija proletkulta posvečala dramatici in romanu (epopeji), ki pa nista uspevala tako, kot bi ta hotela. Čeprav o poeziji niso veliko načelno razpravljali, predstavlja verzifikacija dobro polovico literarnega ustvarjanja v periodiki.³ Avtorji pesmi so večinoma pozabljeni, precej se jih je pojavilo samo slučajno v rubrikah, ki so jih odpirale revije za delavske pesnike (npr. Delo in Svoboda).

Za boljšo preglednost obsežnega verzifikatorskega gradiva naj služi tale tematska razpredelnica, ki bo pojasnila tudi kriterije, po katerih so pesmi prihajale v poštev za pričujočo obravnavo (preglednica je kompozicijsko kazalo članku):

² F. Zadavec, Zgodovina slovenskega slovstva 6, Obzorja, Maribor 1972, str. 100–116.

³ Od preglednih 470 enot literature in literarne publicistike jih je kar 243 v verzih. Če ne upoštevam prevodov in pesmi brez izrecne marksistične ideje, zavzema poezija 41 % naslovov literarne produkcije. Izbor periodike, iz katere črpa članek gradivo, še zdaleč ni popoln, niti v pregledanih listih niso bile izpisane vse tovrstne verzifikacije. Citirane pesmi so iz Prvih majnikov (1898–1828), Delavsko-kmetškega lista (1924–1926, ur. Albert Hlebec, Fran Peterkovič, Dragutin Gustinčič, Dušan Kermavner, proti Bernotovim in Štukljevim marksistom naperjen list), Proletarske mladine (1922–1923, ur. Kusold Alojz in Ciril Štukelj, izd. ur. odbor S. M. I. D. Iskra), Svobodnih glasov (1897, 1898, poučno zabaven list za slovensko ljudstvo, ur. in izd. Rok Drotenik, Celje), Napreja (1903–1911, ur. A. Kristan, izd. Fr. Rinaldo, Idrija), delavskih koledarjev (1902–1929), primorskega Dela (1920–1935, glasilo Socialistične zveze v Julijski Benečiji / glasilo Komunistične stranke Italije / skupno glasilo Komunistične stranke Jugoslavije in Komunistične stranke Italije / in še drugače, ur. Ivan Regent, Neodvisnosti (1936, 1937, ur. S. Hiti, Maribor), Svobode (1896–1898, 1919–1936, družinski list / delavski kulturni mesečnik / ilustrirana kulturna in družinska revija / marksistični mesečnik / marksistični kulturni in izobraževalni mesečnik / in še drugače, ur. J. Ošlak / Fr. Albrecht / R. Golouh / idr.), Kresa (1923, kulturni mesečnik, ur. A. Cerkvenik, izd. Splošna delavska izobraževalna zveza »Svoboda« za Slovenijo), Delavca (1893–1898, glasilo slovenskih prometnih služabnikov in obrtnijskih delavcev, Dunaj), Književnosti (mesečnik za umetnost in znanost, ur. B. Kreft, 1932–1935).

Prvi dve tematski skupini z Manifestom nimata neposredne zveze, tu sta zaradi sistematičnosti. Tema junakov, ki so padli za vrednoto, ni posebnost delavskega pesništva, je pa v njem pogosta, zlasti v partizanski poeziji. V širših socialnih okvirih je krvno zavezanost, ki je poleg kulta mrtvih mogoče izvor te tematike, nadomestila ideja kot združevalni princip skupine. Osnovna misel pesmi tega tipa je: vaše telo je umrlo, a vaša misel živi naprej. Smrt somišljenika je dejansko poraz, saj zmanjša moč skupine enakomislečih. Vendar mitična, skupinotvorna misel obrne tudi primanjkljaj v svojo korist. Skupino okrepi šele nasprotnik, ljudje se združujejo zaradi sovražnika, zaradi skupne nevarnosti. Ko sovražnik ubije člana skupine, to še trdneje poveže ostale. Smrt enega svojih je vedno obveza za preživle, da nadaljujejo njegovo delo. Smrt ni zanikanje, ampak je potrditvev ideje. Z besedami pesnikov:

stoletja pol Te krije zemlja črna,
a duh Tvoj vliva v nas idejo boja

(Fr. Podrepšek, delavec v Celju, Ob
50-letnici Karla Marxa, S 1933, 182.)

telo Ti v hladnem grobu spi,
duh Tvoj pa v nas le še živi.

(Fr. Škodnik, V spomin Aliji Aliagiću,
Delo (D) 1922, št. 128.)

Veliki mrtveci so Karl Marx (4 krat), Karl Liebknecht, predvojni proletarec Alija Aliagić (2 krat), padli na Zaloški cesti in tako dalje. Mrtvi apelirajo na žive, naj nadaljujejo njihovo delo, živi pa tolažijo mrtve, da tega ne bodo pozabili. V preprostejših pesmih je glavna misel ob mrtvih maščevanje, v idejno prefinjenih pesmih pa je nov mrtvec samo znak, da je delavski razred za korak bliže usodnemu zgodovinskemu trenutku, ko bo kvantiteta družbenih krivic pripeljala do skoka v novo družbo. Propad vladajočega razreda je zgodovinska nujnost, prav tako je zgodovinska nujnost, da delavski razred prevzame oblast; zato sovražno dejanje reakcije ne potrebuje direktnega povračila, maščevanja posameznika. Podobno kot pri krščanskem zaupanju v boga, ki vzdržuje moralno ravnotežje na svetu (dobro plačuje in hudobno kaznuje), tu prevladuje zaupanje v zgodovinsko nujnost, ki bo z enim samim zamahom poravnala vse krivice. Poleg mitičnega principa, ki smrti podeljuje predznak vrednote, v ozadju deluje še psihološki: igralec ki igra zares, po izgubi ne bo nehal igrati, ampak ga bo ta spodbudila, da bo igral naprej in si pridobil nazaj ne samo izgubljeno, ampak tudi to, po čemer je hrepenel, ko je šel igrat. Delavec nima nič izgubiti, ker nič nima, zato je še bolj upravičen, da se bori naprej. Smrt posameznika ni tragična, ker je nujna. Vsak delavec je na tem, da prezgodaj umre: ali zaradi prenapornega dela ali v razrednem boju. Nov družbeni red se lahko doseže samo z žrtvami. Zato je vsaka nova žrtev le znak, da je pričakovana družbena sprememba že bliže.

Drugačna obveza in spodbuda so revolucionarni prazniki in dogodki. O prvem maju je bilo nekaj povedanega že v lanskem JiS-u.⁴ Metaforično povezovanje pomladi in revolucionarnega osveščanja mladega proletariata ni nekakšno pesniško udobje, ampak ima svoje korenine v razsvetljenski naravni filozofiji. Oktobrska revolucija kot primer uspešnega revolucionarnega boja je na naše delavsko gibanje spodbudno vplivala.⁵ Največ pesmi jo omenja v reviji Proletarska mladina in časopisu Delo. Delo je imelo nekaj časa posebno rubriko Pisma rdečih vojakov, v kateri so te pesmi našle svoje mesto. V njih so verzi kot živala Rusija svobodna, živel Lenin, naš glavar, večinoma pa gre za takele metaforizacije (skušal jih bom razporediti v čim preglednejšo shemo – Glej str. 73, zgoraj!).

Zarja, svit, sonce niso samo naravna dopolnila ponavljajočega se vzhoda, ampak imajo še pomen optimizma in progresivnosti. Shema je dokaz za klišeiziranost.

Tri progresivne stopnje revolucionarne aktivnosti, ki tvorijo tri zaporedne skupine pesmi z osnovno revolucionarno problematiko, imajo svoje zaledje v treh ciljnih komunistov, kakor so opisani v Manifestu: »Najbližji cilj komunistov je isti kakor vseh ostalih proletarskih strank:

formiranje proletariata v razred,
strmoglavljenje buržoaznega gospostva,
osvojitvev politične oblasti po proletariatu.«⁶

Večina pesmi izhaja iz opisa trpljenja delavskega razreda, ki samo po sebi ne pomeni nič revolucionarnega. Zavzema količinsko večino besedila, v koncu ali v sporočilnih konicah pa se mu pridružuje zdaj ena, zdaj druga tema, zdaj kombinacija dveh ali celo vseh treh tem. Teme so si v razmerju stopnjevanja. Poenostavljeno lahko te tri stopnje imenujemo stopnja združevanja (I), stopnja boja (II) in stopnja vizije bodočnosti (III). Kjer gre za ponovitev cele trojice, lahko upravičeno govorimo o ne-

⁴ M. Hladnik, Leposlovje Prvih majnikov, JiS 1979/80, št. 4/5, str. 134–137.

⁵ O tem več F. Zadavec, Oktobrska revolucija in slovenska literatura, Pomurska založa, Murska Sobota 1968.

⁶ Marx–Engels, Manifest Komunistične partije, Cankarjeva založba, Ljubljana 1947, str. 29.

!	diktatura proletariata		sovjetska	nam je spodbuda
vidiš li glej	zarjo, kako zarja ti zarja rdeča	se blesti vzhaja	na vzhodu izza vzhodnih tam gor iz daljnega vzhoda	zasij nam in ogrevalo bo širno zemljo nam jasno kaže pot na- prej
	da sijalo	solnce prostosti		
in glej	žar svobode ko rdeč pramen svobode	žarno lije	na vzhodu izza vzhoda	
vidiš, prijatelj	svit ko zavel bo drug veter		na vzhodu od vzhoda daljnega, rudečega	
glej	tam je	zastava nov val prebujenje	plapola na pohodu dejstvo je že tam na vzhodu vzhod je	kliče vsemu svetu v boj ki se za tvojo svobodo bori ki duše nam in srca drami
glej	zmagoslavno je vstal rod teptani obroč svetovni zdaj je zlomljen		že na iztoku da iz vzhoda tam na skrajnem iztoku na vzhodu	je brizgnil signal izšla bo svoboda

posredni odvisnosti od Manifesta. Delni zgled verzifikacijam so bile v tem pogledu gotovo prevedene mednarodne delavske pesmi in himne.

Nocoj je v meni blazno hrepenenje ...
... ti povedati, moj obešeni brat,
da smo se zbrali od vseh strani sveta,
da bomo razbili mejnike držav,
da osvobodimo naš suženjski rod.

(Joško Krošelj, Mojemu bratu, Kres 1923, 81.)

Ni težko uganiti, da imajo izjave prve skupine (I) – o združevanju – za osnovo zaključno geslo iz Manifesta:

PROLETARCI VSEH DEŽEL

ZDRUŽITE SE!

vsi trpini		združite se
sužnji		združite se v mogočni bojni roj
trpini / vsi		združite se (2-krat)
beda		(da) se skupno združil
kmeti, sužnji, delavci		(ko) združimo se vsi
brat		združi se
	(da) v	združitvi moč je zgolj
proletj z vseh dežel naše zemlje		podajte si svoje roke

proletarec dragi in sotrpin ti kmet		podajte žuljave si roke
masa trpeča	(da)	se zbira smo se zbrali od vseh strani
bratje		strnimo se
vsi za teboj		se v goste strnejo vrste
socialisti	(hej)	v vrste smelo uvrsti se k nam vzgôji nas v sodruge
proletariata		solidarnost naj živi

Kakor je videti, se je drugi del parole bolj ohranil, prvi pa je bil v večji meri izpostavljen pesniškim (sinonimnim) transformacijam. Če grem po Toporišičevem seznamu modifikacij⁷ preverjati, kako sta se spreminjala ali ohranjela predikat in aktant, pridem do naslednjih zaključkov: kolikost (istovetnost) je večinoma ohranjena – gre za množinska aktanta; ohranjen je skladenjski naklon, veletnost povedi – gre za poziv; tudi oseba največkrat ostaja ista, tj. druga; opazne so na izvor nevezane okrepitev (strnimo se trpini, masa trpeča, sužnji, tlačani), če take oblike še lahko štejem za modifikacije.

Za drugo (II) tematsko skupino (razrednega boja) sta izhodišče citata: »Komunisti ne morejo skrivati svojih nazorov in namenov. Odkrito izjavljajo, da se dajo njihovi cilji doseči le z nasilnim prevratom vsega dosedanjega družbenega reda.«⁸ in »Proletariat, najnižja plast sedanje družbe, se ne more dvigniti, se ne more zravnati, ne da bi pognal v zrak vso vrhno stavbo plasti, ki tvorijo oficialno družbo.«⁹ Klišejskost pesniških interpretacij bo najlepše vidna iz preglednice.

	hajd zdaj (za dela čast) pojdimo vsi v kliče vsemu svetu (bodočnost) kliče vas v odločilni	v boj v boj v boj v boj boj	veselo
ko sleherni drami dušo slehernega trpina	bode vaš poklic to dela sveti bodi to delo mora biti korak nameri	boj boj boj v boj do boja	
	duh tvoj vliva v nas	idejo boja v boju s tem svetom	
	ki se (za tvojo svobodo) mi se hočemo vzpodbuja nas vsekdar (za svobodo se) in začni	bori boriti boriti borbo	
vzdrami se Torej delavci	– in pokleti svet	en zamah se zruši v prah En sam zamah se zruši v prah v prah	
	prokleti svet se gradove zlate nam besedo reci, da in gremo, da in mi smo da bomo pomagaj v nas pa tedaj vžgal se je	zruši se v sovrag moreči zrušimo carstva in nasilje rušitelji vsega, kar je razbili mejnike držav razbiti svet robstva upor	

⁷ J. Toporišič, Slovenska slovnica, Obzorja, Maribor 1976, str. 423–437.

⁸ Manifest, str. 51.

⁹ N. d., str. 27.

vstani	suženj	in	se upri
		naj vas prevzame srčen	odpor
vstani		in	udari
	mi	kujemo že dan za dnem	udar na udar
		in sleherni	udar – vihar
		seme krvi je seme	viharja
		da ob tla buržuj bo	se vojskujemo
		zlato telo bo	poteptan (Žx)
ko vstane rudar iz črne globine			padlo z višin
		se zakleli, da	v metež bomo potegnili svet
		še mnogo bo	krvi prelite

Iz sheme razberemo označen skladijski naklon (velelni – poziv, želelni), ki je včasih nadomeščen s hotenjskim kvalifikatorjem (moram). Opazna je k čustvenosti povedi prispevajoča elipsa (gradove zlate v prah) in za to vrsto poezije nepričakovano pogost pasiv (se zruši v prah, buržuj bo poteptan itd.). Časovno določata poved v glavnem sedanjik in prihodnjik. Slaba šestina izjav je v odvisnih stavkih. Proletarsko nasilje je dveh vrst. Prvič je pogojeno z vizijo bodočnosti in bo tam (pod III) tudi obravnavano. Formula zanjo bi bila lahko *osvoboditev za*.

Druga pa bo v obliki sheme prikazana tu – formula zanjo bi se glasila *osvoboditev od*.

raztrgajmo	okove
raztrži	verige
pomagajte nam strgati	verige gorja
stresi s silnih ramen	okove
strese s pleč	okove sam
vrzimo proč	okove
ko bo /.../ odvrzel	vse verige in okove
sprostimo se	okov in zmot
da zruši se nam	moč okov
ki prebije	okove sedanje sužnosti in solz
da zažgejo	moč okov
sledove zabrišimo	suženjskih dni
razbiti	svet robstva
konec	tlačanstvu

Drugi del sintagme izkazuje veliko stalnost, dalo pa bi se ga navezati na stavek iz Manifesta: »Vladajoči razredi naj *trepetajo* pred komunistično revolucijo. Proletarci nimajo v njej nič *izgubiti* razen svojih *verig*. *Pridobiti pa jim je svet.*«¹⁰

Na neposredno interpretacijo stavkov so navezane pesniške izjave:

Vstani suženj in se upri
Izgubil boš verige, a zadobil prostost!
 (Mladi komunist, Delavcem, D 1921, 12).

Nedolžna bitja se trpinčijo
 proletariatu zavest dajejo,
 da bodočnost je njegova
 in z njo ves svet ...

(A. S., Zavest, D 1922, 127.)

Svobodnejše prepesnitve so:

nas, ki borimo se za zore nove,
 nas, pred katerimi veseljstvo *trepče*

(Mile Klopčič, Plamteči okovi, PMI 1923, 40.)

Izjemni so bolj prefinjeni, bolj zastrti sporočilni konci:

In mi nimamo več solza. / = V nas je samo še upor./

(Brnčič, Delavski otrok je umrl, Književnost 1934, 235.)

in metafore: šum narašča kakor vihar, molitve dela brne kot nabrušeni noži tolažbe, beli možje hite kakor požar skozi noč, beda – srd ji srši iz oči, dokler ne prebije oklepa zlata, ki jo redi (VI. Premru, Sneg naletava, Književnost 1934, str. 127). Omejeni so na revijo Književnost in na kvalitetnejše avtorje, ki pa se izmikajo pričujoči klasifikaciji.

¹⁰ N. d., str. 51.

Iz preglednice so izpuščeni sicer pogosti izrazi, ki pa se uporabljajo nepovezani z drugimi: pravica (4 x), stara pravda (5 x); vstajenje, prebujenje (sodita bolj k tematski fazi II), naš dan, naš veliki, večni, rdeči dan, bratstvo, enakost ipd.

V tej skupini je nekaj pesmi, ki so natančnejše obnove nekaterih mest Manifesta. Njihovo politično funkcijo kaže že pomenljiv nepesniški naslov ene izmed njih – Diktatura proletariata je proletarski absolutizem (Hugo Sonnenschein, D 1923, 147.). Za primerjavo naj bodo tele:

in solnce za katero se vojskujemo in željno pričakujemo, bo na naš obzor prišlo in ne bo <i>nikdar</i> več zašlo.	takrat se bo iz rdečih zarij rodil naš veliki, večni, rdeči dan.
(J. F., Naša pesem, D 1922, 132.)	(Hrastoj, Pošast na tronu, PMI 1923, 125.)

Manifest pa pravi takole: »/. . / da pa je ta boj dosegel zdaj stopnjo, ko se izkoriščani in zatirani razred (proletariat) ne more več osvoboditi izkoriščujočega in zatirajočega razreda (buržoazije), ne da bi hkrati vso družbo za *vedno* osvobodil izkoriščanja, zatiranja in razrednih bojev.«¹¹

Zanimiva je razporeditev aktantov (delovalnikov). Enakomerno se izmenjujeta delavski razred, ki si aktivno prizadeva za nov družbeni red, in najstvo, ki po logiki zgodovinske nujnosti samo prihaja, je samo sebi zadostno.

vzide (4 x)	osvobodimo (2 x)
vlada (3 x)	se borimo (2 x), se vojskujemo
vstane (2 x), se zbudi	zgradimo (2 x)
se rodi (2 x)	hočemo, terjamo, zahtevamo
pride (2 x)	pridobimo, zadobimo
živi, je	ustanovimo
gori, ogreva	
vodi (2 x)	

Prva skupina z zgodovinsko nujnostjo kot aktantom je, kakor je opaziti, bolj klišeizirana. Vzrok je med drugim gotovo tudi udobje, na katero v nasprotju z drugo skupino asociira slovnična forma.

Slaba polovica delovalnikov (najstev) se nahaja v odvisnih stavkih. Najproduktivnejša je med njimi skupina namenilnih odvisnikov (12). Poraja se iz obrazca

(poziv) v boj + da bi dosegli najstvo /= nam. odv./:

(Mladina le naprej, da se svetovni proletariat osvobodí, pojdimó vsi v boj veselo, da na svetu vladalo bo delo, vzdrami se in začni borbo, da pridobiš si z njo svobodo, ko sleherni korak nameri v boj, da vzide soj, iskreč, plamteč, rdeč itd.).

Najpogostejše sredstvo za izražanje prihodnosti je v odvisnikih sedanjik. Pri neodvisnih stavkih so za modifikacijo propozicije najopaznejše prvine skladenjski naklon (velelnik, želelnik z *naj*), voluntativnost (hočem terjam, zahtevam)¹², od časov pa označeni prihodnjik. Produktivne so tudi predlož-

ne zveze: za (svobodo) 7-krat
do (svobode) 4-krat
k (svobodi) 4-krat
v (svobodo) 2-krat

Za različno modifikacijo propozicije je krivo razlikujoče se razumevanje Marxovih stavov: »Buržoazija proizvaja predvsem svojega lastnega grobarja. Njen propad in zmaga proletariata sta enako neogibna.«¹³ Propad razrednega sovražnika je zgodovinska nujnost, torej bo samo prišlo do nje (od tod prihodnjiške in sedanjiške oblike in najstvo kot subjekt akcije). Manj udobno in idejno zrelejše pa je nadaljnje sklepanje: ker je subjekt zgodovinske nujnosti družba, se mora za svojo zmago proletariat sam potruditi (od tod velelniške in želelniške oblike ter odvisniki).

Besedila se dajo po stopnji apelativnosti razvrstiti v lestvico. Spodaj so tista, ki opozarjajo na izkoriščevalno razmerje dveh razredov (eni delajo, drugi trpijo):

¹¹ N. d., str. 7.

¹² Toporišič modifikacije v tem smislu nima; Tzvetan Todorov (Die narrativen Transformationen, v: Poetik der Prosa, Athenäum, Frankfurt am Main 1972) bi to imenoval transformacija načina in oblike.

¹³ N. d., str. 28.

Ti raja delavska, ti ustvarjaš
vse, kar nosi krasni svet,

...
in glej /kdo/ uživa vso krasoto:

...
to nenasitni je lakomni gospod.
In venomer reži se ti buržuj.

(Mladi komunist, Delavcem, D 1921, 13.)

Sledijo besedila, katerih sporočilo je v vprašalnem skladijskem naklonu: ali mora vedno ostati tako, kdaj drugače? (Davorin, Móra našim krajem vlada, PMI 1922, 40; J. J., Naša svoboda, PMI 1922, 10.) Naslednja stopnja je nikalna modifikacija povednega naklona: ne, tako ne more biti vedno. Četrta stopnja ugotavlja zgodovinsko nujnost zmage delavskega razreda in se vživlja v vizijo bodočnosti.

Ampak

zgodilo se bo, da bo tudi nekoč berač prodril v bogato hišo.

(Horvat Drago, Sneg, S 1934, 12.)

Zadnja stopnja so pesmi, ki odkrito pozivajo v boj.

Domovinska tematika je v revolucionarnih pesmih obdelana po vodilu iz Manifesta: »Delavci nimajo domovine.«¹⁴

Doma nima proletar.

(E. K., Kje je moj dom, Svoboda 1896, 11. okt.)

Spozna trpin, da domovina
beseda le je za kalina,

...
ljudi
da bi prevarali.

(Jugovic, VI., Vojna, DKl 1926, 1. maj.)

Tudi iz *naslovov* pesmi se da potegniti za proletkult značilne sklepe. Malo jih je, ki se ne dajo uvrstiti v obširno paradigmo gramatično ali pomensko podobnih.

pesem	klic	-	komu? (daj.)	:	kaj! (vel.)
čigava? (rod.)	:	mi-	,	naš-	

S *klic ali pozdrav* se začenjajo Klic proletarca, Klic iz duše proletarca, Klic, Klic žene človeštvu, Klic večera; Pozdrav živim, Pozdravljen rdeči prapor, Pozdravljeni! Delavski pozdrav. Na vprašanje *komu* odgovarjajo Proletarcu, Proletarcem, Delavcem, Delavcem, Vsem, ki trpe, Vsem, ki trpijo, Vsem stanovom dela, Vam omladincem, Mladini za prvi maj, Mladinskemu dnevu, V januarju zaprtim sodrugom, Briškim kolonom, Današnji družbi, Proletarski knjigi, Narodu, Padlim, Karlu Liebknechtu, Majski svetlobi, Njim. Več kot polovica se jih obrača na množični subjekt. Na naslovnika apelirajo s pozivom: Poziv, Vprašanja delavki, Na plan, trpin! Bratje! Luči! Svet naj bo proklet! Delaj – počivaj! Besed! Ne sanjajte! Pomni! Zapoj si pesem! Pripovedni naslovi imajo tipično rodilniško zvezo: Pesem proletarca, Pesem proletarca iz devete dežele, Pesem revolucionarjev, Pesem brezposelnih, Pesem trpinov, Pesem o delu (2-krat), Pesem rudarjev, Pesem rudarja, Budnice rudarja, Kovačeva balada, Koračnica, Socialistična koračnica, Mladinska, Tožba ubogega, Tožba brezdomcev. Množični subjekt je poudarjen tudi v pesmih z *mi* – in *naš* –: Mi hočemo, Mi, kar nas je kovačev, Mi, proletarska mladina, Mi vojska svobode smo, Mi kopljemo, Oni in mi; Naša pot, Naše hrepenenje, Naš vzor, Naš rdeči maj, Naš praznik, Naš panteon, Naša svoboda, Naše božično drevo, Naša pesem (5 krat). Najstvo, ki ga označuje drugi del sintagme z *naš* –, je poimenovano tudi samostojno: Solčna dežela, Solčna molitev, Upanje, Vizija, Plameneče misli, V bodočnost, Svoboda, Rusija, Rdeča zvezda. Precej je zgolj opisnih, tematskih naslovov, ki pa ne povedo veliko: Delo, Delavec, Proletarec, Duša delavca, delavski otrok; Mučenik, Vajenec – trpin, Kovač, Rudar, Čistilec parnih kotlov, Upornik, Kmetški stan itd. Trije omenjajo v naslovu Marxa, drugi naslovi so posebnosti.

V članku je šlo v glavnem za iskanje podobnosti, za rekonstruiranje klišejev, ki so botrovali nastanku verzifikacij. Zato je moralo izpasti nekaj kvalitetnih posebnosti (zlasti iz revije Književnost – npr. Brnčić), ki se od obdelanih razlikujejo toliko, da bi bila njihova uvrstitev v zgornje obrazce preveč špekulativna.

¹⁴ N. d., str. 35.

Vplivnosti med Manifestom in delavskimi revolucionarnimi pesmimi ni bilo težko dokazati, saj so bile za obdelavo pregledane samo take, ki tej odvisnosti ustrezajo. Tu je bilo podanih nekaj tipičnih ubesedovalnih modelov. Seznam bi lahko razširili z iskanjem stičnih točk med pesmimi in drugim marksističnim tiskom ali s primerjavami s prevedeno nemško delavsko poezijo. Neobdelano ostaja vprašanje strukture, tj. tipičnih povezav med posameznimi tematsko-idejnimi žarišči in neizgovorjeni kulturološki ali politološki sklepi, ki bi se jih iz članka dalo potegniti.

Prikazani so bili klišeji za izražanje dosežkov oktobrske revolucije, za poimenovanje komunističnega najstva, izrazni klišeji za načine dosege tega najstva, shematičnosti v pesmih, posvečenih mrtvim, ter v naslovih verzifikacij.

Miran Hladnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

ZAPISKI O SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI V ZADARASKI REVIJI »ISKRA«

V svoji disertaciji o pomembnosti revij »Iskra«¹ v hrvaški književnosti, o reviji, ki je izhajala v Zadru v letih 1884–1887 in 1891–1894 in jo je urejeval duhovnik Nikola Simić, je Mladen Dorkin opozoril tudi na tri prispevke o slovenski književnosti.² Zdi se nam vredno, da spregovorimo o njih tudi mi zato, ker so izšli v reviji, ki je imela več kot samo obroben pomen za razvoj takratnega hrvaškega literarnega življenja in je v program seznanjanja bralcev s književnostmi Evrope vključila tudi slovensko.

»Iskra« je izhajala v Zadru, ki je bil stoletja dolgo v rokah tužcev, pa so zato domoljubi v mestu dajali domači besedi, prosvetnemu in kulturnemu delu ter zvezam s slovanskim svetom še poseben pomen v boju proti italijanskim in germanskim vplivom, raznarodovanju in pozneje irenditizmu. Revija je dalje po svojih zmožnostih pripomogla h kulturnemu, gospodarskemu in političnemu zedinjenju hrvaških pokrajin, posebno vključevanju Dalmacije v vsehrvaško kulturno življenje (v njej sta sodelovala med drugimi tudi S. S. Kranjčević in V. Nazor). Izhajala je v osemdesetih in devetdesetih letih preteklega stoletja, ko so hrvaški kulturni delavci poudarjali potrebo demokratizacije književnosti, ki naj raste iz ljudstva za ljudstvo, kar je »Iskra« v praksi izpolnjevala. Obenem pa je bila s svojim bogatim in pisanim programom, v katerega je kritično vključevala evropsko slovstvo, tudi list za takratnega izobraženca in je tako prerastla zadarske in dalmatinske okvire.

Predvsem je igral eno glavnih vlog v »Iskri« mladi duhovnik, izšolan v tujini, Jakša Čedomil, po Dorkinu »književni kritičar evropskih kriterija u „Iskri“«². »V tujini se je seznanil s kritičnimi metodami sodobne italijanske in francoske kritike.«³ Toda vse Jakšino privatno znanje bi ostalo le kabinetsko, če ne bi v zadarsko, po obsegu skromno revijo, temperamentno vnesel v takratno hrvaško kritiko Sainte-Beuva in Taina ter njune poglede. »Jer upravo zato što mi nemamo valjane kritike, ... naša književnost je slaba, nezrela, stoji na mrtvoj točki.«⁴ Jakša je torej zahteval iz provincijskega Zadra tudi od učenih zagrebških književnikov znanstveno analizo, prodorno, argumentirano, hrabro, ostro, toda pošteno, resnično in nepristransko. In prodril je v Zagreb, seveda ne brez nasprotnikov. Sveži veter je tako prihajal iz Pariza preko – Zadra. Od tu se je oglašal Jakša tako kot Cankar iz Dunaja, oba sta se oglašala celo proti svetlim takratnim literarnim veličinam (npr. Kumičić). V Kumičiću je Jakša našel vse, kar je ta lahko prevzel od Senoe, naštel pa tudi, česa se je naučil pri Zolaju. Zavrgel je nekaj veličin, ki so se tisti čas ukoreninile kot kamni mejniki. Čedomil Jakša je dajal takšen ton danes že obledelim lističem zadarske »Iskre«: »Kao i svaki drugi književni list, treba da stoji na visini današnjeg vremena, da upozna občinstvo sa nekim obćim pitanjima, a da se drži barem u kritici modernih kriterija.«⁵

¹ Mladen Dorkin, Časopis »Iskra« 1884–1887 in od 1891–1894, doktorska disertacija, Zadar 1979. – Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1960, str. 371: Iskra, I. književno-poučni časopis, pokretan u dva navrata u Zadru, prvi put 1884, drugi put 1891. U prvij seriji časopis izlazilo 3 godine, do 1886, u drugoj 4 godine, do 1894. Uredjivao ga je N. Šimić, a suradjivali su u njemu hrvatski pisci iz Primorja (M. Bregović, S. Buzolić, J. Čuka, J. Despot, P. Kasandrić, R. Katalinić-Jeretov, S. S. Kranjčević, V. Medini, V. Nazor, M. Ostojić, M. Pavlinović, M. Sabić, D. Sirovica, N. Šimić). Pored originalnih radova, časopis je objavljivao prijevode, pretežno iz savremene italijanske i francuske književnosti.

² Dorkin, Zadarska revija, 5–6, 1980, str. 369.

³ Dorkin, Zadarska revija, 5–6, str. 371.

⁴ Dorkin, Zadarska revija, 5–6, str. 37.

⁵ Dorkin, Zadarska revija, 5–6, str. 374.

Ta uvod je bil potreben zato, da bi »Iskro« lahko primerjali s takratnimi slovenskimi revijami in si predočili misli pri nas malo znanega Jakša Čedomila – in da bi to dalo temu članku težo tudi tistih nekaj skromnih prispevkov o Slovincih, ki le niso izšli v neki neznani publikaciji. Ta je spremljala vse, kar je ob takratnih komunikacijah zmogla (spomnimo se, da živimo skoraj sto let pozneje) in da je revija »Iskra« kakor kamenčke za mozaik zbirala vse, kar se ji je zdelo vredno. Pa tudi nam ni vseeno, kaj so pisali o siromakovi »beli krizantemi« tam čez polja in goré, o Sloveniji.

V rubriki »Slavjanski svet«⁶, ki je širila novice z vsega slovanskega sveta, je bilo v letniku 1885 v št. 69 objavljeno Mecenasovo⁷ priručno pismo Simonu Gregorčiču ob izdaji njegovih poezij. Urednik tu deli misli iz Strossmayerjevega pisma, ki ga tu v celoti objavljamo:

»Velecenjeni moj prijatelj!

Hvala Vam lepa za krasni dar in za še krasnejše, ako mogoče, pismo, katero ste mi polali. Spoštovani moj brate u Jezusu! Ljubimo narod svoj. Ljubezen do roda svojega je Bog sam usadil v srce človeško, a Jezus posvetil na drevesu križa se svojo krasno zadnjo molitvijo. Ljubimo narod svoj, delajmo zanj, ker je razven ostalega tudi zategadelj naše ljubezni in našega požrtvovanja vreden, ker je od starih do današnjih časov pravi mučenik. Posebno mi Slovenci in Hrvati združimo se v prosvetnih težnjah svojih, ne bi li se s tem ojačili! – Vi moj prijatelj! zares božestvene misli in božestvena čustva v nebeski jezik skladate in narodu svojemu posvečujete. Bog Vas blagoslovi! Jako ljubo mi bo, ako Vas še za življenja svojega oseбно srečam, da Vam ustno izrečem, kako Vas spoštujem in ljubim.

Z bratovsko ljubeznijo.
Srečno novo leto!
Vaš prijatelj Strossmayer.

Djakovo 27. dec. 1884«.

Pa ne samo Strossmayer, tudi drugi Hrvati so bili kar dobro informirani o literarni dejavnosti Slovencev, saj urednik v istem »Slavjanskem svetu« poroča kar o kopici novic iz Slovenije. Piše o »Odboru za Jurčičev spomenik« pod Zarnikovim predsedništvom, prav tako pa, da izdajajo Jurčičeve Zbrane spise. Otroci so pokupili, informira dopisnik, 291 izvodov, kar bo omogočilo izdajanje Jurčičevega Zbranega dela, potekanje tega pa nam je znano.

Še največ prostora sta si zaslužila v tej »Iskri« Ivan Tavčar in njegov »Slovan«. Kronist govori o drugem tečaju tega liberalnega lista, povedati pa ve tudi, da je »Slovan« prinašal poleg tekstov tudi slike. Vendar se mu je tokrat nekaj ponesrečilo: namesto, da bi prinesel »panslavistična« mesta Ljubljano, Prago in Moskvo, so bralci lahko videli namesto Moskve – le Zagreb. Ta številka je izšla že v uredniškem duetu: ob starem doktorju Hribarju je pomladil list mlajši Tavčar in v »Slovana« je prišel tudi mlajši Tavčarjev roman »Janez Solnce«. Omenjena je še Gregorčičeva pesem »Odlikovanje«, iz »Ljubljanskega zvona« pa predvsem dva romana: Deteljev »Veliki grof« in Kersnikov »Agitator«. Zanimivo pa je, da so Hrvatje takoj opazili in omenili tudi Antona Aškerca, takrat še kaplana. Kdo je uredniku vse to (ves »slavjanski svet«) na Slovenskem pomagal zbirati, je težko ugotoviti, a na delu so bile vsekakor moči okrog Strossmayerja, Šimiča in Jakše Čedomila. Članek na koncu pogrěša pri Slovincih to, kar so Hrvatje že imeli: močnejše razvito »Matico Slovensko«.

V »Iskri« 1886 je bila prevedena tudi Gregorčičeva pesem »Siromak«, ki jo je prevedel sodelavec »Iskre« V. Trsatki. Prevod je ob izvorniku takšen:

⁶ Psevdonom N. (verjetno Nikola Šimič, urednik).

⁷ J. J. Strossmayer.

Siromak

Kar Bog mi je življenje dal,
odkar sem se zavedel,
pod svojo streho nisem spal,
pri svojih nisem jedel.

Svatuje dan za dnevom grad,
po njem veselje vriska,
a siromaka mraz in glad
pod milim nebom stiska.

Kedó z menoj spregovori
besedico prijazno?
Kedó, kedó razveseli
srce, veselja prazno?

Po svetu hodim čisto sam
od praga do praga,
nikdó ne vpraša: Kod in kam?
Z nevoljo vsak pomaga!

To pa nadloga vseh nadlog,
to hudo je najhujše,
da, ker sem reven, ker ubog,
me ljudstvo zaničuje.

Kdor kruha vbranega ne jé,
ni skusil sirotinja,
kaj je trpljenje, on ne vé
on ne pozna življna.

Za vse je svet dovolj bogát,
in srečni vsi bi bili,
ko kruh delili bi z bratom brat
s prav srčnimi čutili!

To sta podobi izvirnika in prevoda. Če nekaj Gregorčičevih čistih rim prevajalec ni mogel ujeti, to razumemo. To je zahteva, ki si jo leta in leta postavljajo najvišji pesniški prevajalci. A Gregorčičev duh, plašen duh pesnika, ki ni znal nikoli kakor Stritar, Gregorčičev učitelj, reči: »Slovenec liberalen sem...«, in Aškerc, ki mu je bil Gregorčič predhodnik, z vso moškostjo izreči sodbo gorja, je Gregorčičev duh gledal gorje – bolj pasivno – in že pesem Siromak je lahko dala hrvaškemu bralcu neko podobo takratnega slovenskega vrhunskega lirika, po značaju v usodo vdanega. Strossmayer je Gregorčiča najbolj dojel in razumel. Morda je tudi njega enako tiščal njegov črni plašč.

Več let ni bilo potem v »Iskri« o slovenski književnosti ničesar. Skoraj pet let sta morala čakati slovenska književnost in znanost, da so se ju spet spomnili. To je bilo ob Smrti Frana Miklošiča.⁸ Miklošiča Iskranom ni bilo treba odkrivati. Tako v skopem nekrologu, ki ga je narekoval »Iskri« njen obseg, ni bilo treba natančneje pripovedovati in navajati znamenito pokojnikovo biografijo in bibliografijo. Kratko bi lahko ta članek, ki je bil zadnji o Slovencih po prenehanju izhajanja »Iskre«, zaključili z urednikovo mislijo: »Čeprav je lani (Miklošič – op. L. K.) končal 75 let življenja, vendar se je do zadnjega dne počutil svež in krepak in užival je v vse večjem delu. Ker je preteklo leto končal svoje zadnje veliko delo, »O turških elementih v slovanskih jezikih«, je – da bi se kolikor toliko odpočil, začel raziskovati vsebino epske narodne poezije, lov s sokoli v srednjem veku in o slovanskih predlogih; šele nekaj dni pred smrtjo je bil vesel, ker je ugodne rezultate lahko sporočil svojemu učencu in nasledniku«.

Ta učenec je bil Vatroslav Jagić. In ravno to, da je Miklošič vzgojil za svojega vrednega naslednika Hrvata, mu je urednik štel v veliko zaslugo, kar je bilo tudi zadnje pisanje v »Iskri« o Slovencih.

Siromah

Odkad mi Bog življenje dao,
I ja se opametio,
Pod svojom strehom nisam spào,
Kod svojih nisam jio.

Svatuje dan za dnevom grad,
Stoji veselja vriska;
A siromaha mraz i glad
Pod pustim nebom stiska.

Tko sa mnom da progovori
Besjedicu prijazno?
Tko, tko da čas razveseli
Tužno mi srce prazno?

Po svietu idjem čisto sam,
Od praga pa do praga,
Nitko ne pita: kud l'i kam?
Teško da svak pomaga!

Al to je jad vrhu svih jad'
Hudo je to najhudje,
Što, jer me biju bieda, glad
Ljudstvo me ponizuje.

Tko hljeba prošenog ne jede,
Nevolje kušó nije,
Što znači »trpjet« on ne znade,
Biedu ne razumije ...

Za sve je dosta svijet bogat,
I sréčni svi bi bili,
Kad bi svi kruh kó s bratom brat
U ljubavi dielili!

Lojze Krakar
Filozofska fakulteta v Zadru

⁸ Nikola Šimić je takrat napisal nekrolog velikemu slavistu v »Iskri« I/1891, št. 5, str. 48.

ROD IN DOMAČIJA ANTONA SOVRETA

Naš veliki prevajalec iz antičnih književnosti Anton Sovrè (1885–1963) je bil rojen, kot beremo v njegovem življenjepisu,¹ v  avni peči pri Zidanem mostu.  avna pe  je vasica, ki šteje kak ducat hiš, oddaljena slabe pol ure hoda od železniške proge med Hrastnikom in Zidanim mostom. Vasica leži na nadmorski višini približno 370 m na rodovitni planoti nad savsko debrijo.² Od nekdanjih Sovretovih sorodnikov živi tu edinole  e Antonov bratranec Anton Mihali , upokojen  evljar. Sovretov ded Anton je namreč imel tri otroke: Antona (očeta prevajalca Antona Sovreta), Ano (mater Antona Mihali a³) in Blaža.

Anton Mihali , ki je letos ob prvem maju praznoval svojo osemdesetletnico, je v zanimivih rokopisnih spominih popisal zgodovino  avne peči in njenih domačinov. Njegovi spomini se pravzaprav delijo na dva dela: v prvem delu opisuje vas in vaščane, v drugem delu lastni življenjepis. Prvi del obsega v prepisu 18 tipkanih strani (izvirni rokopis je spisan z lepo kaligrafsko pisavo, ki je danes pri pi o ih  e prava redkost). Z njegovim dovoljenjem naj iz prvega dela njegovih zapiskov, na katere me je opozorila kolegica prof. dr. Erika Mihevc-Gabrovec, objavim nekaj podatkov, ki osvetljujejo Sovretov rod.

Uvodoma pisec ugotavlja, da ima » avna pe  po vsej verjetnosti ime po pečinah, ki so nad vasjo. Prej se je imenovala Savna pe , torej pe ina ob Savi.«⁴ Nato opisuje velik požar, ki je leta 1824 upepelil vso vas do zadnje hiše. Sledi opis sedmih domačij v vasi (Koritnik, Krajšek, Urbanič, Maret-Stergaršek, Kladnik, Jeko , Vidgij); nazadnje in najdlje pa se pomudi ob Sovretovih.

Opis Sovretovih se začenja takole:

»Na stari skrinji sem videl znotraj zapisano na pokrovu Matheus Sorre. Kakor v sanjah se spominjam, da mi je mati pravila, da je bilo prvotno ime Zore, oz. nem sko Sore, iz katerega je potem nastalo Sovre.⁵ Ta Matevž Sorre ali Sovre je bil ded moje matere. Rodil se je, ko se je  e pisalo 1800. Kajti leta 1822 je bil  e rojen sin, to je oče moje matere ...«

Zanimiv je opis nekaterih dogodkov iz življenja Sovretovega očeta Antona:

»Anton je najprej delal na železnici, pozneje je bil obhodnik. Oženil se je bil s sestrično starega Mareta, Ano. Ker pa  e nista imela stanovanja, sta začasno stanovala  e vsak na svojem domu. Lojzka, ki se jima je prva rodila, je pri Maretovih gor rastla. Tone, drugi,⁶ je bil pri starem očetu za rejen ka. Sam mi je pripovedoval, ko je bil  e univerzitetni profesor, da se spominja, kako je bilo, ko je  e za silo racal, pa je pri el k hiši  nidar in da je tudi njemu napravil ra evnate hlače, pa da so bile tako trde, ko je prazne postavil sredi hiše, so kar same stale. Potem je pa stric le dobil prvo  uvajnico blizu Celja. Pa tam niso bili dolgo, ker se je tam rodil samo Korl. Nato pa je dobil  uvajnico na vlakovjavi pod vasjo. Tukaj pa so se rodili  e vsi ostali otroci: Francel, Janez, Ivanka, Bolta in Micika. Zgodilo se je pa, ko je bil na obhodu, se je umaknil nasproti voze emu vlakcu, ni pa opazil vlaka, ki je pripeljal od zadaj, ta ga je udaril v glavo in mu potegnil iz glave vso ko o.  e sreča, da ga je odbilo proč od koles. Globoko nezavestnemu je rade ki zdravnik, kateri se je takoj pripeljal na kraj nesreče, kožo z lasmi vred naravnal nazaj na glavo, obvezal in ga odpremil v Ljubljano. Spremljal ga je Pe nikov Matevž, katerega sem dobro poznal. Ko ga je pripeljal v bolnico, je rekel vratar: Kar v mrtvašnico ga zapelji, saj je tako mrtev. Kaj!? se zavzame Matevž, saj ni res ... V bolnici se je  ele čez en teden zavedel in je počasi okreval. Za službo pa ni bil več. Dobil je invalidsko pokojnino in kupil v Krškem hišo, katera pa je bila potrebna popravila. Moral se je zadolžiti, ko je popravil hišo in študiral otroke. Do akal je visoko starost, menda 82 let.«

Za konec  e podatek, da je Sovretova rojstna hiša pogorela leta 1898, ko je v  avni vasi spet prišlo do velikega požara, ki je uničil več kot polovico hiš z gospodarskimi poslopji vred. »Bivša Sovretova hiša je stala nasproti Vidgijeve, zdaj Medve kove  tale, ob poti v Zadnjo gr o in ni nič več sledu o njej.« S temi besedami se konča ta del Mihali evih zapiskov.

¹ Prim. Slovenski biografski leksikon 3, 414; B. Gerlanc, Bibliografija Antona Sovreta (Ljubljana 1970), 7.

² Prim. Krajevni leksikon Slovenije 3, 114.

³ Mihali ev oče Jurij je bil po rodu Hrvat iz Zagorja, iz vasi Tuhelj pri Klanjcu, kakih 10 km od Kumrovca. Kot potujoči obrtnik-čevljar se je 1. 1899 priženil v  avno pe , kjer je nato hodil delat »v štero«.

⁴ Etimologija je vprašljiva. Prof. Bezljaju se zdi verjetneje, da ime izvira od »  avna pe «, torej od besede »  avje«, od koder izvirajo tudi nekatera druga geografska imena, npr. Ščavnica,   avni vrh.

⁵ Ta razlaga se razlikuje od etimologije, ki jo je pred leti predlagal F. Jakopin: Sovre < Ksaver (Jezik in slovstvo 21, 1975/76, 172–173). Jakopin v omenjenem članku sicer navaja tudi gornjo razlago (Sovre < Sore < Zore), ki pa se mu ne zdi prepričljiva.

⁶ Torej je treba popraviti podatek pri B. Gerlancu, n. d., 7, da je bil Anton Sovrè prvorojenec.

Seveda vsebujejo Mihaličevi spomini še vrsto drugih drobnih podatkov, zanimivih za gospodarsko in siceršnjo zgodovino te slikovite zasavske vasice in za poznavanje načina vaškega življenja v polpreteklih časih, zato bi jih bilo vredno v celoti objaviti.

Kajetan Gantar
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Ocene in poročila

Zlata Pirnat-Cognard:
Pregled mladinskih književnosti
jugoslovanskih narodov (1945–1968)
Ljubljana 1980, 478 str.

Zlata Pirnat-Cognard se je na slovenskem knjižnem trgu pojavila najprej kot mladinska pisateljica, doslej s tremi knjižnimi izdajami: Teta Ljuba (1965), Obisk v Velikem mestu (1968) in Maček Peregrin (1970). Da pa avtorico besedna ustvarjalnost za mladino zanima tudi z vidika literarne vede, dokazuje njeno obsežno delo *Pregled mladinskih književnosti jugoslovanskih narodov (1945–1968)*.

Pojavu, da ustvarjalec, ki piše za mladino, o tej veji književnosti razmišlja tudi na ravni literarne kritike in esejistike oziroma iz literarnoteorične ali literarnozgodovinske optike, temu pojavu lahko na Slovenskem sledimo tja do Levstika in še dlje v preteklost; v zadnjem desetletju pa je ta »hkratni« ustvarjalčev vidik še zlasti pogost, predvsem pa pomembno nespregledljiv s strokovnega vidika. Ugotavljamo namreč lahko, da gre za sluzga za opazen dvig strokovne zavesti in ravni pri obravnavanju mladinske književnosti na Slovenskem v veliki meri prav nekaterim najizrazitejšim sodobnim besednim ustvarjalcem kot so Niko Grafenauer, Jože Snoj, Kajetan Kovič in Dane Zajc. Le-ti so namreč po eni strani s svojo ustvarjalno inovativnostjo odločilno prevetrili slovensko mladinsko književnost, obenem pa s svojimi kritičnimi in esejističnimi razmišljanji ter literarnoteoričnimi razpravami razširili in poglobili strokovne poglede nanjo; s tem pa so prispevali tehtne temelje za poetiko mladinske književnosti, ki se na Slovenskem postopoma šele oblikuje.

Kakšen delež k dosedanji ravni preučevanja pa prispeva obsežno delo Zlate Pirnat-Cognard? Katere probleme, ki so za obravnavanje mladinske književnosti bistvenega pomena, odpira, in kako se jih loteva? Katere vrzeli zapolnjuje na področju preučevanja slovenske mladinske književnosti, na področju torej, ki razkriva, kar

zadeva dosedanje obravnave, izrazito nesistematičnost, se pravi razpon od popolnih »belih lis« preko bio-bibliografskih preddel in orisnih zasnutkov, do temeljitejših parcialnih obravnav, pa tudi posameznih raziskav na znanstveni ravni?

Osnova za *Pregled mladinskih književnosti jugoslovanskih narodov (1945–1968)* je bila doktorska disertacija, ki jo je avtorica zagovarjala na sorbonski univerzi leta 1975.¹ Pred seboj imamo torej delo, ki ima ambicije znanstvene razprave. To dejstvo pa upravičeno vzbuja v bralcu ustrezna strokovna pričakovanja, saj smemo domnevati, da avtorica svojemu delu ni odvzela temeljnih znanstvenih razsežnosti, ko ga je oblikovala za slovensko predstavitev v matični deželi literatur, ki jih obravnava.

Avtorica se je odločila za vrstno-zvrstni vidik pri razporeditvi gradiva, znotraj te razporeditve pa za kronološki princip. Tako je mladinsko leposlovje v Jugoslaviji v letih 1945–1968 najprej razporedila v naslednja poglavja: I. Poezija, II. Pravljica, pripovedka in druga krajša proza, III. Mladinska povest in druga daljša proza.² V okviru vsakega poglavja nato v istem zaporedju obravnava: A-srbska, bosanska (bosansko hercegovaška) in črnogorska besedila, B-hrvatska besedila, C-slovenska besedila, Č-makedonska besedila. Pri tem se avtorica v okviru vsakega poglavja najprej orisno dotakne obdobja pred letom 1945, nato pa se posveti analizi literarnega ustvarjanja v letih 1945–1968. Razpravo zaključujejo vsake ugotovitve, v katerih avtorica povzema izsledke svoje obravnave. Dodana so še naslednja tri poglavja: biobibliografije besednih ustvarjalcev in avtorjev strokovnih del, ki se pojavljajo v razpravi, sledi seznam jugoslovanskega mladinskega leposlovja, ki je izšlo v letih 1945–1968, in je razporejeno po istih poglavjih

¹ »La littérature de jeunesse des pays yougoslaves de 1945 à 1968«.

² Dramatike za mladino razprava ne obravnava in te začetke tudi ne utemeljuje.

kot razprava sama, in slednjič bibliografija uporabljenih strokovnih del o problematiki mladinske književnosti.

Delo že na prvi pogled, že po svoji zajetnosti (478 strani), pomeni nespregledljiv strokovni dogodek na področju pisanja o mladinski književnosti pri nas. Na Slovenskem in tudi v jugoslovanskem prostoru je to delo prvo, ki si prizadeva zajeti v sistematično obravnavo tako široko časovno obdobje v tako razsežnih geografskih koordinatah. Osrednji razpravi dodana poglavja z bibliografskimi podatki in s seznamami literarnih del ter strokovne literature, nudijo uporabniku veliko število na enem mestu zbranih informacij. Obenem pa delo Zlate Pirnat-Cognard kot razprava na disertacijski ravni po svoji zasnovi in izvedbi poraja vprašanja in razkriva problematiko, ki se zdi temeljnega pomena za znanstveno preučevanje mladinske književnosti.

Na tem mestu bi se dotaknili predvsem temeljnega problema, ki ga odpira branje *Pregleda mladinskih književnosti jugoslovanskih narodov*. Gre za literarnoteoretični pogled na pojem in pojav »mladinska književnost«, za vprašanje torej, ki je izhodiščnega pomena za vsakršno znanstveno preučevanje te posebne veje književnosti.

Kolikšno težo daje temu problemu Zlata Pirnat-Cognard, kaže dejstvo, da razčiščevanju tega vprašanja posveti samo tri strani svoje obsežne knjige, in še te tri strani vpne kar v uvodne besede, kar pomeni, da razčiščevanju tega vprašanja ne prisoja središčnega pomena v okviru problematike, ki se je loteva. Na treh straneh teoretičnega razmišljanja se avtorica omeji zgolj na povzemanje mnenj drugih; tako navaja »definiciji« mladinske književnosti dveh uglednih francoskih strokovnjakov (R. Dubois, M. Soriano) ter povzema nekatera znana tavrstna literarnoteoretična razmišljanja iz slovenskega in jugoslovanskega strokovnega prostora. To je vse. Niti zaslutiti ne moremo avtoričinega prizadevanja po lastnem dialogu z mnenji navajanih avtorjev, ki bi bil podprt morda tudi s poznavanjem drugih znanih sodobnih teoretičnih raziskav pojava in pojma »mladinska književnost« iz širšega evropskega prostora (npr. Kunze, Doderer, Klingberg itd.); ali z drugimi besedami: v tej skrajno skopi teoretični plati razprave ni zaslutiti avtoričine lastne ideologije ali vsaj prizadevanja po razčiščevanju lastnih teoretičnih stališč in izhodišč; od razprave na disertacijski ravni pa bi smeli pričakovati vsaj izostren lastni odnos do ravni, ki jo je dosegla tovrstna slovenska in jugoslovanska sodobna strokovna misel, če že ne predpostavljamo tudi samostojnega prispevka k dosedanjim poskusom teoretične opredelitve

tega področja književnosti pri nas. Ohlapnost v teoretičnem pristopu k izhodiščnemu problemu: opredelitvi pojma »mladinska književnost«, ima za logično posledico ohlapnost, nedorečenost in zato tudi nedoslednost v uporabi teoretičnih oznak skozi vso razpravo.

Avtorica ne čuti potrebe, da bi skušala natančneje opredeliti oznake za žanre in literarne oblike, ki jih uporablja pri razporeditvi gradiva. Ta njen postopek pa povzroča nerazvidnost in zmedo, saj teoretično že opredeljene pojme uporablja po svoje, po drugi strani pa uvaja tudi takó posplošene kategorije, da bi vsaka od njih nujno zahtevala izčrpnjšo teoretično utemeljitev (npr. oznaki »druga krajša proza«, »druga daljša proza«). Kot tipičen primer ohlapnosti v literarnoteoretičnem pogledu si oglejmo samó del II. poglavja z naslovom *Pravljica, pripovedka in druga krajša proza*.

Avtorica si ne prizadeva, da bi strokovne termine, ki jih uvaja v naslovu poglavja, torej izraze »pravljica«, »pripovedka«, »druga krajša proza«, teoretično natančneje opredelila in s tem utemeljila tudi svojo razporeditev literarnih del v vsako izmed teh kategorij. Zato se zgodi, da se npr. v podpoglavju *Slovenska pripovedka pred letom 1945* tako rekoč v istem košu znajdejo naslednji avtorji in dela: Cankar s svojimi mladinskimi spisi, Fran Milčinski s Pravljicami, pa tudi z Butalci in celó s Ptički brez gnezda ter France Bevk z vsem svojim predvojnim mladinskim opusom od pastirskih povesti do Tatiča in tudi obsežnejših pripovedi kot so Lukec in njegove škorec, Lukec išče očeta, Črni bratje, Tonček itd.

Pred seboj imamo žanrsko, oblikovno, kompozicijsko, slogovno in tudi po obsegu tako zelo raznovrstna in raznorodna dela, da nam je pri priči jasno, da avtorica z izrazom »pripovedka«, s katerim poimenuje vso navedeno pisano paleto besedil, ne misli na čisto določen literarni pojav, ki ga zaradi čisto določenih značilnosti literarna teorija opredeljuje kot »pripovedko«, če bi avtorica precizno doumela in tudi precizno uporabljala termin »pripovedka«; bi morala – če vzamemo za primer samo Bevka – vso njegovo realistično prozo uvrstiti v naslednje podpoglavje, ki mu je dala naslov *Slovenska mladinska povest in druga daljša proza*. Literarnoteoretični termin »pripovedka« se v razpravi pojavlja in ponavlja torej v samosvojih in subjektivnih vsebinskih razsežnostih, ki jih avtorica nikjer posebej ne opredeli; očitno pa je, da ta izraz pojmuje in uporablja v nezavezujočem pomenu »pripoved na sploh«, se pravi kot tisto najširšo oznako, pod katero se res dá uvrstiti vsakršno »krajše« prozno besedilo, pa naj je pisano v realističnem ali v

pravilčno fantastičnem slogu. Da je temu tako, da avtorica misli na teoretično povsem nezavezujočo oznako »pripoved« ali kaj podobnega, ki uporablja termin »pripovedka«, potrjuje tudi podpoglavje *Slovenska pripovedka v obdobju 1945–1968*: tudi v tem delu razprave je pod skupno oznako »pripovedka« avtorica združila obravnavo najrazličnejših in sicer sodobne realistične pripovedi in tudi vseh oblik povojne pravilčno fantastične proze.

Naše obravnavanje *Pregleda jugoslovanskih mladinskih književnosti* se je omejilo samo na vprašanje literarnoteoretičnih izhodišč pri obravnavanju mladinske književnosti na znanstveni ravni ter na vprašanje razčiščenja in dosledne rabe strokovne terminologije pri tem delu; zato puščamo ob strani vrsto problemov, ki jih branje te knjige vsekakor še odpira, med njimi pa je vendarle potrebno vsaj opozoriti na mnoge faktografske spodrsiljave v njej.

Za zaključek pa ne kaže spregledati še naslednjega problema: Avtorica pravi v uvodni besedi, da je »... razprava v svojem izvirknu namenjena francoskemu bralcu, ki ima le malo možnosti, da se seznanj z razvojem otroške in mladinske književnosti v Jugoslaviji v dostopnih jezikih«; nadalje pojasnjuje, da je tudi pri razdelitvi snovi mislila na to, da ne bi »prevelika razdrobljenost obdelanega predmeta mogla povzročati francoskemu bralcu težave«. Tu pa se razkrije ambivalenca in strokovni ambiciji razprave same, in zraven še vprašanje, kako naj se do knjige vedemo slovenski (jugoslovanski) bralci: ali naj jo beremo kot informativni priročnik ali s kritičnimi merili za znanstveno razpravo.

Po enem polu svojega namena, ki je »informirati tujino«, je delo Zlate Pirnat-Cognard sicer hvalevreden in tudi zelo ambiciozno zasnovan strokovni projekt. Toda s tem ko razprava podlega vidiku informacije »za tujca«, ostaja v očeh »domačega« bralca marsikdaj hudo ohlapna in poplošujoča v svojih izvajanjih. Hkrati pa se delo – kot razprava na disertacijski ravni – ne more izogniti tudi ustreznemu strokovno kritičnemu branju v kontekstu ravnj, ki jo je že dosegla tovrstna slovenska in jugoslovanska strokovna in znanstvena misel. Iz te optike je razumeti tudi pričujoče razmišljanje; sklenemo pa ga lahko z ugotovitvijo, da bo *Pregled jugoslovanskih mladinskih književnosti* – predvsem zaradi obsežnosti zbranega gradiva – v rabi kot informativni priročnik, da pa je hkrati strokovna raven, na kateri je to gradivo obravnavano, celó v našem publicističnem tisku že presežena.

Marjana Kobe
Pedagoška akademija v Ljubljani

Pogačnikova študija kot izziv

J. Pogačnik *Na križišču zgodovine*
Izd. Cankarjeva založba, Ljubljana 1981, 461 str.

V okviru dosedanega literarnozgodovinskega proučevanja slovenistike predstavlja noviteta dr. Jožeta Pogačnika osvežujoč dosežek, na katerega je vredno opozoriti. Gre namreč za premik iz dosedanje prakse, ne le pri avtorju, pač pa tudi v okviru slovenistične prakse. V uvodu je namreč avtor postavil temeljna stališča za vedo, le-ta se razlikujejo od poprejšnjih in bi jih kratko označili kot zavestno navezovanje na konstantško šolo z Jaussovo recepcijsko teorijo. Mnogo pred H. R. Jaussum je na problem umetnine v času in vsakokratnem časovnem odmevu opozoril T. S. Eliot, govoreč o času, ki ni zgolj sedanjost, ampak je hkrati sedanjik trenutek preteklosti, pa zatem o učinku umetniškega dela. Odtod do H. J. Jaussovih navajanj, da lahko umetniško delo določimo le z njegovim delovanjem, da je zgodovina njegovega obstoja zgolj zgodovina odzivnosti med bralci, da je potrebno pojmovati književnost z gledišča sedanjega trenutka, dotod ni prepadnih razlik, po vsej verjetnosti pa je srž pojmovanj dokaj sorodna. Za J. Pogačnika je posebno izstopajoče zanimivo vprašanje, če reprodukcija minulega zdrži preverjanje v novem izkušenskem krogu. V ospredju so potemtakem nekatera vprašanja recepcijske teorije ob avtorjevem navezovanju na tiste ključne položaje v slovenskem literarnem gradivu, ki skušajo omogočiti drugačno branje in sevajo tudi drugačno vizijo, kot smo je sicer vajeni. Recepcijska teorija ni neznanka v slovenskem prostoru, toda kolikor se je pojavila, je bilo to doslej v manjši meri, včasih zastrto ali ne razvito, pri J. Pogačniku pa gre za eksplicitno opredelitev, ki naj v pričujočem gradivu z dvanajstimi poglavji dobi praktično veljavo in zaokroženo podobo. Ne da bi bil namen širše opredeliti teoretična načela o recepciji, pa zagotovo to ni edino izhodišče Pogačnikove metodologije in literarnokritične vizije.

Sklicujoč se na strukturalno jezikoslovje in Lévi-Straussa, bi se dalo reči, da je tako stališče o eksaktnosti in objektivnosti strukturalistične lingvistike vendarle preseženo in kaže upoštevati vsaj dosežke generativne gramatike Chomskega in poglede Lefevra na strukturalizem. Pri J. Pogačniku je treba pojmovati dobronamerno in odprto vprašanje o vedi kot zgodovinski eksaktnosti, medtem ko pri strukturalistih od Lévi-Straussa do R. Barthesa in drugih naletimo na stanje, nikakor ne na dialektiko, ki pa jo J. Pogačnik nujno vključuje. Četudi mimogrede spre-

govori o strukturalistični lingvistiki, pa je strukturalizem v sedanji doseženosti lahko najmanj problem polemične narave, če že ne zapisan preteklosti. Poleg navedenega pa bi se dalo pri J. Pogačniku razbrati še drugačne metodološke prijeme, tako da celotna študija ne odraža samo in zgolj Jaussovih pogledov na vlogo in pomen recepcije.

J. Pogačnik pričena s Problemom vraščanja v čas in prostor tam, kjer razpozna temeljno cezuro v srednjem veku za Južne Slované, oziroma seže v eksistencialne razsežnosti in posebnosti te dobe, hkrati z diferenciacijo, ki je nastala v okviru srednjeveškega sistema kot takega ter kot različica v kulturnem življenju Južnih Slovanov, oziroma narodov, predvsem jugoslovanskega področja. Avtor se omeji na bistvena vprašanja in jih v sintezi zaokroženosti opredeli. Izhaja iz nasledka vzhodnorimskega cesarstva, navajajoč temeljne skupne in različne kulturuloške elemente srednjega veka. V središču pomenskega dogajanja je dvoje slovanskih žarišč, eno navezano na Bizanc, z današnjim bolgarskim in makedonskim območjem, drugo pa ima oporišče v velikomoravskem in panonskem področju, kar spada v današnji nasledek Čehov, Slovkov, Slovencev in k delu Hrvaške. Pismenstvu, ki je nastalo v zvezi z obema kulturnima središčema sledi avtor v spopadu dveh kulturnih šol, dveh grafij in postavlja bizantinsko državo kot cirilsko področje, velikomoravsko kot glagolsko. Posebno zanimivo je še vedno odprto vprašanje o poreklu glagolice – ob štiridesetih hipotezah je klasična opredelitev na grške minuskule le predpostavka z enakimi možnostmi, kot govorijo po teži dognanji druge hipoteze; vendar se J. Pogačnik nagiba k misli o zahodnem poreklu glagolice. Kot tu ne izvaja podrobnosti, tudi glede hipoteze, da so se vsi slovanski jeziki razvili iz jezikovne mešanice praslovanskih narečij (F. Bezljaj), ni povzel več kot trditev. Prevzemajoča vloga latinice na Zahodu se pričena pri Slovcenih z Brižinskimi spomeniki, pri Hrvatih z Radovanovo biblijo. V celoti pa se da razumeti južnoslovanski srednji vek kot v jedru enotno evropsko literaturo z zapletenim sistemom simbolov in konvencij, le da gre za gradualne razločke. Pri simboliki števil bi se dalo priklicati v spomin tudi grško antiko in Pitagorejsko šolo. Vprašanje stila nikakor ni le filološke narave, ampak se izkaže zlasti kot zahteva po visokem slogu v literarni praksi. Stadijalni razvoj cerkvene literature je na zahodu glede na jezikovno rabo drugačen kot na vzhodu, E. Hercigonja prvega označuje s horizontalno – glede na jezik ljudstva – drugega z vertikalno. Nehote lahko pride do nepotrebne nepreciznosti, če arhetipski model ali matrico (N. Freye) vežemo na pojem strukturalizma. J. Pogačnik je s pridom

vključil arhetipski fenomen in načelo o zaprtem tekstualnem korpusu, ki izhaja iz matičnih variacij, kot je to izrazil Northrop Freye. Če je bilo srednjeveški kulturni podobi posvečeno več prostora, izvira ta potreba iz mnogih novih hipotez, ki postavljajo celotno poglavje v bistveno inovativno luč v mnogih aspektih.

Avtor uvodoma ogradi poglavje o Problemu boja za svobodo misli s pričetki za časa reformacije in v razviti obliki v dobi razsvetljenstva, ko dobi ideja o človeku, ki da je nosilec sveta in njegovo središče, polno veljavo. Najlaže se da označiti ta doba s Haquetovimi besedami, ko pravi, da se zaveda zmojljivosti, a vztraja pri lastni presoji, preizkušnji in se ne da sproti voditi ter vnaša kategorijo dvoma kot tvorni element v spoznavanju. Avtor je pri protestantizmu odmeril vidno mesto socinianizmu, kjer je osrednja preokupacija razmerja med vero in razumom. S takimi poudarki je J. Pogačnik odprl nove možnosti za preučitev Trubarjevega delovanja, morda je premalo upošteval Trubarjevo Cerkevno urednino. Pri razsvetlenski miselnosti na Slovenskem niso izrabljene vse premise, ki so tvorile splet heterogenih razsvetlenskih idej in prizadevanj, povsem logično je, da je največ pozornosti posvetil A. T. Linhartu, močan poudarek pa je dobil M. Kuralt.

Ko razpravlja o Problemu naroda in države, ima avtor v ospredju Kopitarjevo zapleteno osebnost in delo, še do danes ne razvozlan in afirmirano v celoti in v razvidno dokazljivi luči. Ta problemski splet je obravnaval tudi v poglavju o pravici do drugačnosti. Pri vprašanju o naravi Kopitarjevega avstroslavizma je vendarle treba upoštevati primat pri predhodnem A. T. Linhartu in potegniti morebitno razločnico med obema pojmovanema, s tem spremeniti zaporedje obeh osebnosti. Ne da se otresti pomisli, da Kopitarjevi nazori o svobodi niso povezani z dejanskimi družbenimi potrebami in zato ideja o narodnih pravicah v okviru avstroslavizma obvisijo idealistično v zraku. J. Pogačnik, ki mu gre zasluga, da je globlje kot kdo med domačimi sodobniki inovativno posegel v delo(vanje) Jerneja Kopitarja, izhaja iz misli, »da je avstroslavistični koncept v prvi polovici 19. stoletja sploh edina domača slovanska politika.« Kopitarjeve ideje, in te je izostreno preučil, so eksplcitne v posameznih in implicitno prisotne v Kopitarjevi praksi. Smatra, da so Kopitarjeva prizadevanja in zamisli vredne drugačnega predznaka, kot smo to vajeni v šolski, pa literarnozgodovinski praksi. Kopitarjeve misli in zamisli, ki so v njegovem delu razdrobljeno izražene, je J. Pogačnik strnil in jim dal drugačno težišče in vejavo, kot smo vajeni. Dejstvo ostaja, namreč da Kopitarjeve ideje,

znanstveno delo, predlogi niso ostali sami zase, marveč so v pozitivnem in negativnem prej ali poslej doživljale preizkušnje, soočanje z drugačnimi nazori, ne nazadnje drugačno življenjsko prakso. Kopitarjevi nastopi so bili posebno za slovenski kulturni prostor vir spopadov z drugačno nazorsko in estetsko opredelitvijo in so v obojem morali doživeti poraz, kot to potrjuje zgodovinski proces. Gotovo pa ne moremo o Kopitarju presojati črnobelo in zgolj v okvirih slovenistike, kar pomeni, da mu gre priznanje tam, kjer so vzpodbude, zamisli in strokovno delo doživele potrditev, še posebno izven slovenskega območja.

V poglavju o Problemu pravih in nepravih vrednot postavlja J. Pogačnik v fokus opazovanja Prešernovo Gloslo in meni, da so se zadnji trije prešernoslovci (J. Kos, J. Martinović, B. Paternu), ki so se podrobno ukvarjali s poezijo Prešerna, preveč zadrževali na zunanjih vsebinskih razsežnostih, premalo pa da so povezovali notranje sestavine. Na prvi ravni pri razčlenitvi Glose – »Slep je, kdor se s petjem ukvarja; pevcu vedno sreča laže« – J. Pogačnik vidi poetično spoznanje implicitno, »ki ga je natanko deset let kasneje v jeziku teorije eksplicitno domislil K. Marx.« V Glosi je denar vez, s katero posameznik stopa v stik z življenjem; odtujitev je na dlani. Zaradi prevračajoče moči denarja uničujejo denarne relacije tisto, »kar v človeku velja za notranje in bistveno.« Glosa se torej postavlja zoper obstoječe razmere, zoper egoistično računarstvo skozi denarne in trgovske leče, ki onemogočajo pristna človeška razmerja, zato je nesreča v širokem diapazonu središčni pojem. Pogačnik ugotavlja, da je temeljno vprašanje: ali se človek vključi v svet relativnih pojavov ali pa pristane na univerzalni svet vrednot, kjer ostane možnost daljne uresničitve. Umetnost je področje boja za celotnost, v tem vidi Prešeren umetnikovo poslanstvo. Namen umetnosti ni, da posnema, sicer bi umetnost pristala na obstoječem in odtujenem, tako pa tvori nasprotni pol. Jože Pogačnik opozarja na Kanta in avtonomijo estetskega pojmovanja, bolj neposredno so lahko navzoče estetske ideje Schillerja, kar zasledimo pri J. Kosu.

Problem zaprtega in odprtega kulturnega modela spada med temeljna vprašanja, ki po svoji naravi presegajo zgolj literarno območje, najsi je to sedaj prvenstveno v mislih. Pri tem je J. Pogačnik opredelil v duhu recepcije književnega dela najprej premiso Prešernove dobe, hkrati pa sledil kasnejšemu trenutku do 1866, ko Prešernove pesmi z novo svežino estetsko delujejo; gre torej za diskontinuirano kronologijo. Pogačnik je opravil širok ekskurz, ko je hotel utrditi praktično in v kmečki sredini usmerjeno literaturo s po-

gledi od Kopitarja do Bleiweisa in Levstika, s čimer je dosegel kontrast do Prešernovega dela in usmerjenosti. V tem pogledu do ljudskega in za ljudsko književnost je J. Pogačnik naglasil, da bistvenih razlik med Bleiweisom in Levstikom kot da ni. Toda na drugi strani se pojavi od 1830. dalje (KČ) zahteva po odprtem kulturnem modelu, seveda tudi pri zaprtem modelu odigrajo bistveno vlogo socialno-družbene komponente, ne nazadnje narodne, ki so v pretežni meri navezane na kmečki sloj. Do načelnega preloma je moralo priti zaradi idejnih in estetskih razhodišč; v daljnem merilu bi lahko pritrdili, da se soočata platonski in aristotelovski princip. S Prešernove dobe in njegove (romantične) vizije o vlogi umetnosti avtor preskoči do D. Pirjevca in njegove trditve, da umetnost ne more imeti nobenega vpliva na realno življenje in družbo. Pri tem pa bralec pogreša konsekvenco razbistritev prav v luči recepcijske doslednosti in konkretnosti. J. Pogačnik je izpostavil konfliktno situacijo pri Prešernu, ko gre za zavest razpadanja ob krčeviti želji po harmoniji, po absolutnem, po ponovno vzpostavljeni celoti – kot pravi J. Martinović. Prešernova usmeritev pa v bistvu terja odklon od takega sveta in družbe, kakršna je, ter zadobi tvorno komponento, z vizijo nove družbe, najsi futurološko. Iz navajanj in primerjav J. Pogačnika sledi, da je Prešernov in Čopov model estetskega pojmovanja in usmeritve ujet na Bleiweisovo sočasno programirano zožitev, po drugi strani pa Levstikovo pojmovanje recepcijsko ni dosti različno, razlike da so gradualne narave. Šele Stritar je 1866. z uvodom k Prešernovim Poezijam tvorno izrazil bit njegove pesniške narave in odprl drugačne recepcijske osnove.

Recepcijski pristop je J. Pogačnik slikovito ponazoril s Stritarjem, ko ugotavlja, da so ga njegovi sodobniki doživljali fascinantno, medtem ko je v današnjih povprečnih očeh zdrknil malone do ničelne stopnje. Ob že prečiščenem dognanju o Stritarjevem svetobolju se ponuja vprašanje o možnih premisah predkantovske estetike pred 1876. Pri doslej poudarjenem schopenhauerjanstvu Stritarja pa J. Pogačnik vidi miselne premise drugod. Pri Stritarjevi mladinski književnosti pa bi avtor bolje storil, ko bi jo izpustil, ker jo ni obravnavalno vključil; v primeru vključitve Stritarjevega mladinskega pesništva pa bi bilo umestno vzporejati z Levstikovim mladinskim pesništvom. V Stritarjevi prozi so takorekoč nenehno citirani Rousseau, Goethe in Goldsmith in poudarjen močan vpliv na Stritarjevo pripovedništvo s konkretnimi vzporednicami. J. Pogačnik pa meni, »da gre za nekako prevaro, ki sugerira bralcu nastanek dela po vzoru prednikov, čeprav je hkrati jasno, da gre za lepšo humanizaci-

jo takratnih običajev«, torej v funkciji nekakšne mitologizacije.

Problem spodbudnega besednoumetnostnega oblikovanja pojmuje J. Pogačnik v receptivni razsežnosti le drugače, kot bi pokazala gola komparacija in razpotegne odmevni krog Goldsmitha – pričakovali bi enak postopek tudi za Rousseauja in Goetheja – v širši, sicer včasih nakazani krog evropske literature, pri nas pa upošteva jugoslovanski prostor; ravna se tako, da izpostavi tisti del literarnega in tista območja literatur, kjer se razodeva srž receptivne odmevnosti. Izgleda, da je Goldsmith v tem ali onem odmeval celo do Tavčarja. Bralac pa bo pogrešal receptivni odmev – ob primerjalnem soočanju – še pri Goetheju, J. J. Rousseauju, oboje verjetno vplivno sega še preko Stritarjevega leposlovja.

Pri Murnu obravnava Problem mejnih vprašanj človeškega bivanja kot problem smrti in ničesa heideggerjanskega vidika in se s tem docela opira na Pirjevčeva izvajanja, mimo dejsta, da ni Pirjevčev zastopal recepcijsko teorijo. Ne glede na politične reflekse, ki pa niso od danes, namreč, da Heidegger nima nič skupnega z Murnom in tudi obratno ne, pa se samodejno poraja vprašanje, zakaj je J. Pogačnik izbral le Murna pri osredotočenem vprašanju smrti kot koncu življenjskega procesa, ko je Kette ob slutnjah zgodnje smrti pravtako resno vključil ta motiv v svojo poezijo, resda z drugačno čutenjsko, zlasti pa miselno podlago. Tako pri J. Pogačniku kot poprej pri D. Pirjevcu ostaja vprašljivo vnašanje misli iz Heideggerja, kar je v opreki z receptivno izkušnjo.

Problem novoveškega subjektivizma prične opazovati pri O. Župančiču. Kako uvodoma J. Pogačnik govori o pesniku, nasploh o duševni zgradbi umetnika, o gibalni liniji s psihološkega gledišča, priča o sestavinah, ki ga zanimajo v zvezi z ustvarjalno osebo, ne le z delom, to pa pomeni upoštevanje tudi nereceptivnih metod. V prvi fazi Župančičevega pesništva je prišlo do preloma, človekovo generično in socialno razsežnost je razdelil na dva pola. Erotika pa pomeni Župančiču ekstatična občutja, misli in tudi poizkus transcendentiranega človeka. Tega avtor ne razloži podrobneje, zato ostane to in ono odprto v bralčevi presoji ob soočenju z Župančičevo lju-bezensko liriko.

V miselnem razponu med duhovnim in materialnim navaja J. Pogačnik, da obstaja dialektični stik in da je O. Župančič razprl moderen relativizem. Odlomek iz pesmi Sebi z motivom drevesa v viharju pa je najprej odrazil poziv k življenjski preizkušnji, četudi za ceno tveganja, nato šele sledi možnost spoznavnega preseganja. Iz razkola »se je razvila tudi posebna vrednostna

skala, ki je jasno razločevala med dobrim in zlim«. Na duhovni profil se veže tudi srce, ki je hkrati podoba intuicije. Zatem v drugi fazi Župančič jasno da vedeti, da odpoved ni rešitev, marveč delovanje, ki pomaga ljudem do višjega intelektualnega in materialnega stališča in pesnik se čuti povezanega z ljudstvom. Zavestno je potrdil zvestobo narodnemu bistvu, kulturnemu izročilu in značajski pokončnosti, kar naj pozitivno oblikuje družbeno stvarnost. V tretji fazi pa se Župančič poistoveti z interesi skupnosti. Pri tem je narodni motiv sila podrejeno obravnavan.

V celotnem razvojnem loku Župančičeve lirike J. Pogačnik ni mogel razrešiti kaleidoskopa pesniških in eksistencialnih vprašanj in da to občutiti, hkrati pa velja povedati, da tega ni imel namena storiti; avtor je hotel izpostaviti le nekatere značilne pesnikove tipološke značilnosti in spoznanja. Pri tem odkriva meje in možnosti Župančičevega subjektivizma, hkrati pa najde razpoke v njegovi transcendenci.

Problem bivanjske določenosti človeka ni nikjer tako jasno začrtana kot pri Ivanu Cankarju. J. Pogačnik je ta in druga sredotežna vprašanja navezal izključno na Hlapca Jerneja in njegovo pravico. Tu je avtor kot os celotne problematike, izražene simbolno, postavil delo kot življenjsko važno in »vprašanje odtujenega dela in vprašanje pravic, ki izvirajo iz takoimenovanega dela«. Pri tem ne gre le za odtujitev, za gospodarske in socialne kategorije, ampak za razredno vprašanje novega videnja, kot ga doslej nismo vajeni v naši književnosti. Ko avtor navaja, da se je v Jerneju zahteva po pravici opredmetila in postala fiksna ideja, je taka postavitev lahko bližje psihološki razlagi in s tem realizmu, kot pa dosledni simboliki. Slednje bi prej govorilo o Jernejevem spoznanju, ki zahteva utelešenje pravice, ideje. Iz razlage ni dovolj razvidno, da Jernej dejansko doživlja razvoj. Ob celotnem problemskem vzlišču Jernejevega dela in biti z revolucionarno vsebino pa J. Pogačnik prav ob koncu te umetnine vidi mnoge razloge za različne interpretacije, sam pa jih razume na splošni etični ravni z univerzalnim pomenom in v kontroverznosti najde vzporednico celo z luditi. Kakor da se je avtorju izmahnila vseskozi prisotna simbolika, ki jo sicer poudarja. Ko J. Pogačnik izvaja paralelizme, toliko značilne za to Cankarjevo umetnino, vidi v Jernejevi poti s 14 kompozicijskimi celotami vzporednico s postajami križevega pota; pri tem gre prav tako za simbolične paralelizme med človekom in naravo, a v ospredju vidi avtor divinizacijo Delavca. Jernejev humanizem temelji na realnem humanizmu, sledi viziji brezrazredne družbe in enakosti, kar temelji na etosu

in človekovi vesti, zvestobi človekovemu bistvu in delu kot vrednosti in pravici. Bralec je pri teh izvajanjih gotovo bolj aktiven, kritično soočujoč do tako zastavljenih problemov.

J. Pogačnik je Problem zavesti o razredni pogojenosti zgodovine bolj kot druge izpričal v Jamnici Prežihovega Voranca. Zaradi tega je ta roman avtorju postal os pri problematiziranju predvojnega stanja pri nas. Najsi gre v pretežni meri za kmečko okolje in manj delavsko, pa je Voranc spoznal, da so zgodovinski interesi delavca in kmeta enako pod pritiskom vladajoče meščanske plasti. S tem pa je pisatelj še bolj priostril razmerje med delavsko-kmečko plastjo in vladajočim meščanskim razredom. Prežihov Neznani Nekdo je prikrita podoba kapitala, ki vsemogočno ovladuje vse plasti Jamnice, kot ugotavlja J. Pogačnik. Prežihu gre za funkcijo kapitala in s tem v zvezi ga zanimajo človeške usode, zanj je primarnega pomena »prvinski in nepotvorjen etos«, ki »naj bi bil socialno dimenzioniran«. Tezo spoznanja se da strniti v tri bistvene postavke: življenje naj bo dostojno človeka; življenje je posebna modrost; pa imanentna težnja za preseganje dosežene stopnje. V Jamnici pa se razodeva zgodovinski »čas, iz katerega sta izginila človeška zavest in razsodnost«. Tipično za Voranca je tudi povezanost z naravo pri ljudeh v več plasteh. Težko pa je pritrčiti J. Pogačniku, ko govori o simboliki in najde slovenski analogon s kratko zgodbo E. Hemingwaya Starec in morje; realizem Voranca je tako odprte narave, da kar ne dopušča simbolov, vsaj trajnih, izrazitih in dominantnih ne. Zato je v recepcijskih perspektivi Jamnica predvsem realistična romaneskna podoba ljudi in usod, opazovana skozi zavest razredne pogojenosti zgodovinskega trenutka.

Če je uvodoma veljal poudarek recepcijskemu pristopu kot novodobni možnosti obravnavanja literature, je neglede na še drugačne literarno-kritične in zgodovinske sestavine J. Pogačnika treba izpostaviti vsaj bistvena zapažanja o tem, kaj prinaša v svojih razglabljanjih, pogledih, spoznanjih. Metoda sama po sebi je namreč postopek, ki avtorju omogoča razbirati pojave in vprašanja na ta način, kot jih je v večvalentni aparaturi strokovnega znanja razgrnil pred nas. Neutajljiva je avtorjeva raziskovalna akribija, široko znanje, težnja, da s sodobno nezaupljivostjo preuči, kar je že proučeno, želeč odkrivati drugačno valenco, kot smo je vajeni. J. Pogačnik je podal marsikaj novega, izvirnega, ali pa je upošteval novitete od drugod in jih s pridom vključil v svoja raziskovanja. Na križišču zgodovine avtor postavlja tiste literarnozgodovinske pojave, ki so po svoji naravnosti in vsebini ključnega

pomena in omogočajo razberljive premike; dognanja v vsebinskem, idejnem, pomenskem in ne nazadnje v estetskem razponu. Ne gre mu torej za literarnozgodovinsko kontinuiteto v vseh razsežnostih imen in del, marveč za posamezna dela in imena, kjer pa vseeno upošteva kronologijo zaporednosti. Pri vseh imenih in odbranih delih pa želi v izpostavljeni vsebini razviti dominantna problemska vozlišča. Celotna vsebina J. Pogačnikovega razpravljanja pa je take narave, da terja razmišljujočega sodelovanja in ne pasivnega in podrejenega sledenja, ne glede na to, ali se ob noviteti in dokazovanjih skladamo s avtorjevimi tezami ali pa ohranimo kritično distanco ali celo polemično odprt, dobronameren ugovor. Prav gotovo je Na križišču zgodovine osvežujoča novost, ki terja trezno in preučujoče branje in ne pusti bralca pasivnega ob obilju ponujenega. Za knjižno opremo pa je poskrbela Nadja Furlan.

Igor Gedrih
Vzgojiteljska šola v Ljubljani

Dušan Pirjevec, Strukturalna poetika. Kibernetika, komunikacija, informacija.

Literarni leksikon. Študije, dvanaesti zvezek. Izd. SAZU, Ljubljana 1981, 93 str.

Za posplošeni prikaz Pirjevčevega gesla v Literarnem leksikonu ni potrebno iskati besed. Povzamemo jih lahko kar iz Redakcijskega pojasnila na koncu knjige izpod peresa Darka Dolinarja, ki je Pirjevčevo besedilo pripravil za tisk. Vrsto pomislekov našteje redaktor v svoji spremni besedi, kakor v strahu, da ga ne bi prehitel kritični opazovalec: da kaže Pirjevčeva razprava »sledove prvega spopada s snovjo«, »precej citiranja in povzemanja obravnavanih znanstvenih del«, »nekaj ohlapnih formulacij«, »rahlo nesorazmerje med ambicioznim začetkom« in »ne povsem dodelan/im/ kon/cem/, med obširnim prikazom obče komunikacijske in informacijske teorije ter krajšo predstavitevjo njune aplikacije na literaturo«, da manjka podatkov in imen vrste literarnih strukturalistov, da je opazna nepreglednost glavnih problemskih področij, raziskovalnih metod in interpretacijskih postopkov. Skratka, gre za pomisleke, ki so jim botrovala stroga redaktorjeva merila.

Za predlogo sta bila na razpolago dva rokopisa predavanj iz let 1974 in 1975. Redakcija si je izbrala prvega, ki je bolj ustrezal propozicijam Literarnega leksikona. Drugi, za geslo neizrabljeni Pirjevčev rokopis sooča strukturalno poetiko s t. i. imitacijsko-gnoseološko estetiko, naččenja

splošnejše in načelnejše vprašanje o vlogi in mestu strukturalne poetike v našem svetu in o njenem pomenu za umetnost. Predavateljve izjave o strukturalni poetiki tu so delen odgovor na vprašanje po vzroku nekam nedodelane, na hitro in nezadovoljno zaključene predstavitev strukturalne poetike v predhodnem rokopisu. Ne gre več za komentirano predstavitev strukturalne poetike, kakršna ustreza konceptu Leksikona, ampak za poglobljeno refleksijo o njej. Ni tako obsežna, da je ne bi mogli na tem mestu v glavnih obrisih obnoviti. To se mi zdi upravičeno, ker geslo ni bilo natisnjeno zgolj kot eno izmed mnogih drugih v Leksikonu, pač pa tudi kot posmrtna predstavitev Pirjevčevega dela; še bolj zato, ker se je Pirjavec lotil strukturalne poetike prav zaradi najsplošnejših vprašanj o naši kulturi, ki jih je mislil z njeno pomočjo rešiti, ne pa zaradi morebitne vzhičenosti nad njenimi metodičnimi in interpretacijskimi postopki. Ker mu strukturalna poetika na ta splošna vprašanja ni dala ustreznih odgovorov, jo je tudi zapustil. Tákole je bilo naprej Pirjevčevo razmišljanje o strukturalni poetiki.

1. Samo strukturalna poetika je zmožna razlagati nekatera moderna besedila, npr. novi roman.

2. Strukturalna poetika je edino znanstveno ukvarjanje z literaturo, ker jo tehta z matematično mislijo. S stališča znanosti ne more biti proti njej nobenega ugovora.

3. Strukturalna poetika se samorazumeva kot konec 2500-letne tradicije imitacijsko-gnoseološke estetike, umetnost ji ni več imitatio (posnetek). Vrsta izjav strukturalistov ne dopušča dvoma o takem samorazumevanju. Tu pa nastopi problem. Strukturalni poetiki umetnost torej ne more biti »čutno svetenje ideje«, oz. čutno pojavljanje resnice. Na razpolago ji ostaneta dve možnosti: umetnost ji je lahko zgolj nekaj čutnega (igra) ali sama resnica brez čutnosti (znanost). Nobena od možnosti ni za umetnost dobrodejna. Definiciji pomenita ali zanikanje ali degradacijo umetnosti, s tem pa tudi njene poetike, česar strukturalna poetika v dobro svoje eksistence ne bi smela sprejeti. Nekje v sklepanju mora biti napaka: ali v dejstvu, da je imitacijsko-gnoseološki estetiki umetnost nekaj drugega kot pojavljanje resnice v čutni obliki ali pa v pretiranosti samoprečiščanja, da je strukturalna poetika prelom z imitacijsko-gnoseološko estetiko.

Strukturalna poetika ugotavlja, da je bila umetnost človeku vedno sredstvo spoznanja resnice in kot taka spoznanje nižjega tipa v primerjavi z znanostjo. To potrjujejo razna prepričanja. a) Da je umetnost danes že presežena in zato nepotrebna. V naši civilizaciji lahko upravičimo po-

trebnost znanosti in tehnike, ne moremo pa tega storiti za umetnost. Vemo, da brez znanosti in tehnike ne bi mogli živeti, nismo pa prepričani, da isto velja tudi za umetnost. b) Druga praksa je, da ima znanost pravico podučevati umetnost (npr. kritik literata) in v razpravah prevajati umetnostni jezik v znanstveno racionalnega, in tretja, c) da umetnost v popolnosti lahko razloži že šolski pouk. Za strukturalno poetiko je naša civilizacija zavezana eni sami resnici, do katere vodi več poti. Najkrajšo sta si izbrala delo in znanost, umetnosti pa pripada daljša pot, ki je zaradi tega manj pomembna. Lotman, ki je Pirjevcu ilustrativni avtor strukturalne poetike, na podlagi teh dejstev ugotavlja, da so naše koncepcije o človeški kulturi nezadostne. Pirjavec za tem hitro in brez običajnega logičnega utemeljevanja zaključi razmišljanje o strukturalni poetiki: zavračanje starih literarnih znanosti z njene strani je neutemeljeno; od gnoseološke se je treba obrniti k ontološki problematiki umetnosti, kakor je nakazal že Hegel.

Ostane nam, da kar sami poskušamo zapolniti praznino z manjkajočimi sklepi. Nobenega dvoma ni, da se kljub vsem pohvalam Pirjevčev prikaz izteka v nezaupnico strukturalni poetiki. Njena trditev o prelomu s tradicionalnimi literarnimi znanostmi se mu zdi pretirana in neosnovana, saj se tudi sama vključuje v njihovo vrsto z definicijo umetnosti kot modela sveta; neosnovana tudi zato, ker tradicionalna literarna znanost ni bila podrejena *samo* gnoseološko-mimetičnemu razumevanju umetnosti. Novost strukturalne poetike je v priznanju nezadostnosti naših konceptov o človeški kulturi, ker in kadar ti temeljijo na delu in znanosti, dejavnostih, ki zapostavljata umetnost kot fakultativni, manjvredni način spoznavanja. Čutiti pa je Pirjevčev očitek Lotmanu, da se njegova poetika ni potrudila to neustrezno koncepcijo spreminjati.

Positivno razrešitev za strukturalno poetiko slutimo v njeni drugi definiciji umetnosti: umetnost je komunikacijsko sredstvo. Ali s to oznako postaja strukturalna poetika pozorna tudi na tisto plat umetnosti, ki ni v konkurenčnem in s tem že v podrejenem položaju do znanosti? Beseda komunikacija ima v slovarju dva pomena. Prvi bi bil – poenostavljeno – odprtost za medsebojno sporazumevanje, drugi pa – manj dialektičen – posredovanje informacije. Komunikacija na prvi način bi bila lahko temeljni pojem novega razumevanja sveta, različnega od tistega, ki ga opredeljuje ta znanost (mislim, torej sem) in delo (delujem, torej sem), preko katerih se bistvo tega sveta – moč – najustrezneje izraža. Pirjavec ugotavlja, da strukturalna poetika, kakršno poznamo danes, ni izkoristila te možnosti. Struktural-

na generativna poetika nima formulacije, da se umetniškost realizira v komunikaciji, v odprtosti. Umetnost je zanjo samo komunikacijsko sredstvo. Strukturalna poetika je izrabila drugi pomen besede komunikacija in se preko nje vključila v kibernetiko, vedo o obvladovanju vsega, kar je. Tako se je v loku vrnila nazaj tja, od koder je že kazalo, da se bo odcepila: k službi moči. Nehierarhični komunikacijski model (ekspedient-sporočilo-recipient) je izgubil svojo dialektično razsežnost. Pomembna je postala samo sprejemna faza komunikacijskega akta – kibernetični model reakcije sistema na informacijo. Informacija je kibernetiki pomembna kot prenašalka spoznanj, ki pomagajo svet razumeti in obvladati. Strukturalna poetika je zanemarila fatični moment komunikacije. Nehote je potrdila prepričanje, da je položaj umetnosti v naši civilizaciji vprašljiv, obtičala je pri degradaciji umetnosti.

Zapletenost problema s tem še ni razvozlan. Strukturalna poetika priznava umetniškim besedilom maksimalno informativnost. Dobé jo zaradi posebne načina branja, ki ni linearno kot pri praktično sporazumevalnih in strokovnih (znanstvenih) besedilih,* ampak prostorsko, ikonično (s stalnim vzporejanjem in kontrastiranjem prebravega). Pa tudi interpretacije, ki so se skozi zgodovino prilepile umetniškim besedilom, povečujejo njihovo informativnost. Maksimalna informativnost bi pomenila tudi maksimalno spoznavno moč, če strukturalna poetika ne bi tega sklepa omejila z izjavo, da ne gre za običajno, ampak posebno, estetsko informacijo. Kaj z estetsko informacijo početi v kibernetičnih modelih sodobnosti, je drugo, pri avtorjih, ki jih je pregledoval Pirjevec, nezastavljeno in nerešeno vprašanje. Jasno je, da na področju družbene moči taka informacija in komunikacija, za kateri je značilna odprtost obeh komunikantov, ne moreta doseči velikega uspeha. Zato jo strukturalna poetika, ki je člen kibernetike, pušča ob strani in gre raje tehtat možnosti, ki jih umetnostna produkcija nudi na področju družbenega uspeha in vpliva. Postane člen socioloških raziskav, umetnost opazuje z aspekta njenih manipulacijskih potencialov.

Pirjevčeva nezaupnica strukturalni poetiki ni deklarativna; v večji meri kot jasni stavki jo izraža nezaključenost razmišljanja o njej in usmeritev k fenomenologiji, ki je, opiraje se tudi na izsledke komunikacijske teorije, po svoje rešila problem.

* Pirjevec uporablja namesto tega izraza »vsakdanji« in »navadni« jezik.

Natančnega poročila o vsebini obravnavane publikacije tale zapis ni prinesel. Nadomestilo ga bo pozorno branje Pirjevčeve jasno, logično, zanimivo in svojsko pisane knjižice.

Miran Hladnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Kenotaí neki igri

Filip Kalan, *Hvalnica igri. Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, 304 str.*

Triptih monografij o Ivanu Levarju (1888–1950), Mariji Nablocki (1890–1969) in Vladimirju Skrbinski (1902) je naloga, ki si jo je izbral profesor Kumbatovič v Hvalnici igre. S temi besedami je obnovil spomin na tri velike igralce slovenskega odra, umetnike evropskega slovesa, pomembna oporišča poslopja, ki ga imenujemo tudi: evropeizacija slovenskega gledališča. Za časa habsburškega posestva tla pri nas še niso bila plodna za vzrast umetniškega gledališča. Gledališču kot instituciji se je še vse preveč nalagalo narodnjaštvo in spakovanje v smislu Heimatkunta. Nove nazore o umetniškem gledališču izstavijo šele tuji gledališčniki, ki so delovali pri nas, in domači odrski umetniki, ki so že prerasli narodno tendencioznost. Mednje vsekakor spadajo tudi obravnavane osebe.

Vse to izsevajo tudi omenjeni eseji, četudi zadržano, saj so le zapisi o igralcih in ne presek skozi dobo. Eseji so nastali ločeno iz prav tako ločenih številnih ocen, kritik, poročil . . . , nasploh objav v letih 1937–1979, kot nam s podatki potreže avtor. Citirane izjave dnevnega časopisja, gledaliških listov . . . , objavljene fotografije in drugi ikonografski dokumenti pa so še starejši. (Pre-) obilice podatkov, ki kažejo na socialno-kulturno strukturo sodobnega gledališkega trenutka, tu nimam namena oznamenovati. Hvalnica je do neke mere (vsaj časovno) nadaljevanje Živega gledališkega izročila, vsekakor pa njegova specifikacija. Eseji so zgrajeni kot sklop koncentričnih krogov, v čigar ponorih je odrska reprezentacija (igra) treh igralcev, na obodih krogov pa so shakespearejane, ibsenovke, krležijane, cankarijane . . . , nasploh cikli dram, v katere se je igralec s svojo igro izmenično vpisoval. Vsa ta bio-, biblio-grafska dejstva in podatki pa so skoz in skoz prežeta z bleščočim esejistično-kalanovskim stilom, ki mestoma prehaja že v intimistična razpoloženja, skoraj v beletristiko. Na teh mestih se kaže Kalanova zagretost za gledališko stvar in ves njegov čar upovedovanja. Na koncu te knjige navaja avtor v samopremisleku, da se ti veliki

igralci še za živega spreminjajo v legendo in da je bibliografska spremljava (obsega prek tristo naslovov in nič manj imen –!) potrebna za razvozlavanje teh legend. Kljub vsemu pa Kalan naseda nekaterim dejstvom t. i. *cronique scandaleuse*.

Če skušamo potegniti rdečo nit skozi vse tri eseje, potem se v skupni točki zrcali ugotovitev: vsi ti veliki igralci so bili veliki, ker so s svojo igro preraščali literarno predlogo. In res, igri, temu najbolj in zgolj gledališkemu fenomenu spektakla, Kalan posveča osrednjo pozornost. Igra mu je tisto vozlišče, v kateri se vteleshajo vsi drugi morfološki elementi spektakla. Kakšna je bila ta igra? Če jo primerjamo z antipodom igre Ignaca Borštnika, ki je bil še ves vpet v romantično strukturo reprezentiranja dramskih likov, se igra omenjenih treh igralcev že blešči v psihološko-realistični rafiniranosti. Razlika je očitna v polju podteksta. Ta nova igra je odsev časa, kar pomeni: zahtevnejše publike (tudi Borštnik se je povzpел čez ograde romantičnosti v nekaterih predstavah v Zagrebu) in seveda talentiranosti igralcev. S svojo igro so sporočali (zgolj na ravni podteksta) več, kot je dramatik vložil v dramo. Ugotovitev lahko zastavim tudi bolj radikalno. Gre za razmerje: gledališče (predstava, uprizoritev) – literatura (dramska predloga). Kalanova izvajanja potrjujejo, da je gledališče samostojna in drugim enakovredna umetnost. Taka ugotovitev pa rodi tudi izziv, izziv po lastni teatski metodologiji (na kar je avtor opozoril v Izročilu), kajti prijemi literarne teorije in zgodovine so nezanesljivi in nezadostni.

Oglejmo si način raziskovanja. Kakšen pogled lahko ponudi raziskovalcu časovna odmaknjenost od tako kočjivega predmeta obravnave, kot je gledališka igra? Odgovor je razviden iz samih tekstov: historično-kritična sinteza s pomočjo indukcije. Elementi sintetiziranja niso konkretne igre, le-te so enkratne (delujejo po načelu »tu in zdaj«), neponovljive (zvočnih in filmskih zapisov skoraj ni) in neoprijemljive (iz njih ni mogoče narediti menjalne vrednosti), pač pa »dokumenti« o njih (dvomljiva mnenja in spominjanja ter mrtvi ikonografski dokumenti). Torej nekaj drugotnega. Vztrajati in graditi na dvomljivih izjavah o nečem, kar se že samo po sebi odmika objektivnosti in realnosti, je svojevrsten dvojen paradoks. Pokaže se nemoč (takšne) teatske metodologije na njenem najbolj specifičnem področju. Recinzijo-zvezdni utrinek uzremo šele, ko je zvezda-gledališka predstava že davno mrtva. Nesmisel porodi neupoštevanje na-istosti ontoloških modusov literature in gledališča. Ne meneč se za razliko med substancialnimi zakonitostmi teatske in literarne metodologije razisko-

valec privede svojo metodologijo do skrajne točke, kjer se razkrije, da je pravzaprav sploh ni. Zmožen je ni pozitivističen pristop k predmetu raziskovanja sloneč na polpreteklih izkušnjah literarne vede. S tega stališča bi bil strukturalen (točneje: semiološki) vidik raziskovanja ne le zaželen, temveč nujen. Tako pa se igra, srčika Kalanovih tekstov, izvija dometu govornice, govor o njej je lahko le spekulativen in igra ostaja v ponoru.

Ponuja se nam še nekaj zgolj znotrajtekstovnih vprašanj, na katere bom skušal ne odgovarjati, pač pa le opozoriti.

Prvo je teatrološke narave. Vsiljuje se nam namreč vprašanje in zanimiv obrat, ali niso ti igralci navkljub svoji bravurozonosti in prav zaradi nje, spodkopavali tendence k enotni ansambelski igri, ki naj bi bila izraz novega »umetniškega gledališča« v nasprotju z njegovo »burgtheatralično« zasnovno, kjer se (je) celotni ansambel podreja(l) vodilnim akterjem. Ta dialektični pojav je aktualen še dandanes, le da so danes pozicije nekoliko sprevrnjene.

Drug podatek, ki se zdi zanimiv, je lingvistične narave. Kako naj si razlagamo podatek, da so Nablocki celo njeno pomankljivost (njen odrski govor je imel »ruski timber«) šteli za kvaliteto? Tega ne pojasnjuje niti njena »odlična igra«. Kateri atribut je preglasil tako močni dejstvi, kot sta sočasno upiranje zoper slovanofilske težnje v slovenščini in naglaševanje vloge odrskega govora v gledališču (mlajšim so starejši igralci oblikovali način govora), če ne ravno narava jezika samega. Namreč, jezika samega kot iznajdbi in s tem izzivu. (Poročevalci obožujejo Nablockino slovenščino in žal jim je, da slovenščina vobče ni taka.)

Za literarno vedo je vsaka knjiga s področja gledališča zanimiva zaradi gledališča samega in gledališča kot posrednika literarnih del. Ta knjiga pa je izziv v toliko, ker ni moč ugotoviti, do kolikšne mere je bil gledališki znak, izraz novih umetnostnih naziranj, tudi dekodiran. (Sodobni poročevalci, očitno nedorasli gledališki predstavi često ostajajo zmedeni in njihova poročila nedorečena.)

Tla so majava in problem kočjiv. Ali kot nekje pravi Kalan: »Korak zastaja in pogled se vrača, vtisi so nepozabni in spomin je prenasičen. Misel išče sintezo in hkrati se vse odmika v nedogled.« Če je esej edini zaenkrat primeren žanr za obravnavo tovrstnih vprašanj in metafora ena iz-

med njegovih stilskih konstituant, naj si v Kalanovem stilu privoščim na koncu tega razglabljanja nekakšno meta-metaforo: Kalanovi teksti so kenotafi (=gr. prazna grobnica, ker telesa ni mo-

goče shraniti vanjo, ker ga preprosto več ni) za neko igro.

Miha Bregant
Poljšica pri Bledu

Zapiski

Sporočilo ZSD Jugoslavije

Predsedstvo Zveze slavističnih društev Jugoslavije razpisuje širše tematske kroge 10. kongresa jugoslovanskih slavistov, ki bo v prvi polovici oktobra 1982 v Ohridu in Strugi:

1. Jezikoslovje:

a) Primerjalno in kontrastivno raziskovanje jugoslovanskih jezikov med seboj, z drugimi slovanskimi jeziki in sosednjimi neslovanskimi jeziki;

b) Dialektologija, onomastika in norma.

2. Veda o književnosti

a) Primerjalno raziskovanje jugoslovanskih književnosti;

b) Sodobni tokovi v jugoslovanskih književnostih.

3. Metodika:

a) Problemi jezikovnega in književnega pouka;

b) Pouk jugoslovanskih jezikov kot nematerinih.

Predsedstvo tudi obvešča, da je rok prijave 1. marec 1982. Ker sprejema prijave samo preko republiških društev, prosi Slavistično društvo Slovenije vse avtorje, naj sporočijo naslove svojih predavanj in referatov do 15. februarja 1982. Obenem jih tudi prosi, naj povzetke referatov, ki naj obsegajo največ 20 vrstic, pošljejo na njegov naslov: Aškerčeva 12. 64290 Ljubljana, do 1. maja 1982.

PREJELI SMO V OCENO

Franc Zadavec, Alojz Gradnik. Znameniti Slovenci. Izd. Partizanska knjiga, Ljubljana 1981, 229 str.

Matjaž Kmecl, Fran Levstik. Znameniti Slovenci. Izd. Partizanska knjiga, Ljubljana 1981, 185 str.

Matjaž Kmecl, Rojstvo slovenskega romana. Zbirka Kultura. Izd. Mladinska knjiga, Ljubljana 1981, 126 str.

Matjaž Šekoranja, Gledališče enega. Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 85, Ljubljana 1981, 199 str.

Aleš Berger, Marko Slodnjak, Tone Peršak idr., Gledališki besednjak. Slovensko strokovno izrazje v gledališču, filmu in televiziji. Izdalo Društvo gledaliških kritikov in teatrologov Slovenije. Založilo Mestno gledališče ljubljansko, Ljubljana 1981, 612 str.

Zoja Škušek-Močnik, Gledališče kot oblika spektakelske funkcije. Analecta. DDU Univerzum, Ljubljana 1980, 131 str.

Slavoj Žižek, Hegel in označevalec. Analecta. DDU Univerzum, Ljubljana 1980, 320 str.

dr. Jože Koruza, Prežihov Voranc in boji za Koroško v letih 1918–1920. Prežihova knjižnica 2, Celovec 1981, 61 str.

Nazif Kusturica, Dramski triptihon Maksima Gorkog. IRO »Veselin Masleša«, Sarajevo 1981, 221 str.

